

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»



№ 4(74) / 2024



**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Ідентифікатор медіа R30-03664

№ 4 (74)

Київ 2024

ББК 67
УДК 34
М-43



Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seriâ: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачка Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словачька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlin, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Берлач Анатолій Іванович ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ.....	11
Головій Людмила Василівна ПРАВООХОРОННА ФУНКЦІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ	16
Ковалів Мирослав Володимирович, Красницький Іван Васильович, Петков Сергій Валерійович, Єсімов Сергій Сергійович, Корецька Вікторія Віталіївна, Явний Олексій Іванович ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	21
Курило Володимир Іванович, Головій Людмила Василівна АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ.....	28
Плехов Максим Вікторович ПРИНЦИПИ ТА ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ФІНАНСОВИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	33

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Потапенко Сергій Анатолійович ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МЕЖ ТЕРИТОРІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	41
--	----

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Болдирев Сергій В'ячеславович, Омельченко Катерина Олександрівна ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПАРТИЦИПАТИВНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	47
Шатіло Володимир Анатолійович ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ В УКРАЇНІ	55

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дікевич Кристина Геннадіївна ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ВИЯВЛЕННЯ ЧОРНИЛ, ЩО ЗНЕБАРВЛЮЮТЬСЯ, У СУДОВІЙ ТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ ДОКУМЕНТІВ	63
--	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Коротюк Михайло Геннадійович ОСНОВНІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА АДВОКАТСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ВІД ІНШИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	69
---	----

Луцький Тарас Миколайович ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД В СИСТЕМІ ПОКАРАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ...	75
--	----

Павленко Віталій Сергійович ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ПОНЯТЬ «ЗЛОЧИННИЙ ВПЛИВ» ТА «ОСОБА, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СТАТУСІ ПІДВИЩЕНОГО ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ» У СТАТТІ 255 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	81
---	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Владикін Олександр Насирбеґович, Стадник Вікторія Ярославівна КОНЦЕПЦІЯ «ГОНОРАР УСПІХУ»	88
--	----

Колісник Олена Вікторівна, Пасат Марія Олександрівна, Прокопова Катерина Дмитрівна ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ПЕРЕВАГ І РИЗИКІВ	95
--	----

Халабуденко Олег Анатолійович ПРАВО, МОРАЛЬ ТА ЕКОНОМІКА: ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПІДґРУНТЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ	106
---	-----

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Berlach Anatoly

REGARDING THE LEGAL STATUS OF THE SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION
PROSECUTOR'S OFFICE: THE SEARCH FOR AN OPTIMAL MODEL..... 11

Holovii Liudmyla

LAW ENFORCEMENT FUNCTION OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE..... 16

Kovaliv Myroslav, Krasnytskyi Ivan, Petkov Sergey,

Yesimov Serhii, Koretska Viktoriia, Yavnyy Oleksiy

LEGAL BASIS OF ELECTRONIC IDENTIFICATION IN UKRAINE..... 21

Kurylo Volodymyr, Holovii Liudmyla

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE AUTHORITIES OF THE PROSECUTOR'S
OFFICE OF UKRAINE..... 28

Pliekhov Maksym

PRINCIPLES AND MEANS OF PREVENTING FINANCIAL OFFENSE..... 33

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Potapenko Sergii

LEGAL REGIME OF BOUNDARIES OF TERRITORIES OF TERRITORIAL COMMUNITIES..... 41

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Boldyriev Serhii, Omelchenko Kateryna

PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE PRINCIPLE OF PARTICIPATION IN THE ACTIVITIES
OF LOCAL GOVERNMENT BODIES..... 47

Shatilo Volodymyr

SOME REGULATORY ISSUES OF DETERMINING THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE
IN UKRAINE..... 55

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

Dikevych Krystyna

MEANS AND METHODS FOR IDENTIFYING INK THAT DISCOLORS IN FORENSIC
TECHNICAL EXAMINATION OF DOCUMENTS..... 63

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Korotiuk Mykhailo

THE MAIN ISSUES OF DEMARCATION CRIMINAL OFFENSES THAT INTERFERE
WITH ADVOCATE ACTIVITIES FROM OTHER CRIMINAL OFFENSES..... 69

Lutskyi Taras

PROBATION SUPERVISION IN THE PENAL SYSTEM OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE... 75

Pavlenko Vitalii

PROBLEMS OF LEGITIMIZING THE CONCEPTS OF “CRIMINAL INFLUENCE” AND
“A PERSON WHO IS IN THE STATUS OF INCREASED CRIMINAL INFLUENCE”
IN ARTICLE 255 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE 81

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Vladykin Oleksandr, Stadnyk Viktoriia

THE CONCEPT OF “SUCCESS FEE”..... 88

Kolisnyk Olena, Pasat Maria, Prokopova Kateryna

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO THE UKRAINIAN CIVIL PROCEDURE:
AN ANALYSIS OF ADVANTAGES AND RISKS 95

Khalabudenko Oleg

LAW, MORALITY AND ECONOMICS: SOME METHODOLOGICAL REMARKS ON
BASISES OF SUBJECTIVE RIGHTS..... 106

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Берlach Анатолій Іванович

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри службового та медичного права*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Berlach Anatoly

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,

Head of the Department of Service and Medical Law

Taras Shevchenko Kyiv National University

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9835

ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

REGARDING THE LEGAL STATUS OF THE SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION PROSECUTOR'S OFFICE: THE SEARCH FOR AN OPTIMAL MODEL

Анотація. В умовах воєнного стану удосконалення системи державного регулювання та адаптація вітчизняного законодавства до європейських стандартів стає ще більш важливим завданням, а відтак вимагає комплексного підходу, який включає наукове обґрунтування, експертні консультації, участь громадськості та використання міжнародного досвіду. Основним завданням при цьому є забезпечення відповідності вітчизняного законодавства найвищим стандартам прав людини та свобод громадян, що сприятиме зміцненню демократії та правової держави. Вітчизняні органи прокуратури відіграють важливу роль у забезпеченні прав та свобод людини і громадянина, а також захисту публічних інтересів держави. У статті розглянуто стан розробки нової моделі функціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП) у сучасних умовах, що має стати важливим кроком для подальшого зміцнення боротьби з корупцією в Україні. Наголошено, що розробка нової моделі функціонування САП враховує важливість постійного адаптування антикорупційних органів до змін у суспільстві та умовах, що складаються. З урахуванням змін до Закону України «Про прокуратуру», проаналізовано правовий статус САП, що впливають на її функціонування та повноваження. Закцентовано увагу на законодавчому закріпленні незалежності САП, що є ключовою для її ефективної діяльності у запобіганні корупційних правопорушень. Показано основні аспекти незалежності САП, серед яких: законодавча гарантія, фінансова автономія, кадрова незалежність, незалежність в процесуальних рішеннях, контроль та нагляд. Звернуто увагу на функцію САП, що пов'язана із здійсненням міжнародного співробітництва, зміст якої полягає у співпраці з правоохоронними органами та компетентними структурами інших країн або міжнародних організацій у сфері боротьби з корупцією. Таким чином в дослідженні показано, що аналіз правового статусу (САП) з урахуванням останніх змін до законодавства є ключовим для розуміння її ролі і значення у боротьбі з корупцією та взаємодії з іншими структурами влади та громадськістю.

Ключові слова: правовий статус прокуратури, органи прокуратури, функції та повноваження прокуратури, реформування прокуратури, незалежність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, боротьба з корупцією, антикорупційні органи, права і свободи громадян.

Summary. In the conditions of martial law, improving the system of state regulation and adapting domestic legislation to European standards becomes an even more important task, and therefore requires a comprehensive approach that includes scientific justification, expert consultations, public participation and the use of international experience. At the same time, the main task is to ensure compliance of domestic legislation with the highest standards of human rights and freedoms of citizens, which will contribute to the strengthening of democracy and the rule of law. Domestic prosecutor's offices play an important role in ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen, as well as protecting the public interests of the state. The article examines the state of development of a new model of functioning of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (hereinafter – the Prosecutor's Office) in modern conditions, which should become an important step for further strengthening the fight against corruption in Ukraine. It was emphasized that the development of a new model of the operation of the SAP takes

into account the importance of constant adaptation of anti-corruption bodies to changes in society and emerging conditions. Taking into account the changes to the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office», the legal status of the Prosecutor's Office, which affects its functioning and powers, was analyzed. Attention is focused on the legislatively enshrined independence of the SAP, which is key to its effective activity in preventing corruption offenses. The main aspects of the independence of the SAP are shown, including: legislative guarantee, financial autonomy, personnel independence, independence in procedural decisions, control and supervision. Attention was drawn to the function of the SAP, which is related to the implementation of international cooperation, the content of which is cooperation with law enforcement agencies and competent structures of other countries or international organizations in the field of fighting corruption. Thus, the research shows that the analysis of the legal status (SAP) taking into account the latest changes to the legislation is key to understanding its role and importance in the fight against corruption and interaction with other government structures and the public.

Key words: legal status of the prosecutor's office, bodies of the prosecutor's office, functions and powers of the prosecutor's office, reforming the prosecutor's office, independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, fight against corruption, anti-corruption bodies, rights and freedoms of citizens.

Постановка проблеми. Удосконалення системи державного регулювання та адаптації вітчизняного законодавства у відповідність до європейських стандартів набуває особливої ваги в умовах воєнного стану, а відтак потребує багатоаспектного наукового та організаційного підходу. Неабияка роль у забезпеченні прав та свобод людини і громадянина, а також публічних інтересів держави належить органам прокуратури, зважаючи на зміст їх функцій та завдань. Водночас однією із умов ефективності діяльності органів прокуратури вбачається пошук оптимальної моделі їх функціонування, через їх реформування, що відповідає сучасним викликам суспільства і спрямоване на створення ефективної, незалежної та професійної системи правосуддя, яка забезпечує захист приватних та публічних інтересів в суспільстві. Такий алгоритм реформування органів прокуратури пояснюється суттєвими змінами відносин суспільства й держави, включаючи нові виклики у сфері правопорядку, запобігання корупції, захисту прав громадян, ефективного використання публічних ресурсів, а наразі ще й відсіч військовій російській агресії. Актуальним наразі є питання нормативного оновлення донедавна структурного підрозділу прокуратури, а саме Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі — САП). Однак при цьому дискусійним залишається правовий статус САП, адже її незалежність, що закріплена Законом України «Про прокуратуру» залишає опонентам право говорити про алогічність окремих норм, що містяться у ст. 8–1 Закону. Саме тому, дослідження правового статусу САП у межах чинного законодавства є актуальним та своєчасним, оскільки від цього залежатиме ефективність її діяльності, а також гармонійність службових відносин посадових та службових осіб органів прокуратури загалом і САП зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлений перелік питань, що пов'язані з реформуванням органів прокуратури в останні роки, склав об'єкт та предмет досліджень ряду вітчизняних науковців, серед яких: Романенко Є. [1], Бодна-

рук Т., Лапкін А. [2], Банах С. В. [3], Мельник О. В. [4], Світличний О. П., Головій Л. В. [5] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні й аналізі галузевого законодавства щодо реформування правового статусу САП з метою удосконалення правових засад її діяльності, зокрема, посилення самостійності та організаційної незалежності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах воєнного стану в Україні органи державної влади, управління, а також правоохоронні органи відіграють ключову роль у забезпеченні безпеки, захисті національних інтересів та збереженні прав та свобод громадян. Важливе місце в системі цих органів відведено органам прокуратури, діяльність яких в умовах воєнного стану в Україні має свої особливості та важливі завдання. З поміж визначених в Законі України «Про прокуратуру» функцій, що покладаються на прокуратуру, головним пріоритетом їх роботи є також забезпечення розслідування злочинів, вчинених російським агресором та притягнення його до відповідальності.

Однією з умов ефективності діяльності органів прокуратури вбачається пошук оптимальної моделі їх функціонування, через їх реформування, що відповідає на сучасні виклики суспільства і спрямоване на створення ефективної, незалежної та професійної системи правосуддя, яка забезпечує захист прав громадян та дотримання законності. Адже останні десятиліття свідчать про значні зміни в розвитку суспільства, включаючи нові виклики в галузі правопорядку, боротьби з корупцією, захисту прав громадян та ефективного використання публічних ресурсів, а наразі ще й відсіч військовій російській агресії.

На нашу думку, про необхідність реформування органів прокуратури вказують ряд аспектів, серед яких корупція та політична залежність органів прокуратури. Що стосується корупції, як негативного соціального явища, то корупція в прокуратурі прямо й безпосередньо негативно впливає на стан законності в країні. на справедливості розслідування, сприяє безкарності, а також підриває

довіру власних громадян до системи правосуддя. Саме тому недостатність, а почасти, й відсутність ефективних механізмів контролю та протидії проявам корупції, вимагає серйозних структурних змін в органах прокуратури.

Щодо політичної залежності органів прокуратури, зокрема САП, то наразі діяльність органів прокуратури, а особливо САП, піддається політичному впливу з боку політичного середовища, або ж керується політичними інтересами, що безпосередньо підриває незалежність прокурорського органу та об'єктивність його процесуальних рішень. Тоді як лише незалежна прокуратура є важливою складовою правової держави та гарантує дотримання правопорядку, незалежно від політичних чинників. Відтак ці два аспекти мають серйозний вплив на ефективність та довіру суспільства до системи правосуддя в цілому.

Саме на посилення незалежності САП, Верховною Радою України було внесено зміни до ряду законодавчих актів, а саме: Кримінального процесуального кодексу щодо визначення повноважень керівника САП як керівника органу прокуратури (для прокурорів САП); Закону «Про державну таємницю» в частині включення заступника Генерального прокурора — керівника САП до переліку осіб, яким надається доступ до державної таємниці усіх ступенів секретності; Закону України «Про прокуратуру» в частині визначення положень щодо:

- надання САП статусу юридичної особи публічного права, яка має відокремлене майно, що є державною власністю, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням;
- надання повноважень керівнику САП самостійно визначати структуру, штат та організацію діяльності САП;
- процедури конкурсного відбору для призначення на адміністративну посаду в САП та на посаду прокурорів;
- вимог до членів конкурсної комісії;
- визначення розмірів оплати праці керівника та працівників САП;
- визначення механізму підзвітності керівництва САП та проведення аудиту діяльності САП із залученням міжнародних експертів;
- створення апарату САП та передбачення окремого фінансування САП [6].

Аналізуючи зміст нововведень, можемо зауважити, що найбільших змін зазнав Закон України «Про прокуратуру», оскільки саме його нормами ст. 8–1. «Спеціалізована антикорупційна прокуратура» визначено, що САП є юридичною особою публічного права з відокремленим майном, що є державною власністю, та має свої власні рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів. Її структура включає різні підрозділи, які необхідні для здійснення її

функцій, зокрема підрозділи забезпечення документообігу, управління персоналом, внутрішнього контролю тощо. Наголосимо, що вказані підрозділи підпорядковуються заступнику Генерального прокурора — керівнику САП, який вирішує питання організації діяльності прокуратури та видає накази, які є обов'язковими для виконання прокурорами та іншими працівниками САП [7].

Доречно звернути увагу на питання щодо структури САП, що дозволить зменшити витік і збереження конфіденційності під час розслідування корупційних справ, а відтак має кілька важливих переваг:

- збереження ефективності розслідувань, що допомагає уникнути втрати цінної інформації та зберегти ефективність розслідування;
- зменшення можливості втекти від правосуддя, адже якщо інформація про розслідування не надходить до публічного доступу, менше можливостей для фігурантів справ «екстрено виїхати» за кордон, задля уникнення відповідальності перед законом;
- захист осіб, що співпрацюють з правоохоронними органами. У такому випадку конфіденційність розслідувань дозволяє краще захищати осіб, які надають інформацію або співпрацюють з правоохоронними органами, від можливих загроз або тиску з боку осіб, причетних до корупційних схем;
- підвищення довіри громадськості, оскільки збереження конфіденційності розслідувань сприятиме підвищенню довіри громадськості до діяльності правоохоронних органів, зважаючи на те, що відомості про розслідування не використовуються для політичних маніпуляцій або маніпуляцій засобами масової інформації.

На нашу думку, вказані заходи є важливим кроком у забезпеченні ефективності та координації роботи антикорупційних органів, що дозволяє їм зосередитися на запобіганні корупції та боротьбі зі злочинністю, забезпечуючи при цьому внутрішню організаційну стабільність та керованість.

На окрему увагу заслуговує питання щодо функцій САП, перелік та зміст яких визначений нормами частини 3 статті 8–1 Закону, як то:

- 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України. Тобто САП відповідає за дотримання законності у діяльності НАБУ, включаючи ведення оперативно-розшукових заходів та досудове розслідування корупційних злочинів;
- 2) підтримання державного обвинувачення в суді у відповідних провадженнях. Як бачимо, САП виступає в суді як представник держави та підтримує державне обвинувачення у судових справах, пов'язаних із корупцією або іншими правопорушеннями, що стосуються корупції.
- 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом

і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Вказане означає, що прокурори САП здійснюють державне обвинувачення проти підозрюваних у корупційних діях та захищають інтереси держави або потерпілого громадянина у судових процесах [7].

Перелік та зміст вказаних функцій дозволяє прокурорам САП ефективно проводити розслідування корупційних злочинів, забезпечувати додержання законів у сфері правопорядку та захищати інтереси громадян та держави у судових процедурах. Принагідно зазначити, що перелік та зміст загальних функцій прокуратури, що визначений в розділі IV «Повноваження прокурора з виконання покладених на нього функцій» Законом України «Про прокуратуру» практично не відрізняється від переліку функцій САП, що наведений у ч. 3 ст. 8–1 Закону, окрім функції нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [7].

На нашу думку, це спрямовано на забезпечення того, щоб судові рішення та заходи, які застосовуються відповідно до кримінально-процесуального законодавства, були виконані з дотриманням законності та з урахуванням прав та інтересів громадян. Такий нагляд допомагає запобігти можливим зловживанням та порушенням прав людини під час виконання судових рішень та застосування до неї заходів примусового характеру.

На особливу увагу заслуговує функція САП, що пов'язана із здійсненням міжнародного співробітництва, що полягає у співпраці з правоохоронними органами та компетентними структурами інших країн або міжнародних організацій у сфері боротьби з корупцією [7]. На нашу думку, основні аспекти цієї функції полягають у такому:

- обмін інформацією, зважаючи на те, що САП співпрацює з іншими країнами у сфері обміну інформацією про корупційні злочини, фінансові та банківські трансакції, власність та розслідування, що допомагає виявляти міжнародні корупційні схеми та осіб, що переховуються за кордоном;
- спільні розслідування, адже САП може здійснювати спільні розслідування з правоохоронними органами інших країн для злагодження дій та обміну досвідом у справах, які мають міжнародний аспект;
- підтримка у виконанні правосудних рішень, беручи до уваги, що САП може співпрацювати з іншими країнами у виконанні правосудних рішень щодо осіб, які винні у корупційних злочинах, включаючи видачу, арешт майна та інші заходи;

– участь у міжнародних ініціативах, оскільки САП може брати участь у міжнародних ініціативах та програмах, спрямованих на зміцнення міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією, як то Угода Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC), Група країн з боротьби зі спільною корупцією (GRECO) тощо. Саме завдяки реалізації зазначеної вище функції, міжнародне співробітництво дозволяє САП ефективніше виявляти, розслідувати та притягати до відповідальності осіб, які винні у корупційних злочинах, та зміцнювати міжнародний аспект боротьби з корупцією.

Досить неочікуваною законодавчою новелою контролю за діяльністю САП є зовнішня незалежна оцінка (аудит) ефективності діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, яка проводиться кожні два роки, але не частіше двох разів упродовж визначеного цим Законом строку повноважень заступника Генерального прокурора — керівника САП. Доречно наголосити, що висновок Комісії з проведення оцінки діяльності САП має містити обґрунтування щодо ефективності або неефективності її роботи [7]. Це важливо для того, щоб зрозуміти, як САП виконує свої завдання у боротьбі з корупцією та які можливості є для його покращення. На нашу думку, зовнішня незалежна оцінка ефективності діяльності САП може стати важливим інструментом для посилення її ролі у боротьбі з корупцією та підвищення довіри суспільства до діяльності відомства.

Висновки. Таким чином, практичний аспект удосконалення правового статусу САП у зв'язку з прийняттям змін до Закону «Про прокуратуру», зокрема в частині її незалежності, буде залежати від конкретного змісту цих змін. Так якщо забезпечення фінансової та кадрової автономії, закріплення чітких механізмів контролю та нагляду, а також захисту від політичного тиску будуть спрямовані керівництвом відомства на зміцнення незалежності та ефективності САП у боротьбі з корупцією, це може позитивно підтвердити його статус як незалежного органу та сприяти ефективному його функціонуванню.

Таким чином, внесення змін до статті 8–1 Закону України «Про прокуратуру» може суттєво вплинути на ефективність правового статусу САП, а як наслідок — підвищення його ефективності діяльності. Зміни в законодавстві можуть створити сприятливу правову основу для розвитку та функціонування САП, забезпечити більшу автономію та незалежність від інших органів, а також посилити механізми контролю за її діяльністю. Однак успішність таких змін залежатиме не лише від їхнього тексту, але й від їхньої реалізації та виконання на практиці. Наприклад, важливо, щоб зміни створили ефективні процедури для виявлення та розслідування корупційних злочинів, а також забезпечили незалежне судове переслідування осіб, які вчинили корупційні правопорушення.

Література

1. Романенко Є. Реформування органів прокуратури з метою повернення довіри суспільства. *Публічне урядування*. 2020. 23(3). С. 223–235. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-3\(23\)-223-235](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-3(23)-223-235) (дата звернення: 15.04.2024).
2. Боднарук Т., Лапкін А. Основні напрями реформування інституту прокуратури на сучасному етапі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 290–294.
3. Банах С.В. Міжнародний досвід організації прокуратури. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 276–280.
4. Мельник О.В. Поняття і складові організаційного забезпечення роботи прокуратури. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 3 (76). С. 27–31.
5. Світличний О.П., Головій Л.В. Деякі особливості функцій прокуратури у період воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-12-9532> (дата звернення: 15.04.2024).
6. Баконіна О. Рада ухвалила Закон щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. *ЛІГА: ЗАКОН*. 2023. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/224123_rada-ukhvalila-zakon-shchodo-posilennya-samostynost-spetsalzovano-antikoruptsyno-prokuraturi (дата звернення: 15.04.2024)
7. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

References

1. Romanenko, Ye. (2020). Reformuvannia orhaniv prokuratury z metoiu povernennia doviry suspilstva [Reforming the prosecutor's office in order to restore public trust]. *Publichne uriaduvannia*, 23(3), 223–235. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-3\(23\)-223-235](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-3(23)-223-235) [in Ukrainian].
2. Bodnaruk, T., & Lapkin, A. (2020). Osnovni napriamy reformuvannia instytutu prokuratury na suchasnomu etapi [The main directions of reforming the prosecutor's office at the current stag]. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 12, 290–294 [in Ukrainian].
3. Banakh, S. V. (2020). Mizhnarodnyi dosvid orhanizatsii prokuratury [International experience of the organization of the prosecutor's office]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriiia "Pravo"*, 29, 276–280 [in Ukrainian].
4. Melnyk, O. V. (2021). Poniattia i skladovi orhanizatsiinoho zabezpechennia roboty prokuratury [Concepts and components of organizational support for the work of the prosecutor's office]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, 3 (76), 27–31 [in Ukrainian].
5. Svitlychnyi, O. P., & Holovii, L. V. (2023). Deiaki osoblyvosti funktsii prokuratury u period voiennoho stanu [Some features of the functions of the prosecutor's office during the period of martial law.]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriiia: "Yurydychni nauky"*, 12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-12-9532> [in Ukrainian].
6. Bakonina, O. (2023). Rada ukhvalyla Zakon shchodo posylennia samostiinosti Spetsializovanoi antykoruptsiinoi prokuratury [The Council adopted the Law on Strengthening the Independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office]. *LIHA: ZAKON*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/224123_rada-ukhvalila-zakon-shchodo-posilennya-samostynost-spetsalzovano-antikoruptsyno-prokuraturi [in Ukrainian].
7. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku [About the Prosecutor's Office: Law of Ukraine] № 1697-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 2–3. St. 12. [in Ukrainian].

УДК 342.9

Головій Людмила Василівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного та фінансового права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Holovii Liudmyla

Candidate of Law, Docent,

Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-5537-0944

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9804

ПРАВООХОРОННА ФУНКЦІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

LAW ENFORCEMENT FUNCTION OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE

Анотація. Статтю присвячено аналізу правоохоронної функції держави, яка розглядається крізь призму правоохоронної діяльності прокуратури України. На підставі здійсненого предметного дослідження звертається увага, що серед широкого кола державних органів покликаних забезпечити реалізацію правоохоронної функції держави. Наголошено, що питання діяльності органів прокуратури в умовах сьогодення є малодослідженим. Проаналізовано положення Конституції України та Закону України «Про прокуратуру». На підставі аналізу законодавчих актів та наукових думок, зазначено, що правоохоронна функція держави є одним із головних напрямів діяльності її державних органів, серед яких органи прокуратури відіграють одну із головних ролей в реалізації правоохоронної функції держави, що своєю чергою є важливою ознакою функціонування України як правової держави. Ефективне виконання цієї функції прокуратурою є індикатором забезпечення гарантій держави з дотримання прав та свобод людини та громадянина, які являють собою визначальну спрямованість держави. Визначено, що правоохоронна функція держави є головним напрямом діяльності держави, який полягає у забезпеченні виконання державою перед людиною конституційних гарантій, спрямованих на збереження та охорону найвищої соціальної цінності, та охоплює всі внутрішні і зовнішні відносини держави. Наголошено на тому, що в Україні правоохоронну функцію держави прямо або опосередковано реалізують різні органи держави, одним з яких є прокуратура. Реалізація правоохоронної функції прокуратурою здійснюється відповідно до визначених в Законах України «Про прокуратуру», «Про оперативно-розшукову діяльність», Цивільним та Кримінальним процесуальним кодексах України функційних повноважень. Акцентовано, що в умовах сьогодення національна безпека є невід'ємною складовою правоохоронної функції держави, яка виступає основним суб'єктом прав і свобод громадян, гарантування їх захисту та безпеки держави. Зроблено висновок, що правоохоронна функція держави має комплексний характер, вона є одним із головних напрямів діяльності сучасної української держави, вона посідає особливе місце в системі основних її функцій й реалізується значною кількістю уповноважених державою органів, серед яких прокуратура займає особливе правове становище в реалізації правоохоронної функції держави, що зумовлено її завданнями і функційними повноваженнями.

Ключові слова: правоохоронна функція, функції держави, прокуратура, повноваження, функції прокуратури.

Summary. The article is devoted to the analysis of the law enforcement function of the state, which is considered through the prism of law enforcement activities of the Prosecutor's Office of Ukraine. On the basis of the subject research, attention is drawn to the fact that among a wide range of state bodies called to ensure the implementation of the law enforcement function of the state. It was emphasized that the issue of the activities of the prosecutor's office in today's conditions is understudied. The provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» were analyzed. Based on the analysis of legislative acts and scientific opinions, it is indicated that the law enforcement function of the state is one of the main areas of activity of its state bodies, among which the prosecutor's office plays one of the main roles in the implementation of the law enforcement function of the state, which in turn is an important feature of the functioning of Ukraine as a legal state. The effective performance of this function by the prosecutor's office is an indicator of ensuring the state's guarantees for the observance of the rights and freedoms of man and citizen, which are the determining direction of the state. It was determined

that the law enforcement function of the state is the main direction of the state's activity, which consists in ensuring the state's fulfillment of constitutional guarantees aimed at the preservation and protection of the highest social value, and covers all internal and external relations of the state. It is emphasized that in Ukraine, the law enforcement function of the state is directly or indirectly implemented by various state bodies, one of which is the prosecutor's office. Implementation of the law enforcement function by the prosecutor's office is carried out in accordance with the functional powers defined in the Laws of Ukraine «On the Prosecutor's Office», «On operational and investigative activity», the Civil and Criminal Procedural Codes of Ukraine. It is emphasized that in today's conditions, national security is an integral component of the law enforcement function of the state, which acts as the main subject of the rights and freedoms of citizens, guaranteeing their protection and state security. It was concluded that the law enforcement function of the state has a complex nature, it is one of the main areas of activity of the modern Ukrainian state, it occupies a special place in the system of its main functions and is implemented by a significant number of state-authorized bodies, among which the prosecutor's office occupies a special legal position in the implementation of the law enforcement function of the state, which is determined by its tasks and functional powers.

Key words: law enforcement function, functions of the state, prosecutor's office, powers, functions of the prosecutor's office.

Постановка проблеми. Складно уявити функціонування держави, яка не володіла правоохоронною функцією, яку слід віднести до однієї із головних функцій будь-якої держави, та яку слід вважати як одну із найважливіших внутрішніх функцій держави. Проте, серед широкого кола державних органів покликаних забезпечити реалізацію правоохоронної функції, питання діяльності органів прокуратури щодо реалізації правоохоронної функції держави в умовах сьогодення є малодослідженим, що й обумовлює актуальність цієї роботи.

Мета дослідження полягає у проведенні наукового аналізу реалізації правоохоронної функції органами прокуратури.

Стан опрацювання проблематики. Стан опрацювання цієї проблематики в правовій доктрині відображає роботи багатьох провідних вчених. Окремі аспекти функцій органів прокуратури було досліджено в працях таких вітчизняних правознавців, як Ю. Голодник, Л. Давиденко, А. Лапкін, О. Литвак, В. Курило, Р. Мазурик, О. Світличний, С. Слинко, В. Сухонос, С. Циганок, М. Якимчук та ін.

Виклад основного матеріалу. У процесі своєї діяльності широке коло уповноважених державою органів, відповідно до визначених у нормативно-правових актах функційних повноважень реалізують правоохоронну функцію держави. З метою з'ясування поняття «правоохоронна функція держави», здійснимо аналіз спеціальної літератури. Зокрема, В. Московець визначає правоохоронну функцію держави як основний напрям внутрішньої діяльності держави, спрямований на забезпечення охорони від будь-яких порушень конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності і правопорядку, довкілля, встановлених і регульованих правом усіх суспільних відносин. Науковець підкреслює, що державно-владна діяльність правоохоронних органів виражається в тому, що вони як частина механізму держави володіють компетенцією розгляду різних юридичних справ та спираються на можливість застосування державного примусу [1, с. 10]. Інші науковці під правоохоронною функцією держави розуміють один із основних її

напрямів, спрямованих на гарантування прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави, яка покладає на правоохоронні органи виконання державних завдань, діяльність яких характеризується чітким розподілом повноважень, які під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників можуть зазнати істотних змін [2, с. 121]. Подібно до функцій держави Ю. Загуменна розподіляє правоохоронні функції на зовнішні та внутрішні. До внутрішніх належать: функція охорони прав та свобод особи; функція забезпечення правопорядку. До зовнішніх: участь України в охороні прав і свобод особи на міжнародній арені; участь України у підтримці міжнародного правопорядку [3, с. 63]. На зовнішню функцію прокуратури вказує частина друга ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII, відповідно до положень якого: «З метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво» [4].

В ст. 131-1 Конституції України сформовані основоположні правові засади діяльності прокуратури як органу держави, на який не може покладатися виконання функцій, не передбачених Конституцією України і законом. Таким спеціальним законодавчим актом для органів прокуратури є Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII, згідно ст. 2 якого на прокуратуру покладаються виконання функцій: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [4].

Більш предметно повноваження прокурора з виконання покладених на нього функцій визначені в Розділ IV Закону України «Про прокуратуру», відповідно до якого: прокурор підтримує державне

обвинувачення в судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень (ст. 22); прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист (ст. 23); прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 25); нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ст. 26) [4].

Вищезазначені функції прокуратури вказують, що прокуратура є часткою правоохоронної системи України, виконає завдання держави відповідно до визначених законом функційних повноважень. Що стосується правоохоронної системи, то на думку С.Братель до правоохоронних органів в широкому розумінні слід віднести суд, прокуратуру й правоохоронні органи по боротьбі із злочинністю, у вузькому лише правоохоронні органи по боротьбі із злочинністю (міліція, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна прикордонна служба України, Військова служба правопорядку в Збройних Силах України, Державна пенітенціарна служба України [5, с. 64].

Крім вказаних правоохоронних органів, до правоохоронних органів також слід віднести: Національну гвардію України, яка є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України; Бюро економічної безпеки України, що виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції; Державне бюро розслідувань є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції.

Розмежування правоохоронної діяльності прокуратури і правоохоронних органів проявляється в реалізації різних по своїй суті державних функцій. На думку Н.Арабаджи правоохоронні органи виконують наступні функції: охорона конституційного (державного) ладу; охорона прав і свобод людини; охорона власності; охорона громадського

порядку; охорона природних ресурсів і навколишнього природного середовища; боротьба зі злочинністю. Деякі вчені вказують на ще декілька функцій, зокрема профілактичну, захисну, функцію охорони громадського порядку, громадської безпеки і власності, ресоціалізаційну, оперативно-розшукову, функцію розслідування злочинів, судового розгляду справ, виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів тощо. Правоохоронна функція є неодмінною властивістю державної влади. Правоохоронні органи, що виступають спеціально уповноваженими органами державної влади, які професійно і на постійній основі здійснюють охорону й захист основ конституційного ладу, у тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, законності та правопорядку, символізують присутність держави в нашому повсякденному житті, її здатність втрутитися й захистити, коли такий захист потрібен. Такі органи уособлюють монополію держави на застосування примусу (сили), що в свою чергу є необхідною умовою забезпечення ефективної дії права [6, с. 11].

Отже, правоохоронна функція — це напрям діяльності держави, що виражає її сутність на даному історичному етапі, спрямований на вирішення основних завдань із забезпечення охорони конституційного ладу, прав та свобод громадян, законності й правопорядку, всіх установлених і врегульованих правом суспільних відносин, і здійснюється у відповідних формах та особливими методами [7, с. 73–81].

Незважаючи на те, що на значну кількість державних органів покладено виконання правоохоронних функцій, не всі вони є правоохоронними органами, водночас, поняття функцій прокуратури як державного органу необхідно розглядати у взаємозв'язку з поняттям функцій держави, як одного із відносно самотійних напрямів діяльності прокуратури, регламентованих законом.

Відомо, що функціями держави є основні напрями її діяльності, які безпосередньо відображають її сутність як соціального явища. Функції держави закріплені в Конституції України як прямо, так і опосередковано: зміст і спрямованість діяльності держави, її обов'язок (ст. 3); здійснення державної влади (ст. 6); державне забезпечення, піклування (статті 11, 12, 13); найважливіші функції (ст. 17) тощо. Основні функції держави (на відміну від функцій державних органів) повною мірою не закріплюються в одному розділі Конституції. Вони є змістом практично всіх її розділів, але насамперед закріплені в розділі I, який присвячений загальним засадам Конституції та конституційного ладу [8, с. 42]. Розглядаючи правоохоронну функцію держави, варто зауважити, що вона посідає особливе місце в системі основних функцій. Це одна з постійних функцій держави. Як певний вид державної діяльності, вона з ура-

хуванням принципу розподілу влади похідна від управлінської і судової функції, проте відрізняється самостійністю, однорідністю і стійкою повторювальністю. О. Полковніченко також зазначає, що об'єктом впливу цієї функції є протизаконні, антисоціальні дії осіб, які, з одного боку, підривають конституційний устрій, встановлений у країні правопорядок, не виконують своїх обов'язків, порушують права та законні інтереси інших осіб. На його думку правоохоронна функція — це організована діяльність громадян, державних органів, громадських організацій, яка має здійснюватися таким чином, щоб у країні розвивався та змінювався правопорядок, своєчасно та оперативно були усунені причини, що викликають його порушення, щоб існували сприятливі умови для реалізації прав і законних інтересів громадян [9, с. 42–43].

Аналіз спеціальної літератури дає різні наукові підходи до розуміння правоохоронної функції держави: роль та місце органів прокуратури у цій системі координат. Зокрема, Д. Белов та І. Швед, аналізуючи різні точки зору щодо ролі та місця органів прокуратури у здійсненні правоохоронної функції держави, дійшли висновку про те, що це питання досить складне, суперечливе, що неодноразово піднімається в науковій юридичній літературі і вимагає особливого підходу. А тому видається цілком виправданим і доцільним вийти за рамки традиційного аналізу. У зв'язку з чим нами розглянуто досліджувану функцію через категорії «конституційна безпека». На думку вчених зміст правової категорії «конституційна безпека держави» дозволяє визначити коло завдань, які характеризують правоохоронну функцію держави і виділити її з-поміж інших функцій. До них варто віднести: 1) реалізація засад Стратегії національної безпеки; 2) спрямованість діяльності державних органів на захист базових цінностей, що

складають зміст конституційного ладу; 3) охорона прав і свобод людини і громадянина; 2) постійне забезпечення режиму законності в державі. На сьогоднішній день немає також й єдиного підходу до розгляду змістовної сторони категорії «безпека». Так, сучасні підходи щодо визначення поняття «безпека», на думку цілого ряду вчених, має більш широкий вимір, ніж у минулому, де воно обмежувалось виключно питаннями військової сили. Вітчизняні та зарубіжні науковці вважають, що сьогодні воно охоплює військові, економічні, технологічні, екологічні, соціальні та гуманітарні аспекти. До цієї сфери також входить питання збереження національної ідентичності та захист базових прав і свобод громадян та ін. [10, с. 17].

Наведена наукова думка вказує, що в умовах сьогодення національна безпека є невід'ємною складовою правоохоронної функції держави, яка виступає основним суб'єктом прав і свобод громадян, гарантування їх захисту та безпеки держави. Особливо це стосується сьогодення, коли внаслідок режиму воєнного стану питання виживання України як держави, її громадян стоїть занадто гостро, а тому реалізація правоохоронної функції держави, потребує від прокуратури, її посадових осіб нових дієвих заходів.

Висновки. Таким чином, з урахуванням вищевикладених міркувань, можна дійти висновку, що правоохоронна функція держави має комплексний характер, є одним із головних напрямів діяльності сучасної української держави. Розглядаючи правоохоронну функцію держави, варто зауважити, що вона посідає особливе місце в системі основних її функцій й реалізується значною кількістю уповноважених державою органів, серед яких прокуратура займає особливе правове становище в реалізації правоохоронної функції держави, що зумовлено її завданнями і функційними повноваженнями.

Література

1. Москоvecь В.І. Поняття та значення правоохоронної функції держави. *Право і безпека*. 2011. № 2 (39). С. 7–11.
2. Svitlichnyy O., O.Yara. Law Enforcement Functions Of the State Under Martial Law. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. Is. 5. С. 117–122.
3. Загуменна Ю.О. Органи внутрішніх справ України як суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О.М. Харків, 2012. 251 с.
4. Про прокуратуру : Закон України від 14.10. 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
5. Братель С.Г. Функції правоохоронної сфери. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 63–66.
6. Арабаджи Н.Б. Правоохоронна функція Національної поліції. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 10–15.
7. Сажнев І.В. Деякі питання щодо визначення поняття правоохоронної функції держави. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 4. С. 73–81.
8. Погорілко В.Ф., Кривенко Л.Т., Авер'янов В.Б. та ін. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика. К., 2003. 652 с.

9. Полковніченко О. Сутність та зміст правоохоронної функції держави. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3 (54). С. 39–43.
10. Белов Д. М., Швед І. І., Белова М. В. Правоохоронна функція держави: роль та місце органів прокуратури. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 13–19.

References

1. Moskovets, V. I. (2011). Poniattia ta znachennia pravookhoronnoi funktsii derzhavy [The Concept and the Meaning of the Law Enforcement Function of the State]. *Pravo i bezpeka — Law and Security*, 2 (39), 7–11 [in Ukrainian].
2. Svitlichnyy, O., & Yara, O. (2023). Law Enforcement Functions Of the State Under Martial Law. *Visegrad Journal on Human Rights*, 5, 117–122.
3. Zahumenna, Y. O. (2012). Orhany vnutrishnikh sprav Ukrainy yak subiekty realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy [Internal Affairs Bodies of Ukraine as a Subjects of Implementation of the Law Enforcement Function of the State]. O. M. Bandurka (Ed.). Kharkiv [in Ukrainian].
4. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy [On the Prosecutor's Office: Law of Ukraine]. No. 1697-VII. (2014). *Verkhovna Rada Ukrainy: official we portal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukrainian].
5. Bratel, S. H. (2015). Funktsii pravookhoronnoi sfery [Law Enforcement Functions]. *Pravo i suspilstvo — Law and Society*, 4, 63–66 [in Ukrainian].
6. Arabadzhy, N. B. (2022). Pravookhoronna funktsiia Natsionalnoi politsii [Law Enforcement Function of the National Police]. *Aktualni problemy polityky — Actual Problems of the Politics*, 70, 10–15 [in Ukrainian].
7. Sazhniev, I. V. (2000). Deiaki pytannia shchodo vyznachennia poniattia pravookhoronnoi funktsii derzhavy [Some Questions Regarding the Definition of the Law enforcement Function of the State]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu — Bulletin of the Zaporizhzhya Law Institute*, 4, 73–81 [in Ukrainian].
8. Pohorilko, V. F., Kryvenko, L. T., Averianov, V. B., et al. (2003). Problemy realizatsii Konstytutsii Ukrainy: teoriia i praktyka [The Problems of Implementation of the Constitution of Ukraine: Theory and Practice]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Polkovnichenko, O. (2011). Sutnist ta zmist pravookhoronnoi funktsii derzhavy [The Essence and Content of the Law Enforcement Function of the State]. *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav — Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3 (54), 39–43 [in Ukrainian].
10. Bielov, D. M., Shved, I. I., Bielova, M. V. (2023). Pravookhoronna funktsiia derzhavy: rol ta mistse orhaniv prokuratury [Law Enforcement Function of the State: the Role and the Place of th Prosecutor's Offices]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia "Pravo" — Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: "Law"*, 76 (1), 13–19 [in Ukrainian].

УДК 342.951:004.738.5(477)

Ковалів Мирослав Володимирович
кандидат юридичних наук, професор
Львівський державний університет внутрішніх справ
Kovaliv Myroslav
PhD in Law, Professor
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9730-8401

Красницький Іван Васильович
кандидат юридичних наук, професор
Львівський державний університет внутрішніх справ
Krasnytskyi Ivan
PhD in Law, Professor
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-5529-7636

Петков Сергій Валерійович
доктор юридичних наук, професор
Військовий інститут
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Petkov Sergey
D.Sc. (Law), Professor
Military Institute of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-4160-767X

Єсімов Сергій Сергійович
кандидат юридичних наук, доцент
Львівський державний університет внутрішніх справ
Yesimov Serhii
PhD in Law, Associate Professor
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9327-0071

Корецька Вікторія Віталіївна
кандидат юридичних наук, суддя
Ківерцівський районний суд Волинської області
Koretska Viktoriia
PhD in Law, Judge
Kivertsi District Court of Volyn region
ORCID: 0000-0002-5685-5337

Явний Олексій Іванович
Львівський університет бізнесу та права
Yavnyy Oleksi
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0006-5885-2697

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9696

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

LEGAL BASIS OF ELECTRONIC IDENTIFICATION IN UKRAINE

Анотація. У статті на основі чинного законодавства України та нормативно-правових актів Європейського Союзу розглянуто правові засади електронної ідентифікації в Україні. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з правовим забезпеченням ідентифікації в Україні в умовах цифрової трансформації. Предмет дослідження утворює сукупність нормативно-правових актів України та ЄС щодо ідентифікації, положення теоретичних досліджень у цій сфері. Методологічною основою стала система загальнонаукових і приватно-правових методів: аналізу та синтезу, абстрагування та моделювання, спостереження, узагальнення, описи, класифікації тощо. Обґрунтовано системоутворюючу роль правового забезпечення електронної ідентифікації в системі інформаційного права як публічно-правової галузі в умовах розвитку інформаційно-комунікаційного простору. Доведено, що правове забезпечення електронної (цифрової) ідентифікації особи є складовою інформаційної безпеки України. Обґрунтовано ключову роль формування та реалізації політики у сфері інформаційно-комунікаційних технологій щодо електронної (цифрової) ідентифікації на підставі цифрових платформ та Єдиного вебпорталу електронних послуг. Зазначено, що розвиток національної системи електронної (цифрової) ідентифікації на сучасному етапі визначається сукупністю факторів: зростання застосування цифрових технологій; принципи та стратегічні напрями державної політики в інформаційній сфері; діалектика та багаторівневність електронної ідентифікації; пріоритет застосування публічно-правових засобів; подолання розрізненості у застосовуванні організаційно-правових заходів; стратегічна значущість електронної (цифрової) ідентифікації у контексті європейської інтеграції держави; правові проблеми регулювання суспільних відносин, пов'язаних із розробкою та впровадженням цифрових технологій у сфері електронної (цифрової) ідентифікації.

Ключові слова: адміністративні послуги, інформаційні технології, встановлення особи, паспорт громадянина, інформаційні платформи.

Summary. The article, based on the current legislation of Ukraine and regulatory legal acts of the European Union, examines the legal basis of electronic identification in Ukraine. The object of the study is public relations related to the legal provision of identification in Ukraine in the context of digital transformation. The subject of the study is a set of legal acts of Ukraine and the EU on identification and the status of theoretical research in this area. The methodological basis was a system of general scientific and private law methods: analysis and synthesis, abstraction and modeling, observation, generalization, description, classification, etc. The system-forming role of legal support for electronic identification in the system of information law as a public legal branch in the context of the development of the information and communication space is substantiated. It has been proven that legal support for electronic (digital) personal identification is an integral part of the information security of Ukraine. The key role in the formation and implementation of policy in the field of information and communication technologies on electronic (digital) identification based on digital platforms and the Unified web portal of electronic services is substantiated. It is noted that the development of the national electronic (digital) identification system at the present stage is determined by a combination of factors for: the growth of the use of digital technologies; principles and strategic directions of state policy in the information sphere; dialectics and multi-level electronic identification; priority of using public legal means; overcoming fragmentation in the applied organizational and legal measures; the strategic importance of electronic (digital) identification in the context of the European integration of the state; legal problems of regulating public relations related to the development and implementation of digital technologies in the field of electronic (digital) identification.

Key words: administrative services, information technologies, identification, citizen's passport, information platforms.

Постановка проблеми. Двадцять перше століття характеризується активним впровадженням цифрових технологій у всі сфери життя. В галузі інформаційних технологій, Інтернету та цифрової економіки, яка активно розвивається, будь-які правові рішення мають високу технологічну залежність від природи та особливостей функціонування технологій, які дозволяють здійснювати більшість процесів віддалено і на основі електронних форм взаємодії. Усі технологічні інновації у цій сфері вимагають правового забезпечення інформаційної безпеки та організації необхідного рівня довіри,

що досягається за допомогою ідентифікації взаємодіючих сторін і об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ідентифікації в інформаційному праві досліджуються в працях О.В. Арістової, О.А. Баранова, К.І. Белякова, В.М. Брижка, Р.А. Калужного, О.В. Копана, В.К. Конаха, Б.А. Кормича, О.В. Коржа, О.В. Кохановської, О.В. Марущака, В.Г. Пилипчука, Р.М. Скриньковського, Н.А. Савінової, М.Я. Швеця і інших. В умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу та необхідності його удосконалення з ме-

тою забезпечення доступності громадян тимчасово окупованих територій до інформаційних ресурсів України дослідження зазначеної проблеми має науково-практичний характер.

Мета статті. Метою статті є дослідити правові засади електронної ідентифікації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна економічна стратегія на період до 2030 року передбачає розвиток цифрової економіки, що зв'язано з ідентифікацією особи [1]. О. Ярема зазначає, що «ідентифікація, будучи інформаційним процесом, включає сукупність певних етапів, обумовлених метою та предметною галуззю: підготовчий, що включає створення і експлуатацію інфраструктури ідентифікації; реєстрацію суб'єктів і об'єктів ототожнення; доступ до інфраструктури ідентифікації та порівняння даних, що ідентифікують і ідентифікованих даних; оцінку зіставлення і подальше використання результатів ідентифікації. Ідентифікація є юридичним фактом, результат якого породжує, змінює або припиняє правовідносини в інформаційній сфері» [2, с. 382].

Організація електронної взаємодії громадян та органів публічної влади здійснюється органами публічної влади або уповноваженими установами державної електронної ідентифікації. Формування системи державної електронної ідентифікації тісно пов'язане з розвитком правового інституту посвідчення особи. Поступово посвідчення особи набуває комунікативної функції, що забезпечує підтвердження особи учасників різних правовідносин.

В умовах цифровізації різних сфер життєдіяльності суспільства значення комунікативної функції зростає. Держава формує національну систему ідентифікації для автоматизації процесу одержання фізичними особами адміністративних послуг. У міру розширення державної інформаційної інфраструктури система національної ідентифікації починає використовуватися для посвідчення особи у відносинах з іншими особами, а держава є гарантом достовірності ідентифікації для певних правовідносин.

Ідентифікація, здійснювана у межах електронної взаємодії громадян із органами публічної влади, ширше поняття, ніж посвідчення особи. На відміну від посвідчення особи ідентифікація може бути менш надійною залежно від відносин, у яких вона використовується. Навіть залишаючись певною мірою невідомим, громадянин ідентифікується в мережі Інтернет за файлами «cookie», електронною поштою.

Сам факт використання особою державного електронного ідентифікатора дозволить визначити особу в системі обліку відповідного органу публічної влади, проте безпосереднє посвідчення особи здійснюється шляхом зв'язування біологічних і фізіологічних даних безпосередньо та за допомогою інформаційних технологій.

У 2011 році Україна приєдналась до Європейського плану дій з електронного урядування на 2011–2015 роки, використання інформаційно-комунікаційних технологій для сприяння інтелектуальному, сталому та інноваційному врядуванню [3].

У 2012 році було прийнято Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [4]. З початком видачі паспортів громадян України для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм у січні 2015 року, внесення до Єдиного державного демографічного реєстру унікальних номерів записів в реєстр створило технологічне підґрунтя для вирішення проблеми однозначної ідентифікації фізичних осіб в державних інформаційних системах.

Основною особливістю використання Системи ID.GOV.UA (ICEI) онлайн-ідентифікації в Україні є можливість звертатися за адміністративними послугами онлайн за допомогою електронного підпису. Однак зараз спостерігається тенденція до розширення функціоналу ID.GOV.UA (ICEI) ЕСІА та для здійснення інших юридично значущих дій при взаємодії з юридичними особами приватного сектору. Наприклад, для отримання кредитної історії онлайн суб'єкт кредитної історії має право використовувати ID.GOV.UA (ICEI) для власної ідентифікації та підписати заяву про отримання кредитної історії кваліфікованим електронним підписом.

В Україні отримала реалізацію система національної біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства [5]. Здійснення біометричної ідентифікації офіційно прирівнює пред'явлення документа, що засвідчує особу громадянина.

Підхід до системи електронної ідентифікації та посвідчення особи здійснюється централізовано під час створення державою єдиної інфраструктури обміну необхідними ідентифікаційними даними, проте не прив'язаний до документів, що засвідчують особу. Європейський підхід до формування системи електронної ідентифікації ґрунтується на переході до нових форматів документів посвідчення особи: від паперових документів до карток із цифровим чіпом. Зберігається один документ, який може бути використаний для посвідчення особи громадянина у різних відносинах. Зазначене вказано у Регламенті Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС [6].

Деякі з країн Європейського Союзу (наприклад, Австрія) використовують такі документи для ідентифікації громадянина при отриманні державних послуг. Інші країни ЄС зіткнулися з правовими

проблемами під час переходу до використання пластикових карток для ідентифікації громадян у цифровому середовищі, тому використали більш гнучкий підхід країн загального права до електронної ідентифікації громадянина.

Зокрема, частину положень, що дозволяють здійснювати електронну ідентифікацію громадянина з використанням пластикової картки, у Франції було на законодавчому рівні запропоновано у 2012 році, проте було визнано неконституційним. Франція сформувала більш гнучкий підхід до ідентифікації особи з метою отримання державних послуг, заснований на можливості використання сторонніх сервісів. Проте запровадження нового формату пластикових карток посвідчення особи дозволило використовувати карти нового формату для підключення до порталу державних послуг.

У країнах загального права спочатку використовується децентралізований підхід, який передбачає можливість існування кількох документів на посвідчення особи. При переході до централізованого контролю над документами посвідчення особи держави зіштовхуються з опором із боку громадянського суспільства.

Наприклад, у Великій Британії створення єдиної системи документів посвідчення особи було зустрінуте негативно. У правовій літературі, у соціологічних опитуваннях зазначалося, що більше громадяни відчують примус отримання єдиних карт ідентичності у контексті недоторканості приватного життя. На даний момент у Великій Британії передбачені різні види документів, що засвідчують особу громадянина. Однак, пред'явлення таких документів не є обов'язковим у приватних відносинах між громадянами. Наприклад, карти для підтвердження повноліття видаються некомерційною організацією.

Однак, якщо у Великій Британії передбачаються різні способи ідентифікації та участь громадянського суспільства, то децентралізований підхід США заснований на розмежуванні компетенції штатів та федерації. Кожен із штатів самостійно визначав формати видачі документів, що засвідчують особу громадян. Проте терористичні акти 11 вересня 2001 року змінили цей підхід. Конгресом США було ухвалено Закон «Real ID», який встановив єдині вимоги та стандарти до змісту водійських ліцензій.

Розвиток системи державної електронної ідентифікації обумовлено підходом до посвідчення особи, що склався в країні. Посвідчення особи передусім формуванню державних електронних ідентифікаторів. Порядок здійснення ідентифікації та верифікації встановлюється Кабінетом Міністрів України у Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації [7].

Ідентифікація, що здійснюється органами публічної влади, має низку додаткових характеристик. По-перше, ідентифікація органом влади завжди є правовим режимом, у межах якого законодавством встановлено обов'язки посадових осіб з достовірним визначенням чи створенням ідентифікатора, що належить окремій особі. Не будь-яка ідентифікація може вважатися правовим режимом, оскільки під час реєстрації в Інтернет-сервісах відповідного обов'язку щодо підтвердження достовірності особи користувача може не бути.

Звідси випливає друга особливість ідентифікації, здійснюваної органами виконавчої — орган виконавчої влади не має права самостійно створювати додаткові ідентифікатори, що мають юридичне значення, якщо таке повноваження не надано їм законодавством.

Чинне законодавство передбачає різні види ідентифікаторів, створюваних органами публічної влади у межах різної компетенції. Наприклад, Державна податкова служба України на підставі Податкового кодексу України надає кожному платнику податків індивідуальний податковий номер, реєстраційний номер облікової картки платника податків (РНОКПП, ІПН), який платник податків зобов'язаний використати при взаємодії з податковим органом. Особливості видачі ІПН визначено наказом Міністерства фінансів України [8].

Територіальний орган Пенсійного фонду України при постановці фізичної особи на облік надає їй персональну електронну облікову картку застрахованої особи [9]. Як ідентифікатори можуть виступати реквізити документів посвідчення особи, а також ПІБ, дата народження. Поряд з тим, ідентифікація, що здійснюється органом публічної влади багатофакторна, включає не лише визначення особи за його ідентифікатором, але зіставлення ідентифікатора з іншими відомостями про особу із залученням довіреної третьої сторони. Зокрема, додаткове підтвердження особи для присвоєння ідентифікатора в Україні потрібне під час реєстрації на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг [10].

Посвідчення особи громадянина при реєстрації здійснюється або через використання кваліфікованого електронного підпису, або за допомогою введення коду активації, отриманого при відвідуванні уповноважених центрів реєстрації. У зазначених випадках підтвердження відповідності ідентифікатора громадянину здійснює або акредитований засвідчувальний орган, який видав кваліфікований електронний підпис, або інша установа, яка має статус центру реєстрації. Такий підхід до ідентифікації використовується в країнах ЄС. Введений у 2018 р. сервіс FranceConnect, що використовується як єдина платформа для отримання державних послуг, дозволяє користувачеві ідентифікуватися за допомогою різних сторонніх

сервісів — наприклад, ідентифікаційного сервісу пошти або податкової [11].

У Великій Британії для використання платформ отримання державних послуг в електронному вигляді сервіс GOV.UK VERIFY вказує, що у громадянина повинен бути паспорт або посвідчення водія, однак підтвердження його особи здійснюється окремими організаціями онлайн, які мають право також вимагати відомості про громадянина в банках та інших організаціях, щоб підтвердити інформацію про нього [12].

Перехід до електронної ідентифікації при платформному підході ставить питання не лише про особливості здійснення електронної ідентифікації органами публічної влади, але й про права громадян щодо відомостей, що у сукупності складають їх цифровий профіль. Результатом ідентифікації є створення облікової одиниці в державній інформаційній системі, в якій, крім ідентифікаторів, зберігається й інша інформація, що стосується громадянина.

Право громадянина використовувати обліковий запис у державних інформаційних системах для підтвердження інформації про себе на сторонніх ресурсах можна позначити як право на цифрову ідентичність. Цифрова ідентичність означає ідентифікатори облікового запису громадянина, що підтверджують його особу в інформаційних відносинах як з органами публічної влади, так з іншими учасниками.

Хоча право на цифрову ідентичність безпосередньо не закріплене у законі, на основі чинних положень законодавства можна стверджувати, що зазначене право в Україні сформулося. Воно випливає, зокрема, із статті 28 «Ім'я фізичної особи» Цивільного кодексу України, згідно з якою громадянин набуває цивільних прав та обов'язків під своїм ім'ям [13].

У публічно-правових відносинах право особи на цифрову ідентичність впливає з можливості використання національних цифрових платформ для одержання адміністративних послуг або взаємодії з іншими користувачами платформи, які базуються на нормах Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [14].

Використання чужої цифрової ідентичності може бути кваліфіковане як злочин на підставі статті 362 «Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї» Кримінального кодексу України, яка передбачає неправомірний доступ до комп'ютерної інформації, на підставі інших статей кримінального законодавства залежно від обставин скоєного злочинного діяння [15; 16].

Право на цифрову ідентичність — це інформаційне право, яке безпосередньо впливає з розвитку

державних і приватних цифрових платформ і є основою реалізації конституційних прав громадян за допомогою цифрових технологій, що отримала назву цифрового громадянства а науковій літературі.

Аналогічний підхід можна зустріти у Франції. У доповіді Національної ради з цифровізації у червні 2020 року, присвяченій цифровій ідентичності та цифровому громадянству, наголошується на здатності цифрової ідентичності забезпечити громадянину необхідні інструменти для взаємодії з державою та суспільством в інформаційній сфері.

На початкових етапах інституціоналізації право на цифрову ідентичність може бути закріплене у Законі України «Про адміністративні послуги», оскільки надання можливості передачі даних із державних інформаційних систем можна розглядати як окремий вид електронної державної послуги.

Водночас результати проведеного порівняння підходів до посвідчення особи показують, що поняття «цифрового громадянства» і право на цифрову ідентичність передбачає збільшення збору даних органами публічної влади про громадян, можуть сприйматися як такі, що суперечать конституційним правам і свободам.

Висновки. Електронна ідентифікація — це істотною умовою електронної взаємодії органів публічної влади та підвладних суб'єктів. Розвиток системи державної електронної ідентифікації пов'язаний з підходом до організації системи посвідчення особи в країні, може надавати громадянам більше вибору в способах посвідчення особи (країни загального права) або організовуватися з урахуванням єдиного підходу до посвідчення особи. Система державної електронної ідентифікації може використовуватися для підтвердження особи учасників невіддільних інформаційних відносин.

Право громадянина вимагати від органів публічної влади надання достовірної інформації про нього невіддільним суб'єктам набуває самостійного характеру (право на цифрову ідентичність), хоча обмежене межами взаємодії органу публічної влади та відповідного приватного суб'єкта. Можливості електронного урядування набувають посилення у зв'язку зі зростанням ролі приватних і державних цифрових платформ в організації суспільних відносин.

Мережеві зв'язки, що вибудовуються на основі цифрових платформ, в системі державного управління призводять до поєднання приватного та публічного методів правового регулювання діяльності органів публічної влади в інформаційній сфері.

Зазначені характеристики діяльності органів публічної влади в інформаційній сфері свідчать про розвиток і зміцнення правового статусу органів публічної влади у трьох напрямках: структурно-функціональному, що враховує особливості формування системи органів публічної влади; щодо

розвитку повноважень органів публічної влади в інформаційній сфері; управлінському, пов'язаному з характером діяльності органів публічної влади.

Постановка дослідницької проблеми дозволяє загально охарактеризувати зміни, що відбувають-

ся. У зв'язку з цим зберігається перспективність більш детальних досліджень державного управління в окремих галузях інформаційної сфери: у сфері зв'язку, реклами, захисту прав споживача, інформаційної безпеки, державних закупівель і фінансів.

Література

1. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
2. Ярема О.Г. Правова природа ідентифікації в інформаційному просторі // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 380–383. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/86>.
3. Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions: The European e-Government Action Plan 2011–2015 Harnessing ICT to promote smart, sustainable & innovative Government (SEC(2010) 1539 final). Brussels, 15.12.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0743:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 29.02.2024).
4. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
5. Про затвердження Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1073 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-п#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
6. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. 28.08.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text (дата звернення: 05.03.2024).
7. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.10.2017 р. № 784 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-п#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
8. Про затвердження Положення про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб — платників податків : Наказ Міністерства фінансів України від 29.09.2017 р. № 822 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-17#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
9. Про затвердження Порядку обліку сум, які сплачуються / підлягають сплаті на рахунки Пенсійного фонду України : Постанова Пенсійного фонду України від 27.09.2010 р. № 21-2 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-10#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
10. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-п#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
11. FranceConnect simplifie les démarches de plus de 40 millions de personnes // *FranceConnect* 2024. URL: <https://franceconnect.gouv.fr/> (дата звернення: 05.03.2024).
12. GOV.UK VERIFY // *Government Digital Service (GDS)*. United Kingdom. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/introducing-govuk-verify/introducing-govuk-verify> (дата звернення: 05.03.2024).
13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
14. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення: 05.03.2024).
15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
16. *Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року* / За заг. ред. Копотуна І.М. Київ : Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 888 с.

References

1. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehiia na period do 2030 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 r. № 179 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text> (date of access: 05.03.2024).

2. Yarema O.H. Pravova pryroda identyfikatsii v informatsiinomu prostori // *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 8. S. 380–383. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/86>.
3. Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions: The European e-Government Action Plan 2011–2015 Harnessing ICT to promote smart, sustainable & innovative Government (SEC(2010) 1539 final). Brussels, 15.12.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0743:FIN:EN:PDF> (date of access: 29.02.2024).
4. Pro Yedynyi derzhavnyi demohrafichnyi reiestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status: Zakon Ukrainy vid 20.11.2012 r. № 5492-VI (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (date of access: 05.03.2024).
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro natsionalnu systemu biometrychnoi veryfikatsii ta identyfikatsii hromadian Ukrainy, inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 r. № 1073 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-п#Text> (date of access: 05.03.2024).
6. Rehlement Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) № 910/2014 vid 23 lypnia 2014 roku pro elektronnu identyfikatsiiu ta dovirchi posluhy dlia elektronnykh tranzaktsii na vnutrishnomu rynku ta pro skasuvannia Dyrektyvy 1999/93/IeS. 28.08.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text (date of access: 05.03.2024).
7. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Yedynoho derzhavnoho demohrafichnoho reiestru ta nadannia z noho informatsii, vzaiemodii mizh upovnovazhenymy subiektamy, a takozh zdiisnennia identyfikatsii ta veryfikatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.10.2017 r. № 784 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-п#Text> (date of access: 05.03.2024).
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro reiestratsiiu fizychnykh osib u Derzhavnomu reiestri fizychnykh osib — platnykiv podatkov: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29.09.2017 r. № 822 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-17#Text> (date of access: 05.03.2024).
9. Pro zatverdzhennia Poriadku obliku sum, yaki splachuiutsia / pidliahaiut splati na rakhunky Pensiinoho fondu Ukrainy: Postanova Pensiinoho fondu Ukrainy vid 27.09.2010 r. № 21-2 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-10#Text> (date of access: 05.03.2024).
10. Pytannia Yedynoho derzhavnoho vebportalu elektronnykh posluh ta Reiestru administratyvnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.12.2019 r. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-п#Text> (date of access: 05.03.2024).
11. FranceConnect simplifie les démarches de plus de 40 millions de personnes // *FranceConnect* 2024. URL: <https://franceconnect.gouv.fr/> (date of access: 05.03.2024).
12. GOV.UK VERIFY // *Government Digital Service (GDS)*. United Kingdom. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/introducing-govuk-verify/introducing-govuk-verify> (date of access: 05.03.2024).
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 05.03.2024).
14. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 r. № 2155-VIII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (date of access: 05.03.2024).
15. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 05.03.2024).
16. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. Stanom na 10 sichnia 2024 roku* / Za zah. red. Kopotuna I.M. Kyiv: Vyd. “Tsentr uchbovoi literatury”, 2024. 888 s.

УДК 342.9

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X*

Головій Людмила Василівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Holovii Liudmyla

*Candidate of Law, Docent,
Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-5537-0944*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9815

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE AUTHORITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE

Анотація. Відповідно до положень Конституції і законів України у своїй діяльності органи прокуратури керуються принципами верховенства права, спрямовуючи свою діяльність на утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, захисту встановленого Конституцією та іншими законами України інтересів суспільства та держави. Правові засади організації і діяльності прокуратури України ґрунтуються на визначених законодавством засадах. Разом з цим, органи прокуратури також наділені відповідними повноваженнями у різних сферах діяльності суспільства, у тому числі у сфері публічного адміністрування. Вступаючи в адміністративно-правові відносини, органи прокуратури беруть на себе функцію управління у цих відносинах. Зазначається, що позбавлення органів прокуратури функції щодо загального нагляду, а також введення режиму воєнного стану позначилося на правовому статусі цього органу. Тому діяльність органів прокуратури у сучасних умовах можна визначити завдяки чіткому окресленню правового статусу і, зокрема, адміністративно-правового статусу цього правоохоронного органу. З метою з'ясування адміністративно-правового статусу органів прокуратури України проаналізовано різні доктринальні думки щодо визначення поняття «адміністративно-правовий статус». На підставі здійсненого аналізу норм Закону України «Про прокуратуру» звертається увага на структурні елементи адміністративно-правового статусу, до яких автори відносять: мету, завдання, функції, повноваження, відповідальність, гарантії діяльності. Надано авторське визначення поняття «адміністративно-правовий статус органів прокуратури» та звертається увага на потребу подальших наукових розвідок щодо здійснення функцій органами прокуратури в умовах сьогодення.

Ключові слова: прокуратура, адміністративно-правовий статус, публічне адміністрування, організація, діяльність, функції.

Summary. In accordance with the provisions of the Constitution and laws of Ukraine, the prosecutor's office is guided by the principles of the rule of law in its activities, directing its activities to the affirmation and provision of the constitutional rights and freedoms of a person and citizen, the protection of the interests of society and the state established by the Constitution and other laws of Ukraine. The legal principles of the organization and activity of the Prosecutor's Office of Ukraine are based on the principles defined by legislation. Along with this, the prosecutor's office is empowered with appropriate powers in various spheres of society, including in the sphere of public administration. Entering into administrative-legal relations, the prosecutor's office assumes the function of management in these relations. It is noted that the deprivation of the prosecutor's office of the function of general supervision, as well as the introduction of martial law, affected the legal status of this body, therefore, the activity of the prosecutor's office in modern conditions can be determined thanks to a clear outline of the legal status and, in particular, the administrative-legal status of this law enforcement body. In order to clarify the administrative-legal status of the prosecutor's office of Ukraine, various doctrinal opinions regarding the definition of the concept of "administrative-legal status" were analyzed. Based on the analysis of the norms of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office", attention is drawn to the structural elements of the administrative-legal status, to which the author refers: purpose, tasks, functions, powers, responsibilities, guarantees of activity. The author's definition of the concept of "administrative and legal status of the prosecutor's office" is provided, and the need for further scientific research regarding the performance of functions by the prosecutor's office in today's conditions is suggested.

Key words: prosecutor's office, administrative-legal status, public administration, organization, activity, functions.

Постановка проблеми. Відповідно до положень Конституції України Україна є правовою, демократичною державою. Проте подальший розвиток демократії, забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язані з діяльністю всіх органів держави, зокрема, органів прокуратури, на які покладено функції захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Нині прокуратура України не віднесена до тієї чи іншої визначеної у Конституції гілки влади та існує як окрема централізована система. Суспільно-політичні процеси сьогодення, а також введення режиму воєнного стану не могло не позначитися на діяльності органів прокуратури, які здійснюють правозастосовні та правоохоронні функції, які необхідно змінювати. Тому питання функцій органів прокуратури є одним із найбільш дискусійних у сучасній правовій науці та практиці, що потребує наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці до проблемних питань організації та діяльності органів прокуратури України, зокрема, зверталися: С.В. Банах [4], В.І. Курило [11], О.Г. Мартинюк [1], В.А. Миколенко [14], Н.О. Рибалка [10], О.П. Світличний [13], В.В. Сухонос [12] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті дослідження та з'ясування особливостей пов'язаних із адміністративно-правовим статусом органів прокуратури України, визначення їх функцій та надання авторського визначення поняття «адміністративно-правовий статус органів прокуратури».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII, прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Структурні реформи, які останнім часом відбуваються у сфері кримінальної юстиції та правоохоронній системі України, а також зміна концепції функціонування системи органів публічного управління призвели до формування нової ролі прокуратури для забезпечення законності в державі. Функціонування цього органу в сучасних умовах відзначається досить прогресивною моделлю роботи, принципами та філософією діяльності, що відобразилось на її функціях, підходах до організації та управління, кадрового забезпечення тощо. Натомість, перехід до нових форм діяльності неможливі без появи проблем, пов'язаних з традиційним для суспільства розумінням місця цього органу в системі публічної влади, зокрема, здатності забезпечувати якісний захист прав і свобод людини, загальні інтереси суспільства та держави [1, с. 10].

Позбавлення прокуратури функції так званого «загального нагляду», а також введення режиму воєнного стану, внаслідок повномасштабної агресії РФ проти України не могло не позначитися на правовому статусі органів прокуратури України. Так, наказом Офісу Генерального прокурора України «Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони» від 17.05.2023 р. № 130, здійснено розмежування повноважень спеціалізованих прокуратур у сфері оборони (на правах обласних та окружних) щодо виконання конституційних функцій прокуратури з урахуванням положень цього наказу [2]. Іншим наказом Офісу Генерального прокурора України від 30.05.2023 р. № 144 затверджено Положення про Спеціалізовану прокуратуру у сфері оборони (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора [3]. Цим наказом визначена структура, основні завдання, функції, повноваження цієї Спеціалізованої прокуратури.

Наведене є яскравим свідченням, що під впливом різних обставин правовий статус органів прокуратури України може зазнавати суттєвих змін.

Правовий статус особи або органу державної влади — це одна із форм реалізації соціального статусу. Тобто, правовий статус — це визначена законодавством форма поведінки суб'єкта, його волевиявлення та умови, визначені у відповідних законодавчих актах [4, с. 243].

З огляду на галузеву належність, з метою розкриття сутності адміністративно-правового статусу органів прокуратури, звернемо погляди на наукові думки. Зокрема, враховуючи сучасний розвиток суспільних відносин теоретики права О. В. Зайчук та Н. М. Онщенко визначають правовий статус як систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин [5, с. 366].

Стосовно правового статусу — варто зазначити, що незважаючи на існуючі серед науковців різні підходи щодо визначення правового статусу, правовий статус особи вони ототожнюють із правосуб'єктністю, яку в теорії права розрізняють три види правосуб'єктності — загальну, галузеву та спеціальну. Відповідно, адміністративна правосуб'єктність — це галузевий вид.

Наявність адміністративної правосуб'єктності певним чином випереджає наявність у конкретної особи певних суб'єктивних прав та обов'язків. Поняття «адміністративно-правовий статус» охоплює комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто необхідною ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб'єктивних прав та обов'язків, які реалізуються даною особою як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними [6, с. 185–188].

Акцентуючи увагу на понятті «адміністративно-правовий статус», слід звернути увагу, що на відміну від представників науки теорії права, вчені правознавці здебільшого розкривають адміністративно-правовий статус (фізичної особи, юридичних осіб приватного та публічного права) через характеристики його елементів. Це пов'язано з тим, що основним індивідуальним суб'єктом адміністративного права є фізичні особи, а юридичні особи публічного права є ключовими суб'єктами адміністративного права. Що є закономірним явищем, оскільки категорія «адміністративно-правовий статус» походить від категорії «правовий статус».

На думку В. К. Колпакова під адміністративно-правовим статусом слід розуміти комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права [7, с. 194].

Адміністративно-правовий статус особи також визначається через сукупність юридичних засобів, які характеризують місце і роль фізичної особи або юридичної особи в адміністративно-

правових відносинах. Визначальними для аналізу адміністративно-правовий статусу особи є такі юридичні інститути: 1) публічні суб'єктивні права та юридичні обов'язки; 2) правосуб'єктність особи; 3) адміністративна відповідальність; 4) у деяких випадках — дисциплінарна відповідальність посадових осіб публічної адміністрації [8, с. 93]. У науковій доктрині також виділяють основні та допоміжні елементи адміністративно-правового статусу. Так, А. Ю. Кротких, досліджуючи адміністративно-правовий статус адміністративних судів, до основних елементів його структури відносить права та обов'язки (компетенцію), тому що їх відсутність взагалі унеможливило б функціонування суб'єкта. Відповідно до додаткових елементів науковець відносить складові, що створюють умови для належної реалізації компетенції адміністративного суду: цільовий та організаційний блоки [9, с. 135–136].

Отже, в контексті нашого дослідження слід зауважити, що в залежності від категорії суб'єкта правовідносин, адміністративно-правовий статус суб'єктів є неоднаковим. Це залежить від специфічних особливостей конкретного суб'єкта правовідносин. Наприклад, такі відносини можуть виникати як за зверненням особи до органів прокуратури, так і за ініціативою прокуратури.

Вступаючи в адміністративно-правові відносини, органи прокуратури реалізуючи визначені вище функції, беруть на себе функцію управління в цих відносинах. Прокуратура як державний орган виконує відповідно до покладених на нього завдань визначену частину функцій держави, зокрема, діяльність органів прокуратури України спрямована на вирішення основних напрямів, завдань, покладених на неї відповідно до Конституції України. Функції управління в органах прокуратури — це основні напрями цілеспрямованої діяльності, що здійснюється в органах прокуратури посадовими особами реалізуються в управлінському процесі через визначені законом процедури [10, с. 213]. В. І. Курило та Д. Ю. Павленко також визначають органи прокуратури як суб'єкта владних повноважень [11, с. 15]. В. В. Сухонос, вважає, що сучасна функція прокурорської системи України за своїм характером істотно відрізняються від законодавчої, виконавчої та судової влади, є автономним складником державного механізму [12, с. 25].

Законодавець в нормах Закону України «Про прокуратуру» визначив: засади організації і діяльності прокуратури; систему прокуратури та статус прокурора, його повноваження та функції; порядок зайняття та звільнення з посади; відповідальність прокурора тощо. Наведене свідчить, що органи прокуратури можуть вступати в адміністративні правовідносини із різними суб'єктами, тому адміністративно-правовий статус органів прокуратури складається із різноманітних елементів,

які пов'язані із безпосередньою діяльністю органів прокуратури. Мета, завдання, мету, функції, повноваження, відповідальність, гарантії діяльності прокуратури та їх посадових осіб визначені законом. Проте головним завданням органів прокуратури за своєю природою є надання безперешкодного гарантування прав і законних інтересів особи з метою запобігання необґрунтованим обмеженням [13, с. 37].

Акцентуючи увагу на предметі дослідження варто звернути увагу на позицію В. А. Миколенка, який вважає, що адміністративно-правовий статус — це наявність у конкретної особи суб'єктивних прав та обов'язків, передбачених нормами адміністративного права [14, с. 14].

Отже, адміністративно-правовий статус органів прокуратури полягає в сукупності встановлених нормами адміністративного права функцій, прав, обов'язків, відповідальності прокурорів в сукупності з підставами та порядком виникнення їхньої адміністративної правосуб'єктності.

Узявши за основу Закон України «Про прокуратуру», а також інші нормативно-правові акти, що регулюють правовий статус прокуратури, надаємо авторське визначення поняття «адміністративно-правовий статус органів прокуратури» під яким слід розуміти сукупність закріплених нормами

адміністративного права повноважень, якими наділені органи прокуратури для виконання покладених на них завдань визначених Конституцією та законами України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наведений перелік наукових думок та законодавчих актів дає підстави констатувати, що адміністративно-правовий статус органів прокуратури України має певні особливі ознаки, які зумовлені: особливим порядком утворення; враховуючи свій правовий статус, органи прокуратури володіють адміністративною правосуб'єктністю, яка виникає з моменту створення; має спеціальну адміністративна правоздатність; наділені компетенцією, яка відповідає меті, завданням діяльності; одночасно із правоздатністю виникає адміністративна дієздатність, виникнення якої означає, що органи прокуратури, їхні посадові особи своїми діями можуть реалізовувати адміністративні права і обов'язки. При цьому покладені на органи прокуратури функції можуть здійснюватися тільки прокурорами, на них не можуть покладатися функції, що не передбачені Конституцією та законами України. Водночас, в умовах сьогодення функції прокуратури зазнали і зазнають змін, що потребує подальших наукових розвідок.

Література

1. Мартинюк О.Г. Адміністративна діяльність органів прокуратури: дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2018. 215 с.
2. Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони : Наказ Офісу Генерального прокурора України від 17.05.2023 р. № 130. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/518448___755548 (дата звернення: 19.04.2024).
3. Положення про Спеціалізовану прокуратуру у сфері оборони (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: Наказ Офісу Генерального прокурора України від 30.05.2023 р. № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0144905-23#Text> (дата звернення: 19.04.2024).
4. Банах С.В. Сучасна концепція адміністративно-правового забезпечення функціонування органів прокуратури України: дис. ... докт. юрид. наук. Запоріжжя, 2021. 421 с.
5. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
6. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. У двох томах. Під ред. В.Б. Авер'янова / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К.: Юридична думка, 2007. Т. 1: Загальна частина. 591 с.
7. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. у двох томах: Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К. : Вид-во «Юридична думка», 2004. 583 с.
8. Адміністративне право України: [навч. посібник]: у двох томах/ Галунько В.В., Оліфір В.І., Пихтін М.П. та ін. За заг. ред. В.В. Галунька. Херсон: 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. 320 с.
9. Коротких А.Ю. Поняття та структура правового статусу адміністративного суду як суб'єкта адміністративної юрисдикції. Митна справа. 2013. № 5. Частина 2, Книга 2. С. 134–139.
10. Рибалка Н.О. Мета, завдання та функції управління органами прокуратури України. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2013. № 2. С. 211–215.
11. Курило В.І., Павленко Д.Ю. Розвиток і становлення прокуратури України як суб'єкта владних повноважень: історико-правовий аспект. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3 (49). С. 11–18. doi: doi.org/10.25313/2520-2308-2022-3-7963.
12. Сухонос В.В. Прокуратура в механізмі української держави: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2009. 33 с.

13. Світличний О. П., Головій Л. В. Деякі особливості функцій прокуратури у період воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 12 (70). С. 33–38. doi: doi.org/10.25313/2520-2308-2023-12-9532.

14. Миколенко В. А. Прокуратура України як суб'єкт адміністративного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 19 с.

References

1. Martyniuk, O. H. (2018). *Administrativna diialnist orhaniv prokuratury: dys. ...kand. yuryd. nauk*. Ternopil [in Ukrainian].
2. Pro osoblyvosti orhanizatsii diialnosti spetsializovanykh prokuratur u sferi oborony: Nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora Ukrainy vid 17.05.2023 r. № 130. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/518448___755548 [in Ukrainian].
3. Polozhennia pro Spetsializovanu prokuraturu u sferi oborony (na pravakh Departamentu) Ofisu Heneralnoho prokurora: Nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora Ukrainy vid 30.05.2023 r. № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0144905-23#Text> [in Ukrainian].
4. Banakh, S. V. (2021). *Suchasna kontseptsiiia administrativno-pravovoho zabezpechennia funktsionuvannia orhaniv prokuratury Ukrainy: dys. ... dokt. yuryd. nauk*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
5. Zaichuk, O. V., Onishchenko, N. M. (2008). *Teoriia derzhavy i prava*. Akademichnyi kurs: pidruchnyk. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
6. *Administrativne pravo Ukrainy*. (2007). Akademichnyi kurs: pidruch. U 2 tomakh. Pid red. V. B. Averianova / NAN Ukrainy; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. K.: Yurydychna dumka, T. 1: Zahalna chastyna [in Ukrainian].
7. *Administrativne pravo Ukrainy*. (2004). Akademichnyi kurs: pidruch.: U 2 tomakh: Tom 1. Zahalna chastyna / red. kolehiia: V. B. Averianov (holova). K.: Vyd-vo "Iurydychna dumka" [in Ukrainian].
8. *Administrativne pravo Ukrainy*. (2011). [navch. posibnyk]: u dvokhtomakh / Halunko V. V., Olifir V. I., Pykhtin M. P. ta in. Za zah. red. V. V. Halunka. Kherson. T.1: Zahalne administrativne pravo [in Ukrainian].
9. Korotkykh, (2013). A. Iu. Poniattia ta struktura pravovoho statusu administrativnoho sudu yak subiekta administrativnoi yurysdyksii. *Mytna sprava*. № 5. Chastyna 2, Knyha 2. S. 134–139 [in Ukrainian].
10. Rybalka, N. O. (2013). Meta, zavdannia ta funktsii upravlinnia orhanamy prokuratury Ukrainy. *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy*. № 2. S. 211–215 [in Ukrainian].
11. Kurylo, V. I., Pavlenko, D. Yu. (2022). Rozvytok i stanovlennia prokuratury Ukrainy yak subiekta vladnykh povnovazhen: istoryko-pravovyi aspekt. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*. Seriia: "Iurydychni nauky". № 3 (49). S. 11–18. doi: doi.org/10.25313/2520-2308-2022-3-7963 [in Ukrainian].
12. Sukhonos, V. V. (2009). *Prokuratura v mekhanizmi ukrainskoi derzhavy: problemy teorii ta praktyky: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk*. Odesa [in Ukrainian].
13. Svitlychnyi, O. P., Holovii, L. V. (2023). Deiaki osoblyvosti funktsii prokuratury u period voiennoho stanu. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*. Seriia: "Iurydychni nauky". № 12 (70). S. 33–38. doi: doi.org/10.25313/2520-2308-2023-12-9532 [in Ukrainian].
14. Mykolenko, V. A. (2011). *Prokuratura Ukrainy yak subiekt administrativnoho prava: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk*. K. [in Ukrainian].

УДК 347.73:336

Плехов Максим Вікторович

*викладач кафедри адміністративного права та процесу, фінансового і інформаційного права
Львівський університет бізнесу та права*

Pliekhov Maksym

*Lecturer at the Department of Administrative Law and Process, Financial and Information Law
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0009-0000-0608-9630

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9711

ПРИНЦИПИ ТА ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ФІНАНСОВИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

PRINCIPLES AND MEANS OF PREVENTING FINANCIAL OFFENSE

Анотація. У статті досліджено принципи та засоби запобігання фінансовим правопорушенням. Зазначено, що фінансові правопорушення можуть бути мати дисциплінарні, адміністративні або кримінальні ознаки. Визначено, що правовий принцип протидії фінансовим правопорушенням є цілісною системною ланкою, елементи (компоненти) якої перебувають у відносній залежності та ієрархічній залежності відповідно до логіки правового регулювання. Констатовано, що основу принципів запобігання фінансовим правопорушенням складають загальні принципи (наприклад, принципи законності, відкритості, гласності, прозорості тощо) та специфічні принципи (наприклад, принцип безперешкодної участі громадських соціальних інститутів). Відзначено, що процес попередження фінансових правопорушень складається з низки цілеспрямованих заходів, які забезпечують консенсус і координацію роботи для досягнення суспільно важливих цілей і вирішення визначених завдань. Акцентовано увагу на тому, що роль принципів у боротьбі з фінансовими правопорушеннями особливо важлива в часи ринкових змін, перебудови форм і методів управління економікою, прийняття ефективних управлінських рішень. З'ясовано, що протидія правопорушенням у сфері податків і зборів є дуже важливим аспектом забезпечення ефективної фінансової системи та підтримки стабільного економічного розвитку. Відзначено, що профілактика правопорушень у бюджетній сфері – це багатоетапна система, яка реалізується державними та недержавними органами, установами, організаціями та системами громадянства з метою встановлення причин та умов вчинення адміністративних та бюджетних правопорушень. Встановлено, що зловживання фінансовими правами можна розглядати на основі низки доказових ознак. Виявлено, що адміністративно-правова профілактика фінансових правопорушень у митній сфері є особливим напрямком протидії фінансовим правопорушенням і спрямована на виявлення причин і передумов вчинення таких правопорушень у митній справі та митній сфері та нейтралізацію їх визначальних факторів. Також зазначено, що фінансово-правові норми щодо запобігання фінансовим правопорушенням визначають заходи державного примусу, які застосовуються до фінансових компаній у разі вчинення ними фінансових правопорушень, а також процедури притягнення їх до фінансової, юридичної відповідальності.

Ключові слова: фінансове право, юридична відповідальність, фінансове правопорушення, дія, бездіяльність, законодавство України.

Summary. The article examines the principles and means of preventing financial offense. It is noted that financial offenses may have disciplinary, administrative or criminal characteristics. It was determined that the legal principle of combating financial offenses is a coherent system link, the elements (components) of which are in relative dependence and hierarchical dependence in accordance with the logic of legal regulation. It was established that the basis of the principles of prevention of financial offenses are general principles (for example, the principles of legality, openness, openness, transparency, etc.) and specific principles (for example, the principle of unhindered participation of public social institutions). It is noted that the process of preventing financial offenses consists of a number of targeted measures that ensure consensus and coordination of work to achieve socially important goals and solve defined tasks. Attention is focused on the fact that the role of principles in the fight against financial offenses is especially important in times of market changes, restructuring of forms and methods of economic management, and making effective management decisions. It was found that combating offenses in the field of taxes and fees is a very important aspect of ensuring an effective financial system and supporting stable economic development. It was noted that the prevention of offenses

in the budgetary sphere is a multi-stage system, which is implemented by state and non-state bodies, institutions, organizations and systems of citizenship in order to establish the reasons and conditions for committing administrative and budgetary offenses. It has been established that the abuse of financial rights can be considered on the basis of a number of evidence. It was revealed that the administrative and legal prevention of financial offenses in the customs sphere is a special direction of combating financial offenses and is aimed at identifying the reasons and prerequisites for committing such offenses in the customs business and the customs sphere and neutralizing their determining factors. It is also stated that the financial and legal regulations on the prevention of financial offenses determine the measures of state coercion, which are applied to financial companies in the event of their committing financial offenses, as well as the procedures for bringing them to financial and legal responsibility.

Key words: financial law, legal responsibility, financial offense, action, omission, legislation of Ukraine.

Постановка проблеми. Правопорушення, пов'язані з фінансовою діяльністю, були і залишаються дуже складною проблемою для світової спільноти, особливо для України. Правопорушення у фінансовій сфері постійно зростають, що може призвести до руйнування національної економіки. Тому за останні роки було створено законодавчу базу для регулювання відносин у фінансовій сфері. Проголошення та конкретизація принципу свободи підприємницької діяльності в чинному законодавстві не означає, що держава відмовиться від регулювання. При цьому застосовуються і крайні засоби впливу на поведінку учасників господарських відносин, наприклад, адміністративно-правові заходи. Тому на сучасному етапі розвитку нашої держави необхідно приділяти пильну увагу фінансовій відповідальності, особливо за правопорушення, пов'язані з фінансовою діяльністю.

Розуміння поточного правового та нормативного статусу запобігання фінансовим правопорушенням має як теоретичне, так і практичне значення. Аналіз чинного законодавства у сфері фінансів загалом та у сфері протидії фінансовим правопорушенням зокрема дає підстави для висновку про значне значення необхідної, різноманітної за змістом і формою нормативно-правової бази, яка повинна бути систематизованою, оскільки немає конкретної законодавчої бази для запобігання фінансовим правопорушенням, тому існує потреба у визначенні такої правової бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти щодо запобігання фінансовим правопорушенням досліджували А. Іванський [1], А. Іванов [2], В. Іванцов [3], І. Комарницька [4; 5], С. Очкуренко [6], Ю. Подолян [7], Є. Романів [8], Л. Уртаєва [9], В. Хоменко [10], С. Чечетт [11], Т. Ямненко [12] та інші вчені й практики. Однак, визнаючи теоретичну та практичну цінність результатів проведених досліджень [1–12], виникає необхідність у розгляді принципів та засобів запобігання фінансовим правопорушенням.

Мета статті. Метою статті є дослідити принципи та засоби запобігання фінансовим правопорушенням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання ефективності запобігання та протидії фінансовим правопорушенням є однією з найважливіших проблем, які потрібно вирішити. Актуальність та-

кої проблеми полягає в тому, що фінансові правопорушення провокують та поглиблюють явище суспільної кризи, псують імідж України на світовій арені, негативно впливають на мікро- та макроекономічні процеси та перешкоджають налагодженню конструктивного діалогу між владою та фактами. Вони також руйнують публічну сферу та основи верховенства права і розвитку громадянського суспільства. Тому розробка та реалізація заходів щодо запобігання фінансовим правопорушенням є одним із головних завдань органів державної влади.

Фінансові правопорушення — це суспільно шкідливе та винне протиправне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта підприємницької діяльності, здатне до протиправної поведінки та порушує регламентований правовими нормами порядок формування, розподілу та використання фінансових коштів [1].

Інакше кажучи, фінансові правопорушення — це порушення норм фінансового права, що регулюють відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням державних коштів, а загальною метою фінансового правопорушення є порядок формування, розподілу і використання таких коштів, встановлений державою та місцевими органами влади, які захищені заходами фінансової відповідальності. У рамках загальної мети фінансового правопорушення можна розрізнити основу мету та конкретну мету фінансового правопорушення [1].

Фінансові правопорушення можуть бути мати дисциплінарні, адміністративні або кримінальні ознаки. Це не означає автоматично, що це інші правопорушення, а форми фінансових правопорушень є колективними. Залежно від характеру та порядку застосування фінансова відповідальність за фінансові правопорушення колективного майнового характеру настає незалежно від застосування заходів дисциплінарного, адміністративного чи кримінального характеру. Водночас важливо звернути увагу на певні ознаки фінансових правопорушень, а саме те, що фінансове правопорушення може входити до складу дисциплінарних та адміністративних правопорушень або кримінальних правопорушень. Ці обставини тягнуть за собою накладення стягнень дисциплінарного, адміністративного чи кримінального характеру.

Фінансові правопорушення варто розглядати як суто теоретичну та юридично узагальнюючу конструкцію, нормативний зміст якої включає сферу застосування правопорушень у фінансовій сфері, що порушують встановлений законом порядок дотримання фінансової дисципліни. Види юридичної відповідальності за такі злочини зручно розмежувати згідно з нормами ст. 92 Конституції України [13], яка визначає принцип цивільно-правової, кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності.

Правовий принцип протидії фінансовим правопорушенням є цілісною системною ланкою, елементи (компоненти) якої перебувають у відносній залежності та ієрархічній залежності відповідно до логіки правового регулювання. Ця система не може містити жодних нормативно-правових актів, а лише загальні правила попередження фінансових правопорушень та його елементів. Тому, наприклад, індивідуальні позови, спрямовані на притягнення до відповідальності осіб, які вчинили фінансові правопорушення, не можуть бути віднесені до правової основи запобігання фінансовим правопорушенням, оскільки вони не є загальнообов'язковими правилами поведінки. За своєю правовою природою цей вид позову є юридичним фактом, індивідуальним актом, який встановлює, змінює або припиняє відповідні правовідносини у сфері фінансових відносин. Індивідуальний характер цих заходів виражається в конкретності вимоги з певної теми, регламентації взаємовідносин, одноразовості виконання (заявки, виконання).

Досліджуючи принципи та засоби запобігання фінансовим правопорушенням, насамперед необхідно зазначити, що механізм запобігання фінансовим правопорушенням складається з окремих елементів, серед яких:

- 1) сукупність нормативно-правових актів, що регулюють принципи запобігання фінансовим правопорушенням;
- 2) інституційна система органів із запобігання фінансовим правопорушенням, що складається з органів із загальними можливостями у сфері запобігання фінансовим правопорушенням, органів із спеціальними можливостями у сфері запобігання фінансовим правопорушенням та організацій громадянського суспільства;
- 3) надійні умови для забезпечення фінансової стабільності країни (принципи, засоби та інструменти державного управління);
- 4) контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням;
- 5) система відповідальності у сфері протидії фінансовим правопорушенням [9].

Основу принципів запобігання фінансовим правопорушенням складають загальні принципи (наприклад, принципи законності, відкритості, гласності, прозорості тощо) та специфічні прин-

ципи (наприклад, принцип безперешкодної участі громадських соціальних інститутів). Формування державної політики у сфері протидії фінансовим правопорушенням характеризується засадами забезпечення захисту фінансових інтересів держави, громадян та інших органів тощо. Разом з тим, створення та впровадження ефективних механізмів протидії фінансовим правопорушенням в Україні потребує створення на нормативному рівні єдиної системи засад протидії таким правопорушенням [9].

Принципи та заходи протидії фінансовим правопорушенням вважаються додатковою гарантією фінансової стабільності країни. Діяльність, пов'язана із запобіганням фінансовим правопорушенням, відрізняється за своїми аспектами, інструментами та методами залежно від того, націлена вона на державний чи приватний сектор. Водночас протидія фінансовим правопорушенням у державному секторі — це сукупність суспільних відносин, які виникають із запобігання, попередження та підтримки виявлення ознак фінансових правопорушень в управлінні державними фінансами [9].

Загалом процес попередження фінансових правопорушень складається з низки цілеспрямованих заходів, які забезпечують консенсус і координацію роботи для досягнення суспільно важливих цілей і вирішення визначених завдань. Правові принципи трансформуються в оригінальні теоретичні положення під час здійснення суб'єктом діяльності, пов'язаної із запобіганням фінансовим правопорушенням. Правові принципи — це основні ідеї, положення та вимоги, що характеризують зміст права, відображають закономірності його розвитку та визначають напрям і методи адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. Отже, принципи запобігання фінансовим правопорушенням є основними правилами поведінки для вжиття заходів щодо запобігання та протидії таким правопорушенням [9].

Роль принципів у боротьбі з фінансовими правопорушеннями особливо важлива в часи ринкових змін, перебудови форм і методів управління економікою, прийняття ефективних управлінських рішень. Боротьба з фінансовими правопорушеннями спрямована на забезпечення додержання законності, фінансової дисципліни, запобігання фінансовим правопорушенням при мобілізації, розподілі та використанні централізованих і децентралізованих коштів, засобів виконання державних завдань і функцій, а також націлена на ефективний соціально-економічний розвиток України у сфері фінансових відносин. З урахуванням цих аспектів на сучасному етапі об'єднується організація дієвого фінансового контролю за повнотою та своєчасністю надходження доходів держави, законністю та ефективністю використання бюджетних коштів та розпорядженням державним майном як напрям

сучасної економічної політики. Тому головним завданням держави все більше стає визначення стратегії і тактики економічного розвитку на благо суспільства та створення цілісної системи державного фінансового контролю за їх реалізацією [8].

Варто наголосити, що принцип законності означає, що органи протидії фінансовим правопорушенням здійснюють свою діяльність у суворій відповідності до чинної Конституції України [13], законів та нормативно-правових актів та відповідно до повноважень, визначених законодавством. Сутність принципу законності визначають орієнтири діяльності органів, уповноважених на запобігання фінансовим правопорушенням у відповідних нормативно-правових актах.

Щодо таких спеціальних принципів, таких як забезпечення безперешкодної участі громадських суспільних інститутів у формуванні державної політики у сфері протидії фінансовим правопорушенням, то це опосередковано відображено положеннями статей 40, 38 Конституції України [13] та положеннями Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР (із змінами) [14], яке гарантує громадянам право брати участь і звертатися зі своїми вимогами безпосередньо до особи, яка підтверджує їхню заяву чи скаргу [15].

Загальносоціальні заходи профілактики фінансових правопорушень стосуються всіх загальних правопорушень та окремих правопорушень, які класифікуються наступним чином:

- 1) соціально-економічні (зменшення державного боргу, ліквідація бідності та безробіття, розвиток податкової системи та сприяння підприємництву тощо);
- 2) культурно-освітні (підвищення моральної свідомості та відповідальності, нейтралізація протиправних факторів у ЗМІ та мережі Інтернет, підвищення виховної ролі сім'ї та школи тощо);
- 3) правові (підвищення правової свідомості громадян, вдосконалення юридичної практики тощо) [2].

Окрему групу принципів запобігання фінансовим правопорушенням складають спеціальні принципи, до яких можна віднести:

- 1) принцип податкової визначеності (точний строк сплати податку, спосіб розрахунку, сума платежу);
- 2) принцип доцільності (передбачає справляння податків та інших платежів у спосіб і час, що зручні для платника);
- 3) принцип ефективності (адекватність кожного податку та платежу, мінімум зусиль для збору, обов'язкові державні платежі, при запровадженні податків враховується економічна ситуація, соціальна психологія та національні традиції);
- 4) принцип стабільності фінансової системи (передбачає довгострокову стабільність основних видів податків та порядку їх нарахування, при цьому один і той самий об'єкт оподаткування може

оподатковуватись одним видом податку лише один раз за встановлений законом податковий період (місяць, квартал, півріччя, рік) [9].

Взаємодія в контексті протидії правопорушень у фінансовій сфері є специфічною формою управлінської діяльності компетентних органів, яка здійснюється на паритетних засадах — рівноправності сторін — і полягає у здійсненні відповідного впливу одна на одну таким чином: конкретні сторони погоджуються вживати спільних заходів і здійснювати їх для досягнення спільних завдань і цілей. Варто зазначити, що більшість нормативно-правових актів, що визначають правовий статус суб'єктів боротьби з правопорушеннями у фінансовій сфері, наголошують на необхідності співпраці. Однак варто підкреслити, що загальне утвердження права влади на взаємодію з іншими представниками влади та громадськості не сприяє налагодженню ефективних механізмів взаємодії у боротьбі з фінансовими правопорушеннями в інших сферах суспільного життя [4].

Застосовуючи заходи щодо запобігання фінансовим правопорушенням соціального характеру, необхідно враховувати наявність проблеми довіри до влади, яка також впливає на економічну поведінку залежних суб'єктів, що зводиться переважно до особистої участі громадян. Доречно підкреслити, що закордонний досвід має сприяти розвитку української системи підвищення фінансової культури, оскільки важливу роль у цьому питанні відіграють національні особливості України, її історичні передумови та сучасні соціально-економічні реалії. Запровадження нових механізмів проектування та впливу на податкову культуру України може не призвести до очікуваних результатів. На виконання цього завдання необхідно зосередити науковий і діловий потенціал. Важливе значення має підготовка та реалізація національних програм розвитку фінансової культури та фінансової освіти.

Більшість країн з розвиненим податковим адмініструванням прийшли до висновку, що встановлення податкових відносин на основі вищезазначених принципів позитивно впливає на дотримання законодавства, добровільність сплати податків і, зрештою, сплату податків платниками податків. Крім того, підвищується рівень добровільного дотримання податкового законодавства за рахунок правової грамотності та соціальної свідомості, а також громадянського обов'язку у свідомості громадян.

Досвід провідних країн буде цікавим і для України, де головним досягненням податкової служби платники податків вважають запровадження єдиного обліку податкових платежів, що значно покращило відносини з нею та зменшило бюрократичні процедури та пов'язані з цим витрати. Порівняно з іншими країнами світу система адміністрування податків в Україні є недоскона-

лою, тому впровадження міжнародного досвіду в податкову систему України сприятиме швидшому переходу до нової, більш стабільної та ефективної податкової системи. Міжнародний досвід має бути врахований у вітчизняній практиці шляхом підвищення ефективності системи адміністрування податків та забезпечення всіх учасників податкових відносин повною інформацією про податкові платежі. Це дозволить досягти ефективних результатів і призведе до посилення соціальної складової податкової системи [11].

Протидія правопорушенням у сфері податків і зборів є дуже важливим аспектом забезпечення ефективної фінансової системи та підтримки стабільного економічного розвитку. Дотримання податкового законодавства має вирішальне значення для фінансової стабільності країни, реалізації соціальних програм та розвитку інфраструктури. Однією з головних особливостей запобігання правопорушенням у цій сфері є підвищення обізнаності та навчання громадян і компаній щодо податкових норм та зобов'язань. Необхідно забезпечити широкий доступ до інформації про податкові правила та процедури та можливі наслідки порушення законодавства. Це можна зробити шляхом проведення регулярних навчальних семінарів, вебінарів та інших освітніх заходів для громадян та бізнесу. Ще одним важливим аспектом є створення ефективних механізмів контролю та забезпечення дотримання податкового законодавства. Державні податкові органи повинні мати достатні ресурси та експертів для проведення перевірок та розслідування податкових порушень. Підвищення рівня автоматизації аналізу фінансової звітності та інших видів використання інформаційних технологій може значно полегшити процес контролю та виявлення податкових порушень. Ще однією особливістю профілактики правопорушень у податковій сфері є застосування суворих санкцій за порушення податкового законодавства. Ефективна система штрафів і пені може мати превентивний ефект і стримувати можливі порушення. Однак важливо забезпечити справедливість і прозорість застосування санкцій, щоб уникнути надмірного тиску на платників податків і зборів [7].

Отже, профілактика правопорушень у бюджетній сфері — це багатоетапна система, яка реалізується державними та недержавними органами, установами, організаціями та системами громадянства з метою встановлення причин та умов вчинення адміністративних та бюджетних правопорушень. Бюджетне правопорушення є видом фінансового правопорушення, пов'язаного зі складанням, розглядом, прийняттям, зміною та виконанням бюджету з метою мінімізації або нейтралізації впливу правопорушення, яке породжує протиправні дії, що впливає на діяльність потенційних правопорушників [5].

В Україні проведення економічних реформ та перехід до ринкових відносин призвели до послаблення практично всіх видів контролю в боротьбі з фінансовими правопорушеннями на державному рівні, в тому числі державного фінансового контролю. Це впливає з погляду про те, що роль самоорганізації в ринкових умовах зростає, потреба в централізованих механізмах управління зникає, а економіка функціонує ефективно. Зниження ролі державного управління, зрив у виконанні центральними органами виконавчої влади основних функцій сприяли виникненню викривленого уявлення про необмежені можливості самоорганізації ринку та необхідність заміни державного управління. У цій ситуації це усвідомлення негативно впливає як на організацію виконавчої влади, так і на принципи її функціонування, спричинивши величезні збитки та втрати можливостей.

Фінансове правопорушення виступає як навмисна дія або бездіяльність. Ця ознака означає, що правовласник навмисно використовує свої фінансові права зі злим наміром для отримання матеріальної вигоди. Крім того, намір отримати матеріальну вигоду не обов'язково пов'язується з наміром заподіяти шкоду фінансовим інтересам держави, а водночас така шкода виникає із заподіяння шкоди фінансовим інтересам окремих органів державної влади. Таким чином, зловживання фінансовими правами можна розглядати на основі низки доказових ознак. Індивідуальні права існують як міра можливої дії. Дії щодо здійснення прав і перевищення меж їх здійснення спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав чи повноважень. У фінансових правовідносинах об'єктом зловживань можуть виступати одночасно обидві сторони певних відносин, які заподіюють шкоду державним фінансовим інтересам, зловживають фінансовими відносинами [12].

Проведення розслідувань є ефективним адміністративно-примусовим заходом протидії правопорушень у фінансовій сфері. Проте нормативно-правове регулювання консолідації має низку недоліків, зокрема колізій у законодавстві, що регулює правові основи її застосування, та прогалин у ефективному застосуванні нормативних заходів. Водночас у законодавстві повинні відбуватися зміни, спрямовані на уніфікацію питань щодо підстав і порядку проведення розслідувань щодо суб'єктів господарювання та підвищення ефективності їх застосування у протидії правопорушенням у фінансовій сфері [3].

Адміністративне право дає змогу розділити основні проблеми протидії правопорушенням у фінансовій сфері на декілька блоків:

- 1) недоліки сучасної фінансово-економічної системи, різні умови ризику, пов'язані із забезпеченням фінансово-економічної безпеки, динаміка змін;

- 2) незавершеність нормативно-правової бази протидії правопорушенням у фінансово-економічній сфері, відсутність єдиного нормативно-правового акта, що визначає деталі правової бази, завдань, видів і порядку проведення профілактичної роботи, що пов'язані зі злочинністю;
- 3) недоліки у функціонуванні інститутів протидії правопорушень у фінансово-економічній сфері, у координації профілактичної діяльності, у комунікаційних зв'язках з органами державної влади, місцевого самоврядування, контрольними та правоохоронними органами, суб'єктами господарювання, громадськими установами та громадянами (чинне законодавство сьогодні неналежним чином регламентує повноваження суб'єктів превентивного впливу у фінансово-економічній сфері, зокрема щодо запобігання таким правопорушенням);
- 4) відсутність належного рівня цифровізації процесів протидії правопорушень у фінансово-економічній сфері, інформаційного забезпечення процесів державного фінансового контролю, впровадження сучасних IT-рішень у діяльність органів державного фінансового контролю тощо [6].

Адміністративно-правова профілактика фінансових правопорушень у митній сфері є особливим напрямком протидії фінансовим правопорушенням і спрямована на виявлення причин і передумов вчинення таких правопорушень у митній справі та митній сфері та нейтралізацію їх визначальних факторів. Особливу групу проявів правопорушень становлять митні правопорушення фінансового характеру. Їх специфіка визначається тим, що, як правило, вони являють собою продовження ланцюга здійснення віртуальної діяльності, порушення порядку провадження господарської діяльності та інших протиправних дій, пов'язаних з діяльністю компанії. Для досягнення бажаних результатів необхідно застосовувати комплексні заходи загального, спеціального та індивідуального характеру щодо правопорушників, ефективно виявляти ризики протиправної діяльності на митній території, автоматизувати та комп'ютеризувати митний контроль та митні процедури, митні збори. У центрі сучасної системи організації митної справи повинні лежати такі нововведення: співпраця органів контролю із запобігання митних правопорушень, визнання кращого закордонного досвіду боротьби з митними правопорушеннями фінансового характеру, ефективне реагування на митні правила [10].

Одним із недоліків нормативно-правового характеру, що впливає на рівень фінансових правопорушень, є відсутність на законодавчому рівні чіткої спеціалізації органів контролю, оскільки вони фактично мають дублюючі функції в різних структурних підрозділах.

Правовий захист від правопорушень у фінансовій сфері виражається в ряді нормативно-правових

актів, які регулюють певну діяльність і встановлюють основні принципи та правовий статус суб'єктів таких правовідносин. Водночас до зазначених нормативно-правових актів як складової правового забезпечення певної діяльності належать Конституція України, чинні міжнародні договори України, кодифіковані закони та закони України тощо.

Загалом профілактика фінансових правопорушень базується на поєднанні всіх форм правової інтеграції та організаційного забезпечення загальнообов'язкових правил поведінки та їх зв'язків. Тому в рамках правових засад протидії фінансовим правопорушенням необхідно розуміти систему нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини, що виникають у сфері протидії фінансовим правопорушенням, правовий статус установ протидії фінансовим правопорушенням, а також обов'язки, принципи та засоби запобігання фінансовим правопорушенням.

Фінансово-правові норми щодо запобігання фінансовим правопорушенням визначають заходи державного примусу, які застосовуються до фінансових компаній у разі вчинення ними фінансових правопорушень, а також процедури притягнення їх до фінансової та юридичної відповідальності. У фінансовому праві під примусом розуміється владно-примусовий вплив держави на уповноважені установи та фінансово-юридичні особи при вчиненні фінансових правопорушень. Цей вплив має негативні наслідки для порушень, коли обмеження накладаються на фізичних осіб, організації чи майнові особи з метою захисту фінансових правовідносин, покарання правопорушників, запобігання правопорушенням та заохочення юридичних осіб у фінансовій сфері до відповідної поведінки у цій сфері. Найпоширенішими заходами державного примусу проти фінансових правопорушень у фінансовій діяльності є правові санкції та нормативні фінансові санкції.

Будь-які зловживання у сфері фінансової діяльності завдають серйозних матеріальних збитків, тому питання попередження, виявлення таких порушень та вжиття попереджувальних заходів посідають важливе місце у фінансовій діяльності країни.

Висновки. Таким чином, можна сформулювати такі висновки, що:

по-перше: фінансове правопорушення може входити до складу дисциплінарних та адміністративних правопорушень або кримінальних правопорушень;

по-друге: принципи та заходи протидії фінансовим правопорушенням вважаються додатковою гарантією фінансової стабільності країни;

по-третє: застосовуючи заходи щодо запобігання фінансовим правопорушенням соціального характеру, необхідно враховувати наявність проблеми довіри до влади, яка також впливає на економічну

поведінку залежних суб'єктів, що зводиться переважно до особистої участі громадян;

по-четверте: одним із недоліків нормативно-правового характеру, що впливає на рівень фінансових правопорушень, є відсутність на законодавчому рівні чіткої спеціалізації органів контролю, оскільки вони фактично мають дублюючі функції в різних структурних підрозділах;

по-п'яте: в рамках правових засад протидії фінансовим правопорушенням необхідно розуміти систему нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини, що виникають у сфері протидії фінансовим правопорушенням, правовий статус установ протидії фінансовим правопорушенням, а також обов'язки, принципи та засоби запобігання фінансовим правопорушенням.

Література

1. Іванський А. Й. *Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз* : монографія. Одеса : Юридична література, 2008. 504 с.
2. Іванов А. В. *Податкова злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.
3. Іванцов В. О. Проблеми проведення перевірок щодо протидії правопорушенням у галузі фінансів // *Право і безпека*. 2012. № 2(44). С. 39–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_2_11 (дата звернення: 03.01.2024).
4. Комарницька І. І. Актуальні питання протидії злочинам у фінансовій сфері // *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 344–347. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.56>.
5. Комарницька І. І. Протидія правопорушень у фінансовій сфері засобами адміністративного права // *Наше право*. 2020. № 4. С. 193–198. URL: http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2020-4/NP_2020_4_193.pdf (дата звернення: 03.01.2024).
6. Очкуренко С. В. Розмежування та взаємодія фінансового права і адміністративного права // *International Journal of «Supremance of Law»*. 2017. № 4. С. 185–193. URL: <http://sd-vp.info/wp-content/uploads/archive/2017/vp-2017-4.pdf> (дата звернення: 03.01.2024).
7. Подолян Ю. О. Особливості профілактики правопорушень в сфері податків і зборів // *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 266–271. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.44>.
8. Романів Є. М., Гончарук С. М., Приймак С. В., Даниляк Л. Я. *Розвиток державного фінансового контролю в Україні*: монографія. Львів : Простір-М, 2015. 174 с.
9. Уртаєва Л. Г. *Теоретико-правові засади запобігання фінансовим правопорушенням*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 198 с.
10. Хоменко В. П. Запобігання злочинам у фіскальній сфері як складова забезпечення фінансової безпеки держави // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 37–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2017_2_5 (дата звернення: 03.01.2024).
11. Чечетт С. В. Міжнародний досвід запобігання фінансовим правопорушенням // *Юридична наука*. 2020. № 3(105). С. 536–542. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/692/643> (дата звернення: 03.01.2024).
12. Ямненко Т. М. Ознаки зловживання правами у фінансових правовідносинах // *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: «Право»*. 2014. Вип. 2. С. 208–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_2_43 (дата звернення: 03.01.2024).
13. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. (із змінами) // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
14. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР (із змінами) // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
15. Про затвердження Порядку збору, обробки і аналізу інформації щодо результатів діяльності суб'єктів фінансового моніторингу, інших державних органів, що беруть участь у роботі системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, схвалення та оприлюднення результатів національної оцінки ризиків та здійснення заходів за її результатами : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 690 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-2020-п#Text> (дата звернення: 03.01.2024).

References

1. Ivanskyi A. Y. *Finansovo-pravova vidpovidalnist: teoretychnyi analiz*: monohrafiia. Odesa: Yurydychna literatura, 2008. 504 s.

2. Ivanov A.V. *Podatkova zlochynnist: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2015. 20 s.
3. Ivantsov V.O. Problemy provedennia perevirok shchodo protydii pravoporushenniam u haluzi finansiv // *Pravo i bezpeka*. 2012. № 2(44). S. 39–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_2_11 (date of access: 03.01.2024).
4. Komarnytska I.I. Aktualni pytannia protydii zlochynam u finansovii sferi // *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. № 1. S. 344–347. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.56>.
5. Komarnytska I.I. Protydiia pravoporushen u finansovii sferi zasobamy administratyvnoho prava // *Nashe pravo*. 2020. № 4. S. 193–198. URL: http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2020-4/NP_2020_4_193.pdf (date of access: 03.01.2024).
6. Ochkurenko S.V. Rozmezhuvannia ta vzaiemodiia finansovoho prava i administratyvnoho prava // *International Journal of "Supremance of Law"*. 2017. № 4. S. 185–193. URL: <http://sd-vp.info/wp-content/uploads/archive/2017/vp-2017-4.pdf> (date of access: 03.01.2024).
7. Podolian Y.O. Osoblyvosti profilaktyky pravoporushen v sferi podatkiv i zboriv // *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. № 4. S. 266–271. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.44>.
8. Romaniv Y.M., Honcharuk S.M., Pryimak S.V., Danyliak L.Y. *Rozvytok derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini*: monohrafiia. Lviv: Prostir-M, 2015. 174 s.
9. Urtaieva L.H. *Teoretyko-pravovi zasady zapobihannia finansovym pravoporushenniam*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 — administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 2021. 198 s.
10. Khomenko V.P. Zapobihannia zlochynam u fiskalnii sferi yak skladova zabezpechennia finansovoi bezpeky derzhavy // *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2017. № 2. S. 37–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2017_2_5 (date of access: 03.01.2024).
11. Chechett S.V. Mizhnarodnyi dosvid zapobihannia finansovym pravoporushenniam // *Yurydychna nauka*. 2020. № 3(105). S. 536–542. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/692/643> (date of access: 03.01.2024).
12. Yamnenko T.M. Oznaky zlovzhyvannia pravamy u finansovykh pravovydnosynakh // *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriia: "Pravo"*. 2014. Vyp. 2. S. 208–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_2_43 (date of access: 03.01.2024).
13. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996 r. (iz zminamy) // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (date of access: 03.01.2024).
14. Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 r. № 393/96-BP (iz zminamy) // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 47. St. 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (date of access: 03.01.2024).
15. Pro zatverdzhennia Poriadku zboru, obrobky i analizu informatsii shchodo rezultativ diialnosti subiektiv finansovoho monitorynhu, inshykh derzhavnykh orhaniv, shcho berut uchast u roboti systemy zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia, skhvalennia ta opryliudnennia rezultativ natsionalnoi otsinky ryzykiv ta zdiisnennia zakhodiv za yii rezultatamy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.08.2020 r. № 690 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-2020-п#Text> (date of access: 03.01.2024).

УДК 349.414

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ
ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Потапенко Сергій Анатолійович

*доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри цивільного, господарського та трудового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму
адвокат*

Potapenko Sergii

*PhD in Law, Associate Professor of the
Department of Civil, Economic and Labor Law
Academy of Labour, Social Relations and Tourism
Lawyer*

ORCID: 0000-0003-3447-5971

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9821

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МЕЖ ТЕРИТОРІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД LEGAL REGIME OF BOUNDARIES OF TERRITORIES OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Анотація. В статті проаналізований правовий режим меж територій територіальних громад. Розглянуто, що затвержені Кабінетом Міністрів України межі територій територіальних громад, визначені кордонами територій сільських, селищних, міських рад, як адміністративно-територіальних одиниць, є умовними, а тому потребують встановлення за проектом землеустрою. Аргументовано, що юридично межі території територіальної громади вважаються встановленими з моменту набрання чинності рішення компетентного органу про затвердження проекту землеустрою. Обґрунтовано складність розробки проекту землеустрою щодо встановлення меж території об'єднаної територіальної громади, у якому мають визначатися як зовнішні межі території всієї об'єднаної територіальної громади, так меж територій усіх внутрішніх громад, що увійшли до складу об'єднаної територіальної громади, що потребує доопрацювання. Проаналізовано територію територіальної громади як об'єкт землеустрою, як об'єкт містобудування, як третій рівень у Кодификаторі адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад, у зв'язку з чим наголошено на впливі зазначених характеристик на формування правового режиму території територіальної громади.

Доведено, що земельні ділянки державної власності, які увійшли у межі території територіальної громади переходять у комунальну власність громади лише після проведення державної реєстрації на них права комунальної власності у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, а всі інші землі державної власності, несформовані у земельні ділянки, переходять у комунальну власність з моменту набрання чинності рішення про встановлення меж території територіальної громади. При цьому, звернено увагу на не визначенні юридичної приналежності земель комунальної власності у разі входження їх частини до території суміжної територіальної громади. Аргументовано на тому, що при входженні частини земель суміжної території територіальної громади до нових меж території іншої територіальної громади, одночасно відбувається і передача повноважень щодо управління цими землями до органів місцевого самоврядування іншої територіальної громади.

Ключові слова: адміністративно-територіальна одиниця, територія територіальної громади, межа території територіальної громади, комплексний план просторового розвитку території територіальної громади, генеральний план населеного пункту, документація із землеустрою.

Summary. The article analyzes the legal regime of the boundaries of the territories of territorial communities. It was considered that the boundaries of the territories of territorial communities approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, determined by the boundaries of the territories of village, settlement, and city councils as administrative-territorial units, are conditional, and therefore need to be established according to the land management project. It is argued that the legal boundaries of the territory of the territorial community are considered established from the moment of entry into force of the decision of the competent authority on the approval of the land management project. The complexity of the development of the land management project regarding the establishment of the boundaries of the territory of the united territorial community is substantiated, in which both

the external boundaries of the territory of the entire united territorial community and the borders of the territories of all internal communities that are part of the united territorial community must be determined, which needs to be finalized. The territory of the territorial community was analyzed as an object of land management, as an object of urban planning, as the third level in the Codifier of administrative-territorial units and territories of territorial communities, in connection with which the influence of the specified characteristics on the formation of the legal regime of the territory of the territorial community was emphasized.

It has been proven that state-owned land plots that have entered the territory of a territorial community become communal property of the community only after the state registration of communal property rights on them in the State Register of Property Rights to Immovable Property, and all other lands not formed into land plots pass to communal property from the moment of entry into force of the decision on establishing the boundaries of the territory of the territorial community. At the same time, attention was drawn to the failure to determine the legal ownership of communally owned lands in the event that part of them enters the territory of a neighboring territorial community. It is argued that when a part of the lands of the adjacent territory of a territorial community joins the new borders of the territory of another territorial community, at the same time, the authority to manage these lands is transferred to the local self-government bodies of another territorial community.

Key words: administrative-territorial unit, territory of a territorial community, boundary of territory of a territorial community, comprehensive plan of spatial development of territory of a territorial community, general plan of a settlement, land management documentation.

Постановка проблеми. 12.06.2020 року Кабінет Міністрів України визначив по всій країні адміністративні центри та затвердив території 1469 територій територіальних громад (далі — ТГ) площею 553818,0 км², у складі 27833 населених пунктів, з населенням 3812,2555 тис. жителів [1]. До завершення реформування системи адміністративно-територіального устрою України територія ТГ, частково виконуючи функцію адміністративно-територіальної одиниці, з 17.07.2020 року стала базовою ланкою для нового районування [2], просторовою основою діяльності органів місцевого самоврядування, а з 01.07.2021 року тереном для передачі із державної власності до комунальної власності земель (земельних ділянок), розташованих за межами населених пунктів, крім земель оборони, лісгосподарського, природно-заповідного, природоохоронного призначення та інших (п. 24 Розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (далі — ЗК України)) [3].

Території ТГ затверджувалися урядом з врахуванням існуючих меж сільських, селищних, міських рад, як адміністративно-територіальних одиниць, тож їх межі з 12.06.2020 року є лише умовними, а відтак, в подальшому потребують встановлення за проектом землеустрою, у порядку, встановленому законодавством. Фіксація меж територій ТГ (об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ)) має важливе значення для подальшого розвитку цих територій особливо у повоєнний період. Тож, актуальним є дослідження правового режиму меж територій ТГ (ОТГ) та пов'язаних з їх встановленням юридичних наслідків, що ми проаналізуємо в цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань встановлення меж територій ТГ присвячені наукові праці фахівців різних галузей. Й. Дорош, А. Тарнопольский, Р. Харитоненко, Р. Деркульський та Ю. Рябова досліджували основні етапи робіт по розробці проекту землеустрою щодо

встановлення меж територій ТГ, а також пов'язані з цим проблемні питання з урахуванням повоєнного періоду [4]. В. Боклаг аналізував процес формування територій та встановлення меж об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації [5], В. Яценко досліджував містобудівні основи розвитку локальних систем розселення в межах об'єднаних територіальних громад [6]. Але, питання правового статусу меж територій ТГ та пов'язаних з цим юридичних наслідків ще не стало предметом активних теоретико-правових досліджень. Тож, дана публікація є однією із небагатьох робіт на дану проблематику у вітчизняній юридичній літературі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз правового режиму меж територій ТГ та пов'язаних з цим юридичних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Хоча ТГ (ОТГ) конституційно, ще не є ланкою чинної системи адміністративно-територіального устрою України, але все ж таки в юридичній літературі, з огляду на реальний стан правової дійсності, «об'єднана територіальна громада» розуміється як адміністративно-територіальна одиниця базового рівня (міська, селищна або сільська) з населенням не менше 1500 жителів та як «локальна система розселення» з сукупністю населених пунктів (міських та сільських), основою інтеграції яких є центри розвитку економіки, об'єктів обслуговування та осередків культури [6, с. 333].

Досліджуючи правовий режим меж територій ТГ, слід врахувати, що дані території затверджувалися урядом з врахуванням встановлених на підставі затвердженої містобудівної та землевпорядної документації меж територій сільських, селищних, міських рад, як адміністративно-територіальних одиниць. Разом з тим, факт співпадіння умовних меж територій ТГ (території ОТГ) з установленими межами сільських, селищних, міських рад та населених пунктів, як адміністративно-територіальних одиниць, ще не означає співпадіння їх правових режимів. Адже у першому випадку мова йде про

умовно затверджені урядом території, які окреслюють виключно компетенцію ТГ та їх органів місцевого самоврядування, а в другому випадку — про межі адміністративно-територіальних одиниць, які є ланкою чинного адміністративно-територіального устрою України, а також просторовою основою для організації та діяльності не тільки органів місцевого самоврядування, а й органів державної влади.

Відповідно до ст. 46¹ Закону України «Про землеустрій» [7] межі території ТГ встановлюються на підставі рішення сільської, селищної, міської ради (а в умовах воєнного стану відповідними військовими адміністраціями [8]) за проектом землеустрою, який має включати передбачені законодавством текстові та графічні матеріали. Дані межі можуть встановлюватися по суходолу та по водному простору, але межа території ТГ не може змінювати закріплену межу території адміністративно-територіальної одиниці.

Й. Дорош, А. Тарнопольский, Р. Харитоненко, Р. Деркульский та Ю. Рябова до основних етапів робіт, необхідних при розробці проекту землеустрою щодо встановлення меж території ТГ відносять: підготовчі, топографо-геодезичні, камеральні та проектні роботи; погодження та затвердження проекту землеустрою; формування електронного документа; закріплення меж території ТГ в натурі (на місцевості); внесення відомостей про межі території ТГ до ДЗК [4, с. 7].

Слід врахувати, що поряд із встановленням меж території ТГ ч. 5 ст. 46¹ Закону України «Про землеустрій» також передбачено можливість розробки проекту землеустрою щодо встановлення меж території ОТГ, у якому мають визначатися як зовнішні межі території всієї ОТГ, так і межі територій усіх ТГ, що увійшли до складу ОТГ [7]. Зазначене дає підстави говорити про те, що територія ОТГ, як об'єкт землеустрою, має особливий правовий режим, проте на практиці такі проекти поки що не розроблялися. У цьому зв'язку ми також можемо зауважити, що наразі технічно це виконати досить складно, оскільки територія ОТГ є умовною замкнутою лінією, а тому не зрозуміло як в межах цього замкнутого кола можна «втиснути» межі територій усіх ТГ (внутрішніх громад), що увійшли до складу ОТГ. Тож, наведене положення цього Закону є дискусійним, а відтак потребує доопрацювання.

Нормативно термін «межа території територіальної громади» визначається як умовна лінія на поверхні землі (у тому числі на водному просторі), що відокремлює територію однієї ТГ від інших територій [7, ст. 1]. Але, наведена дефініція не в повній мірі розкриває зміст цього терміну, а також однозначно не зрозуміло про які саме «інші території» йде мова. В юридичній літературі дане поняття розуміється, як установлена на підставі затвердженої містобудівної або землевпорядної документації умовна замкнута лінія та вертикальна

поверхня над нею, каталог координат поворотних точок про яку внесений до Державного земельного кадастру (далі — ДЗК), яка назовні визначає територію відповідної ТГ та є просторовою основою для організації та діяльності на ній громади та її органів місцевого самоврядування [9, с. 239].

Наразі більша частина територій ТГ (територій ОТГ) ще не має чітко фіксованих за проектом землеустрою меж, а інформація про такі території вміщена у довідковому шарі Публічної кадастрової карти України «Межі територіальних громад», який має лише інформаційне навантаження на основі відомостей ДЗК про встановлені межі територій сільських, селищних, міських рад, як адміністративно-територіальних одиниць. Причиною цього є проблеми фінансового характеру (зокрема обмеження видатків з бюджетів ТГ, встановлені постановою Кабінету Міністрів України № 590 від 09.06.2021 року [10]) та військові дії на території України. Збройна агресія країни-окупанта проти суверенної України призвела до виникнення тимчасово окупованих територій ТГ, територій ТГ, що знаходяться в оточенні (блокуванні) та територій ТГ, на яких ведуться активні бойові дії. Наведені обставини є об'єктивною перешкодою у встановленні меж територій таких ТГ.

А в тих громадах, де межі їх територій встановлені в передбаченому законом порядку, відповідна інформація про це внесена до ДЗК з формуванням відповідного витягу з ДЗК.

Юридично межа території ТГ вважається встановленою після набрання чинності рішення відповідної сільської, селищної, міської ради про затвердження проекту землеустрою, яке має нормативно-правовий характер та підлягає офіційному оприлюдненню, у порядку, визначеному ч. 5 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11]. При цьому, внесення відомостей про встановлену межу території ТГ до ДЗК є технічною дією кадастрового реєстратора по внесенню зазначених у затвердженому проекті землеустрою каталогу координат поворотних точок меж території ТГ у форматі обмінного файлу XML в єдину державну геоінформаційну систему відомостей про землі, розташовані в межах кордонів України.

В юридичній літературі відстоюється думка про те, що за проектом землеустрою щодо встановлення меж території ТГ юридично здійснюється легалізація правового режиму цих меж, адже з моменту затвердження такого проекту межа території ТГ набуває юридичної сили, потім актуалізується в ДЗК та чітко окреслює компетенцію громади та її органів місцевого самоврядування [12, с. 87].

Територія ТГ є об'єктом землеустрою [13], об'єктом містобудування [14], а також займає третій рівень у Кодифікаторі адміністративно-територіальних одиниць та територій ТГ, який затверджений Міністерством розвитку громад та територій [15].

У ДЗК про територію ТГ зазначаються відомості щодо: її найменування; опису меж її території і площі земель; найменування суміжних ТГ; інформація про документи, на підставі яких встановлені межі території ТГ [13, п. 221]; про межі функціональних зон і про угіддя території ТГ [13, п. 97]; про категорії земель в її межах та обмеження у використанні земель; про межі територій, на яких розташовані земельні ділянки для об'єктів, щодо яких може здійснюватися примусове відчуження [14, ст. 16¹].

Територія ТГ відображається в містобудівному кадастрі, який формується на основі цифрових масивів профільних геопросторових даних, що містяться в затвердженому комплексному плані та іншій містобудівній і проектній документації [16]. Як об'єкт містобудування територія ТГ є предметом просторового планування в контексті розроблення комплексного плану просторового розвитку території ТГ (далі — комплексний план), генерального плану населеного пункту, а також детального плану території.

В умовах воєнного стану з 09.06.2022 р. фіксовані межі території ТГ спрощують процедуру розроблення програми комплексного відновлення території ТГ, яка постраждала внаслідок збройної агресії Росії проти України, яка затверджується сільською, селищною, міською радою та вноситься до Реєстру будівельної діяльності [14, ст. 15²].

Загалом вищенаведені основні характеристики території ТГ визначають відповідний правовий режим її меж. Розглянемо їх детальніше.

Відповідно до ч. 2 ст. 46 Закону України «Про землеустрій» проекти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць розробляються для створення повноцінного життєвого середовища та створення сприятливих умов їх територіального розвитку, забезпечення ефективного використання потенціалу територій із збереженням їх природних ландшафтів та історико-культурної цінності, з урахуванням інтересів власників земельних ділянок, землекористувачів, у тому числі орендарів, і затвердженій містобудівній документації [7].

Фіксація меж території ТГ здійснюється для з'ясування її дійсних меж, вирішення межових спорів між декількома органами місцевого самоврядування [7, ст. 46¹] та як основа для подальшого розроблення комплексного плану [14, ст. 16¹], що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території ТГ, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної

спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів як єдиної системи розселення і території за їх межами.

Порівнюючи мету розроблення та затвердження зазначеної документації із землеустрою, вочевидь, що в обох випадках дана документація має стратегічний характер для розвитку відповідних територій (адміністративно-територіальних одиниць, територій ТГ). Разом з тим, на відміну від меж території ТГ, правовий режим меж адміністративно-територіальних одиниць має більш чітке нормативне регулювання. Розглянемо їх детальніше.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 173 ЗК України землі та земельні ділянки державної власності, включені в межі населеного пункту (крім земель, які не можуть передаватися у комунальну власність), переходять у комунальну власність ТГ на підставі рішення сільської, селищної, міської ради про встановлення меж населеного пункту та витягу з ДЗК [3]. Слід звернути увагу на те, що перехід земель із державної у комунальну власність здійснюється не у розпорядчому порядку (шляхом прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування про передачу та прийняття земельних ділянок згідно ст. 117 ЗК України [3]), а в силу приписів Закону. При цьому сформовані земельні ділянки державної власності переходять у комунальну власність ТГ лише після проведення державної реєстрації на них права комунальної власності у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, а всі інші землі державної власності, несформовані у земельні ділянки, переходять у комунальну власність з моменту набрання чинності рішення про встановлення меж населеного пункту.

Згідно із ч. 3 ст. 173 ЗК України включення земельних ділянок приватної та колективної власності у межі адміністративно-територіальної одиниці не тягне за собою припинення права власності і права користування цими ділянками [3].

Крім того, з моменту набрання чинності рішення компетентного органу про встановлення меж села, селища або міста вступають в дію положення генерального плану населеного пункту в його проектних межах.

Застосовуючи аналогію закону є підстави вважати, що при встановленні меж території ТГ, в тому числі за рахунок частини території іншої громади, відповідно до п. 24 Розділу Х «Перехідні положення» ЗК України [3] у комунальну власність такої ТГ переходять земельні ділянки державної власності, які розташовані в її нових межах, крім земельних ділянок комунальної власності інших ТГ (якщо дане речове право зареєстровано у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно). Це зрозуміло та цілком логічно. Але водночас неврегульованим залишається питання приналежності земель, несформованих у земельні ділянки, які з 01.07.2021 року згідно приписів п. 24 Розділу Х

«Перехідні положення» ЗК України вже перейшли до комунальної власності ТГ на території яких вони були розташовані, а потім за згодою відповідних органів місцевого самоврядування стали частиною території іншої суміжної ТГ.

Чинне законодавство поки що не дає чіткої відповіді на вищезазначені питання. Проте, наразі, на наш погляд, дане питання може бути вирішено двома шляхами.

В першому випадку, з визначення терміну «територія ТГ», як нерозривної території, в межах якої ТГ або її органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження щодо вирішення питань місцевого значення відповідно до Конституції і законів України [11, ст. 1], слідує, що якщо частина земель суміжної території ТГ входить до нових меж території іншої ТГ, то і повноваження щодо управління цими землями також переходять до органів місцевого самоврядування іншої ТГ.

Ми припускаємо, що в другому випадку, до правових наслідків встановлення меж території ТГ за рахунок частини території суміжної ТГ, за аналогією закону можна застосувати положення ч. 4 ст. 173 ЗК України [3] про те, що землі та земельні ділянки державної власності, включені в межі населеного пункту (крім земель, які не можуть передаватися у комунальну власність), переходять у власність ТГ) тільки стосовно земель комунальної власності.

Як і в ситуації з адміністративно-територіальними одиницями включення земельних ділянок приватної та колективної власності у межі території ТГ не тягне за собою припинення права власності і права користування цими ділянками.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. З проведеного аналізу слідує, що установлені за проектом землеустрою межі території ТГ визначають кор-

дони компетенції її органів місцевого самоврядування, землі та земельні ділянки, які переходять у комунальну власність ТГ, окреслюють просторові межі розроблення комплексного плану.

З вищенаведених підстав та аргументів, з метою удосконалення правового регулювання питань встановлення меж територій ТГ нами сформульовані пропозиції щодо внесення змін до наступних нормативно-правових актів, а саме:

1) доповнити ст. 46¹ Закону України «Про землеустрій» частиною дев'ятою про те, що землі та земельні ділянки державної власності, включені в межі території ТГ (крім земель, які не можуть передаватися у комунальну власність), переходять у власність відповідної ТГ;

2) доповнити ст. 46¹ Закону України «Про землеустрій» частиною десятою про те, що землі комунальної власності, не сформовані у земельні ділянки, що розташовані на частині території ТГ, яка включена в межі території суміжної ТГ, переходять у власність суміжної ТГ;

3) виключити ч. 5 ст. 46¹ Закону України «Про землеустрій» про встановлення меж території ОТГ;

4) доповнити ЗК України новою Главою 29¹ «Встановлення та зміна меж територій територіальних громад», в якому розмістити:

– ст. 175¹ «Межі територіальних громад», в якій навести більш чітке нормативне визначення терміну «межа території територіальної громади», містобудівної документації з врахуванням якої розробляється проект землеустрою щодо встановлення меж території ТГ;

– ст. 175² «Порядок встановлення та зміни меж територіальних громад», де навести положення про процедуру встановлення меж території ТГ, органи, які приймають ці рішення, правові наслідки встановлення меж території ТГ та інші питання.

Література

1. Територіальні громади. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> (дата звернення: 31.03.2024).
2. Про утворення та ліквідацію районів : Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 31.03.2024).
3. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 31.03.2024).
4. Дорош Й.М., Тарнопольський А.В., Харитоненко Р.А., Деркульський Р.Ю., Рябова Ю.П. Проблемні аспекти щодо встановлення меж територій територіальних громад (сьогодення та повоєнний період). *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2022. № 2. С. 4–13.
5. Боклаг В.А. Формування територій та встановлення меж об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2019. № 5. doi: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2019-5-5295>.
6. Яценко В.О. Містобудівні основи розвитку локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад: дис. ... докт. архітект. наук: 18.00.04. Київ, 2021. 415 с.
7. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#top> (дата звернення: 31.03.2024).

8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 31.03.2024).
9. Потапенко С. А. Правовий статус територій територіальних громад у системі адміністративно-територіального устрою України. *Право України*. 2021. № 12. С. 226–241.
10. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 р. № 590. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP210590?an=1> (дата звернення: 31.03.2024).
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/print> (дата звернення 31.03.2024).
12. Потапенко С. А. Територія територіальної громади як об'єкт землеустрою та містобудування. *Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 5 (124). С. 84–88.
13. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. № 1051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.03.2024).
14. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 31.03.2024).
15. Про затвердження Кодифікатора адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад : Наказ Міністерства розвитку громад та територій від 26.11.2011 р. № 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0290914-20#Text> (дата звернення: 31.03.2024).
16. Про містобудівний кадастр : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.03.2024).

References

1. Terytorialni hromady. *Detsentralizatsiia*. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> [in Ukrainian].
2. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17.07.2020 r. № 807-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> [in Ukrainian].
3. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 r. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
4. Dorosh Y.M., Tarnopolskyi A.V., Kharytonenko R.A., Derkul'skyi R.Iu., Riabova Yu.P. Problemni aspekty shchodo vstanovlennia mezh terytorii terytorialnykh hromad (sohodennia ta povoiennyi period). *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel*. 2022. № 2. S. 4–13 [in Ukrainian].
5. Boklah V.A. Formuvannia terytorii ta vstanovlennia mezh obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii. *Elektronne naukovye vydannia "Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka"*. 2019. № 5. doi: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2019-5-5295> [in Ukrainian].
6. Yatsenko V.O. Mistobudivni osnovy rozvytku lokalnykh system rozselennia obiednanykh terytorialnykh hromad: dys. ... dokt. arkhitekt. nauk: 18.00.04. Kyiv, 2021. 415 s. [in Ukrainian].
7. Pro zemleustrii: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 r. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#top> [in Ukrainian].
8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia: 31.03.2024).
9. Potapenko S. A. Pravovyi status terytorii terytorialnykh hromad u systemi administratyvno-terytorialnoho ustroi Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 2021. № 12. S. 226–241 [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia povnovazhen Derzhavnoi kaznacheiskoiu sluzhboiu v osoblyvomu rezhymi v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.06.2021 r. № 590. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP210590?an=1> [in Ukrainian].
11. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997r. № 280/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/print> [in Ukrainian].
12. Potapenko S.A. Terytoriia terytorialnoi hromady yak ob'iekt zemleustroi ta mistobuduvannia. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T.Shevchenka. Yurydychni nauky*. 2022. № 5 (124). S. 84–88 [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Derzhavnogo zemelnogo kadastru: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.10.2012 r. № 1051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
14. Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 17.02.2011 r. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Kodyfikatora administratyvno-terytorialnykh odynyts ta terytorii terytorialnykh hromad: Nakaz Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii vid 26.11.2011 r. № 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0290914-20#Text> [in Ukrainian].
16. Pro mistobudivnyi kadastr: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.05.2011 r. № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

УДК 349:352

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Болдирєв Сергій В'ячеславович
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*
Boldyriev Serhii
*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of the State Building
Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0000-0003-3280-8453

Омельченко Катерина Олександрівна
*студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
Omelchenko Kateryna
*Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9796

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПАРТИСИПАТИВНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE PRINCIPLE OF PARTICIPATION IN THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

Анотація. Народовладдя є конституційним принципом, що надає народу право здійснювати владу як безпосередньо, так і через представників. Останніми роками перед суспільством постає багато нових викликів, які втім дають нам чітке розуміння яку «демократію» не варто будувати і чий досвід не треба використовувати. Для уникнення такого жакливого кінцевого результату, як авторитаризм і диктатура, треба усвідомлювати наскільки важливою є активна громадянська позиція, зацікавленість та особиста участь в управлінні. Однак, одного лише усвідомлення замало, треба ще щоб були і правове регулювання, і реальні можливості впливати на діяльність органів як державної влади, так і місцевого самоврядування. Ця стаття саме й присвячена проблематиці ефективної реалізації фундаментального для діяльності органів публічної влади в демократичній правовій державі принципу забезпечення участі громадян. У державно-правовій доктрині навіть окремо виділяють «партисипативну демократію» за якої громадяни безпосередньо беруть участь на всіх етапах прийняття управлінських рішень, зокрема й на місцевому рівні. Її переваги очевидні: підвищення довіри до влади, ефективний розвиток територіальних громад відповідно до сфери інтересів самих мешканців, тощо. Україна стикнулася на своєму шляху з низкою проблем під час реформ місцевого самоврядування, і наразі, на жаль, цей принцип ще не реалізується ефективно, незважаючи на наявне нормативне закріплення. За останні роки було внесено багато змін до законодавства і розроблена низка нормативно правових актів щодо забезпечення участі громадян, однак ці положення ще потребують удосконалення та подальшої розробки. Тому науковці та нормотворці продовжують й надалі співпрацювати для досягнення спільної мети. Ця стаття також є спробою пошуку ефективних шляхів удосконалення і вирішення наявних проблем.

Ключові слова: народовладдя, принцип партисипативності, право участі громадян, партисипативна демократія, належне врядування, цифровізація, електронне урядування.

Summary. People's power is a constitutional principle that gives the people the right to exercise power both directly and through representatives. In recent years, society has faced many new challenges, which, however, give us a clear understanding of which «democracy» should not be built and whose experience should not be used. It is necessary to realize how important is an active citizen's position and personal participation to avoid such a terrible result as authoritarianism and dictatorship.

However, awareness alone is not enough, there must be legal regulation and real opportunities to influence the activities of both state and local self-government bodies. This article is specifically devoted to the issue of effective implementation of the principle of citizen participation, which is fundamental to the activity of public authorities in a democratic state governed by the law. The state legal doctrine singles out definition of «participatory democracy». It is the type of democracy when citizens directly participate in all stages of administrative decision-making, including at the local level. Its advantages are obvious: increased trust in the authorities, effective development of territorial communities in accordance with the interests of the residents themselves, etc. Ukraine encountered a number of problems during the local self-government reforms, and unfortunately, this principle is not yet implemented effectively, despite the existing regulatory consolidation. In recent years, many changes have been made to the legislation and a number of normative legal acts have been developed to ensure citizen participation, but these provisions still need improvement and further development. Therefore, scientists and policymakers continue to cooperate to achieve a common goal. This article is also an attempt to find effective ways to improve and solve existing problems.

Key words: the principle of participation, the right of citizens to participate, participatory democracy, proper governance, digitalization, electronic governance.

Постановка проблеми. Інструменти партисипативної демократії відіграють провідну роль у наданні громадянам можливості безпосередньо приймати участь у здійсненні влади. У Європі цей процес триває вже десятиліттями, і наразі населення вже більш активно бере участь у вирішенні питань, як місцевого, так і наднаціонального характеру. В Україні ж зволікання з реформою децентралізації і супутні проблеми з її здійсненням призвели до того, що громадяни поступово зневірилися у власній можливості брати участь в управлінні і «бути почутими», а недовіра до органів місцевого самоврядування лише зростала. В ході реформи вже змінилося правове регулювання, однак люди досі стикаються з різного роду проблемами і не можуть ефективно реалізувати своє право.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці активно шукали можливості модернізації із самого початку реформи децентралізації. Серед громадських організацій ця проблематика аналізувалась зокрема ГО «Центр UA». [12] І.Ю. Чайка [17] та Булеца Н.В. [18] досліджували питання партисипативного бюджетування. Проблема участі громадян також аналізували І.Шумляева [7], В.А. Довженко, А.Б. Войтенко, М.Ф. Плотнікова, [19] Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, В.В. Толкованов, [8] Г.В. Стадник, О.М. Сапега [20] та інші.

Формулювання цілей статті. Метою данної статті є аналіз концепції партисипативної демократії, механізмів її здійснення, спроба виявити актуальні проблемні питання регулювання та реалізації населенням права безпосередньо брати участь в управлінні державою та суспільством.

Виклад основного матеріалу. У забезпеченні ефективної демократії і муніципальних реформ держав-членів Ради Європи важливу роль відіграє Конгрес місцевих і регіональних влад. Зокрема він здійснює спостереження за виконанням державами-учасницями Європейської хартії місцевого самоврядування (далі — Хартія), що була прийнята 1985 року. Вона закріпила низку фундаментальних у цій сфері прав громадян: право на місцеве самоврядування, право обирати місцеві органи,

право звернутися до суду в разі втручання інших рівнів влади, тощо [1, с. 5] У контексті питання партисипативності доцільно звернути увагу саме на Додатковий протокол до Хартії про право участі у справах місцевого органу влади від 15 листопада 2009 року. Відповідно до статей 1 та 2 якого, держави-члени, підписуючи протокол, взяли на себе одразу низку зобов'язань: 1) забезпечувати кожному право участі у справах органів влади на місцевому рівні, що у свою чергу передбачає право вживати активних дій для впливу на здійснення ними повноважень; 2) розробити законодавство, що має передбачати різні способи та засоби здійснення права (право брати участь як виборець, як кандидат, залучення у консультаційні процеси, місцеві референдуми, звернення, скарги, пропозиції, тощо); 3) сприяння використанню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій задля ефективної реалізації права участі [2].

Якщо говорити про принцип партисипативності всередині Європейського союзу — варто згадати, що 2001 року Європейською Комісією (далі — Комісія) було затверджено «Білу Книгу Європейського врядування» (далі «Біла Книга»). Це було зумовлено тим, що громадяни держав-членів не відчували себе залученими до роботи Європейського Союзу (далі — ЄС). Планувалося, що подальші реформи забезпечать підзвітність процесу прийняття рішень. Крім того закладалася ідея, що використання влади має бути наближеним до громадян ЄС. Саме у «Білій Книзі» було визначено п'ять основних принципів «належного врядування», серед яких зокрема й участь громадян. У ній Комісія звертає увагу на те, що взагалі ефективність усієї політики ЄС залежить саме від участі приватних осіб та організацій у процесі вироблення цих політичних рішень на всіх етапах. Це має посилити довіру до органів, що її здійснюватимуть, та забезпечити найбільш ефективно надання послуг [3 с. 8–11].

Відповідно до статті 9 Конституції України, ратифікуючи Європейську хартію і Додатковий протокол до неї, беручи курс на вступ до ЄС та будучи членом Ради Європи, Україна взяла на

себе зокрема і позитивне зобов'язання забезпечувати участь громадян в урядуванні, передбачене у вищезазначених документах [4].

Прямо у статті 5 Конституції України закріплено принцип народовладдя, що є конституційною основою для розвитку принципу партисипативності. Так, положення цієї статті підтверджує право народу здійснювати владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Відповідно до статей 69 та 140 Конституції України формами народного волевиявлення є вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії, а органами місцевого самоврядування є відповідні місцеві ради (сільські, селищні, міські) та їх виконавчі органи. Крім того за ініціативою жителів місцеві ради можуть дозволяти створювати різноманітні органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, а також фінансів та майна задля реалізації цих повноважень [4].

Однак, якщо звернутися до галузевого законодавства, то статтею 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» також закріплено, що одним з основних принципів місцевого самоврядування є народовладдя, але безпосередньо у тексті закону цей принцип вже не розкрито, як і у статті 3, що закріплює право громадян на участь у місцевому самоврядуванні. Якщо системно проаналізувати положення Закону, то можна виокремити наступні форми участі громадян: 1) Місцевий референдум, визначений статтею 7 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» як форма вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом їх прямого волевиявлення. Рішення, що прийняті на відповідному референдумі, є обов'язковими для виконання на відповідній території. 2) Відповідно до статті 45 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» депутатів до відповідної місцевої ради обирають жителі відповідно села, селища, міста, району в місті, району, області на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. 3) Загальні збори за місцем проживання, передбачені статтею 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» також є прямою участю громадян. Рішення загальних зборів вже не носять обов'язковий характер, але все одно органи місцевого самоврядування зобов'язані їх враховувати під час прийняття подальших рішень. 4) Місцеві ініціативи передбачені у статті 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» і передбачають право членів територіальної громади ініціювати розгляд у раді будь-якого питання, віднесеного до повноважень органів місцевого самоврядування. Місцева ініціатива, внесена на розгляд ради підлягає обов'язковому розгляду. 5) Громадські слухання регламентовані статтею 13 Закону України «Про місцеве самоврядування

в Україні» та статутом відповідної територіальної громади. Під час таких зустрічей члени цієї територіальної громади можуть порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що мають бути обов'язково розглянуті. Своєрідною гарантією є законодавча вимога проводити їх не рідше одного разу на рік [5].

Крім того, до Постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» було внесено ряд змін і затверджено нову редакцію Типового положення про громадську раду та оновлений Порядок проведення консультацій з громадськістю. Консультації з громадськістю можуть проводитися наразі як у формі публічного громадського обговорення, так і електронних консультацій з громадськістю (безпосередні форми) та вивчення громадської думки (опосередкована форма) [6].

У країнах партисипативної демократії зростає роль різних форм взаємодії самих органів з громадськістю. Конференції, семінари, форуми, круглі столи, збори, телефонні гарячі лінії, опитування активно використовуються і в нашій державі. Для партисипативної демократії базовими факторами є: 1) зворотній зв'язок та відкрите спілкування органів з громадянами; 2) безпосередня участь територіальної громади; 3) оперативність, недискримінація, інклюзивність; 4) громадський контроль та прозорість управління, тощо [7, с. 115]. Однак, цілком очевидно, що мало просто задекларувати складові принципу партисипативності, щоб він ефективно реалізовувався. Можна виокремити наступні проблеми, з якими зіткнулася Україна:

1) Численні прогалини в законодавстві. Наприклад, проблематика місцевих референдумів. На основі нині нечинного Закону України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» від 03.07.1991 № 1286-ХІІ було проведено понад 150 місцевих референдумів, понад 80% з них були вдалими, проте прийняті рішення не завжди були реалізовані (25% прийнятих рішень залишилися невиконаними). Питаннями, що могли бути винесені на місцевий референдум у чинному на той момент Законі України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» були питання, що віднесені до відання відповідного органу місцевого самоврядування; питання дострокового припинення повноважень. Але більше половини референдумів стосувалась питань адміністративно-територіального устрою та зміни назв населених пунктів, але такий інструмент, на жаль, не встиг бути ефективно та масово використаним для вирішення управлінських питань [8, с. 54; 9]. Однак з 2012 р. з втратою чинності Закону України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» громадяни втратили і таку можливість, а тому існує нагальна необхідність розроблення й прийняття нового закону,

що принаймні повернув можливість виносити на місцеві референдуми вищезазначені питання.

Верховна Рада України після 2012 року вже робила спроби прийняти новий закон «Про місцевий референдум», що мав три альтернативні версії (№ 2145а-1, 2145а-2 та 2145а-3). Однак їх реєстрацію було скасовано через закінчення строку повноважень Верховної Ради відповідного скликання [10]. У 2021 році було подано новий проект № 5512. Головним науково-експертним управлінням було проведено його експертизу. Загалом позитивно було оцінено його комплексний характер, але також було виокремлено низку проблемних питань: а) у проекті відсутня окреме положення, що містило б перелік суб'єктів, які мають право ініціативи, а відповідно відсутня і вказівка на кореляцію цих суб'єктів з питаннями, які можуть бути винесені; б) проектом уже передбачено певний перелік питань, що не можуть бути предметом місцевого референдуму (ті, що стосуються місцевих бюджетів, тарифів на житлово-комунальні послуги), однак з огляду на обмеження встановлені у статті 74 Конституції України доцільно було б виключити також питання податків та зборів, які належать до повноважень відповідних рад; в) звернення до Центральної виборчої комісії з метою отримання висновку про відповідність питань місцевого референдуму вимогам цього закону, однак, не зрозумілим є вибір органу, який є колегіальним і не надає відповіді та роз'яснення; г) у разі призначення місцевого референдуму щодо дострокового припинення повноважень місцевого голови одночасно мало виноситися і питання щодо дострокового припинення повноважень відповідної ради. Однак, таким положенням буде порушено принцип особистої відповідальності і такий підхід ризикуює призвести до того, що для уникнення дострокового припинення власних повноважень місцева рада не буде розглядати питання про дострокове припинення повноважень голови; г) відкритим залишається питання реалізації результатів місцевого референдуму, зазначено лише про їх обов'язковість для виконання і до врахування відповідними радами [11]. Очевидно, що цей проект потребує вдосконалення і виправлення тих проблемних моментів, на які звернуло увагу Головне науково-експертне управління. 6 лютого 2024 року проект включено було до порядку денного Верховної Ради України, а тому для подальшого аналізу даної проблематики варто дочекатися результатів розгляду.

2) Проблема забезпечення фактичної можливості брати участь та доступності. Наприклад, якщо проаналізувати як проводяться громадські слухання, то часто це незручний час чи місце, несвоєчасне інформування. Відповідно як наслідок слухання частіше проводяться лише формально, оскільки такі фактори позбавляють населення ефективно здійснювати своє право [12, с. 57].

Ще 2001 року Комітетом міністрів Ради Європи було ухвалено Рекомендацію щодо участі громадян у суспільно-політичному житті на місцевому рівні. Нею було запроваджено спеціальний «Діагностичний інструмент підвищення участі громадян у суспільно-політичному житті на місцевому рівні», що передбачає п'ять умов ефективного залучення громадян: 1) громадяни мають ресурси, вміння та знання для участі; 2) вони мають відчуття приналежності; 3) мають повноваження (правові підстави для участі); 4) запрошені до співпраці на офіційному рівні відповідними органами; 5) реакція на їх дії (демонстрація прикладів врахування їх пропозицій). Через ці критерії треба оцінювати діяльність кожного органу місцевого самоврядування, а контроль покласти на громадськість, яка найбільше в цьому і зацікавлена. Зазвичай саме громадські організації реалізують функцію такого контролю та допомагають налагодити ефективний зворотний зв'язок між владою та територіальною громадою. Аналіз забезпеченості цих чинників має дати можливість удосконалити стратегії залучення громадян і розробити відповідні рекомендації [8, с. 56–58].

Загалом набір інструментів місцевої демократії регулюються у статутах територіальних громад та відповідних положеннях. Однак у переважній більшості територіальних громад їх статuti місцевими радами не прийняті, або принаймні доступ до них ускладнений. Крім того часто устанавлюються доволі високі вимоги. Як наслідок, територіальні громади фактично позбавлені права використовувати ці форми локальної демократії в законний спосіб. Тому необхідним є зобов'язати місцеві ради розміщувати ці статuti на офіційних веб-сайтах.

Цифровізація може вирішити одразу і проблему забезпечення фактичної можливості брати участь, і громадського контролю за ефективністю реалізації прийнятих рішень. У світі активно застосовується концепція «Smart City», що базується на трьох принципах: комфорт, зручність та безпека жителів, а головним засобом є сучасні технології та сервіси. Ми почали впровадження цієї концепції ще у 2015 році. На сьогодні «Smart City» працює у низці українських міст (Івано-Франківську, Львові, Мукачеві, Дрогобичі, Запоріжжі, Полтаві, Тернополі, Харкові та Києві). Неможливо заперечувати, що Україна досягла значного прогресу у загальній цифровізації та автоматизації процесів. Наприклад, застосунок «Дія» дозволяє громадянам не тільки отримувати послуги, а й голосувати в опитуваннях, швидше проходити ідентифікацію, підписуючи петиції у зручний для себе час, змінювати місце реєстрації онлайн, тощо [13]. Аналогічну платформу доречно було в створити і для взаємодії на місцевому рівні.

Електронні опитування та консультації, прийняття онлайн звернень громадян, створення та

збір підписів під петиціями на офіційний веб-сайтах, хоча і є лише формами реалізації відповідного права участі, але за останні роки також показали свою ефективність та зручність. У 2020 році Державна служба статистики підготувала звіт «Використання інструментів електронної демократії органами державної влади та місцевого самоврядування». Так, скористатися різними інструментами електронної демократії можна було у 1504 органах місцевого самоврядування (найбільш в Закарпатській області). Було подано 534 тисячі електронних звернень (з них розглянуто 99,7%), понад 6 тисяч електронних петицій і майже 900 з них набрали необхідну для розгляду кількість голосів (з них органами місцевого самоврядування підтримано 52,3%) та проведено понад 14 тисяч електронних консультацій [14].

Якщо проаналізувати цю статистику — очевидним стає, що якщо ситуація із зверненнями є доволі позитивною, а от з електронними петиціями, консультаціями та іншими інструментами в нас є проблеми. Європейська Комісія вбачала, що для реалізації принципу партисипативності потребується створення кодексу поведінки при проведенні консультацій. Він має визначати обов'язки та порядок їх проведення, що має покращити ефективність такої форми взаємодії і додасть відкритості відповідним органам [3, с. 38]. Активну участь у ініціюванні і проведенні консультацій відіграють громадські ради при відповідних органах місцевого самоврядування. Електронні консультації ж на веб-сайті це фактично лише форма проведення самих консультацій і не може повністю замінити собою громадську раду, яка крім того здійснює і нагляд і сама вносить пропозиції щодо питань, які мають важливе суспільне значення. Саме створення таких рад і сприяє більш ефективному проведенню консультацій [6].

Якщо аналізувати зміст самих петицій, то одразу видно проблематику їх аргументації та поширення, подальше підтримання через брак відповідних знань в ініціаторів. Тут можна було б залучати знов ж громадські ради, що могли б надавати допомогу у процесі написання та оприлюднення петицій, адже громадські ради і є тим потужним експертним ресурсом вчених, досвідчених управлінців, які вже не перебувають на службі, та інших активістів. У нагоді також може стати проведення спеціального тематичного інформаційного тижня у онлайн форматі. Це дозволить підвищити рівень обізнаності громадян стосовно діяльності місцевих органів виконавчої влади та можливості брати участь у прийнятті рішень на місцевому рівні.

3) Цифровізація зумовлює нас звертати увагу й на проблеми інформаційної безпеки, що є однією із складових нашої національної безпеки. Вона полягає у забезпеченні захисту системи електро-

нного публічного управління, яка у свою чергу робить послуги та участь громадян в управлінні більш доступними. Серед сучасних загроз у цій сфері можна виокремити: здійснення спеціальних інформаційних операцій; інформаційний «вакуум» на тимчасово окупованих територіях; недостатня розвиненість медіаграмотності в суспільстві, тощо. Всі вони породжують низку проблем і для цифровізації, і для участі громадян у діяльності органів місцевого самоврядування: а) не створено дієвого механізму функціонування системи електронного врядування; б) не створено механізмів запобігання таким правопорушенням як кібертероризм і кіберзлочинність; в) відсутність окремих спеціалізованих інституцій, які комплексно забезпечуватимуть систему інформаційної безпеки в електронному управлінні.

Цілком очевидно, що нам потрібен комплексний Закон України «Про забезпечення інформаційної безпеки України», де потрібно зокрема визначити спеціальні органи, які будуть реалізовувати повноваження виключно у сфері інформаційної безпеки [15, с. 17–20]. Пріоритетними напрямками державної політики у цій сфері залишається запобігання витоку, втраті, підробці інформації, збереження державної таємниці, конфіденційності документованої інформації відповідно до законодавства та несанкціонованим діям, що фактично блокують доступ до відповідних інструментів і ресурсів [16]. Відповідно потребується внесення змін до Кодексу про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України з внесенням нових складів відповідних правопорушень до них. Для більш ефективного здійснення урядування доречним буде персоніфікація перед тим як громадянин планує долучитися до консультацій чи опитування, однак разом з тим мають бути впроваджені механізми для захисту персональних даних. Крім того, не менш важливим є проведення спеціальних курсів, як для посадових осіб органів місцевого самоврядування, так і для територіальних громад задля підвищення медіаграмотності.

4) результати участі громадськості не беруться до уваги. Міжнародна асоціація громадянської участі виокремлює наступні рівні участі громадян, до яких треба прагнути: інформування; консультування; залучення; співпраця; розширення повноважень для реалізації прав (пряма участь). Однак реально в Україні роль громадського сектору часто зводиться до «погодження» уже готових рішень, тобто є радше чимось подібним до першого та другого рівнів, а реалізація владою різного роду цільових програм здійснюється без ефективного громадського контролю за ними [9, с. 56–59]. Для системного вирішення цієї проблеми нам щонайменше треба внести до Закону України «Про місцеве самоврядування» окрему норму про обов'язковість розгляду рішень,

прийнятих громадськістю у ході застосування будь-якого з наявних інструментів, на наступній сесії. У разі позитивного розгляду — направити на виконання до виконавчого комітету, якщо наявні незначні недоліки чи — доопрацювати разом з громадськістю, якщо неможливо реалізувати чи істотні недоліки, що потребують повного змінення рішення — надати обґрунтовану відмову після знов ж таки обговорення з громадськістю. Однак, і до врегулювання окремих інструментів потрібні будуть зміни. Крім того, доцільно поширити контрольні повноваження громадських рад, розробити відповідно окрему нормативну базу для громадських рад при органах місцевого самоврядування і відповідно їх утворення зробити обов'язковим не лише при органах державної влади. Також для підвищення їх професійності необхідно встановити критерії для кандидатів і проводити періодично курси для підвищення професійності членів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Участь громадян у суспільно-політичному житті є важливим елементом демократичної правової держави.

На сучасному етапі демократичних перетворень Україна потребує посилення механізмів безпосередньої участі громадян у суспільно-політичних процесах, пошуку та впровадженні нових прогресивних форм участі на національному та місцевому рівнях, спрямовувати їх на забезпечення прав та свобод людини, задоволення її потреб, підвищувати ефективність надання послуг населенню, зростання його добробуту, які б відповідали сучасним світовим стандартам.

Для забезпечення цієї мети необхідно продовжувати дослідження досвіду зарубіжних країн з розвинутою демократією, щоб знайти оптимальну модель правового регулювання питань безпосередньої демократії, здатну забезпечити реальне народовладдя в країні.

Література

1. Європейська хартія місцевого самоврядування. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. *Council of Europe*. 2017. 62 с. URL: <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536> (дата звернення: 14.03.2024).
2. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади : Протокол Ради Європи від 16.11.2009 р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text (дата звернення: 14.03.2024).
3. Комісія Європейських Співтовариств. Біла книга: європейське врядування. Брюссель, 2001. 40 с. URL: <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/Bila-knyga-YEvropey-ske-vryaduvannya.pdf> (дата звернення: 14.03.2024).
4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.03.2024).
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.03.2024).
6. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.03.2024).
7. Шумляєва І. Вплив європейських норм партисипативної демократії на підвищення рівня участі громадян України в місцевому самоврядуванні. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9, № 1. С. 113–120. URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163108/%D0%A8%D1%83%D0%BC%D0%BB%D1%8F%D1%94%D0%B2%D0%B0%205.pdf?sequence=1> (дата звернення: 14.03.2024).
8. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп. / ред.: Ю.В. Ковбасюк, К.Ващенко, В.Толкованов та ін. Київ: Нац. акад. держ. упр. при президент. україни, 2014. 128 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/problemy-mistsevoho-samovryaduvannya2014.pdf (дата звернення: 14.03.2024).
9. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 03.07.1991 р. № 1286-XII: станом на 28 листопада 2012 р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12#Text> (дата звернення: 14.03.2024).
10. Закон про місцевий референдум : Проект Закону України № 2145а-1: від 03 липня 2015 р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55896 (дата звернення: 14.03.2024).
11. Закон про місцевий референдум : Проект Закону України № 5512: від 19 травня 2021 р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942 (дата звернення: 14.03.2024).

12. Зелена книга: залучення громадян до розробки та ухвалення рішень місцевим самоврядуванням. ГО «Центр UA». Київ, 2018. 84 с. URL: https://centreua.org/wp-content/uploads/2018/07/GB-DECISION_UKR_PRINT.pdf (дата звернення: 14.03.2024).
13. Smart City Ukraine: що це та як це працює в українських реаліях. *Visit Ukraine.today*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2183/smart-city-ukraine-shho-ce-ta-yak-ce-pracyuje-v-ukrainskix-realiyax> (дата звернення: 14.03.2024).
14. Використання інструментів електронної демократії органами державної влади та місцевого самоврядування у 2020 році. *Держ. служба статистики України*. 10 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/infs/arh_vied_u.htm (дата звернення: 14.03.2024).
15. Чмир Я.І. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки в системі публічного управління. *Аспекти публічного правління*. 2018. Т. 6, № 9. С. 16–22.
16. Клименко І. Проблеми та пріоритети державного управління інформаційною безпекою в системі електронного врядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2009. № 2. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=18> (дата звернення: 14.03.2024).
17. Чайка І. Особливості реалізації технологій партисипативного бюджетування в практиці діяльності органів місцевого самоврядування. *Право та державне управління*. 2019. Т. 1, № 34. С. 146–150. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_2/26.pdf (дата звернення: 14.03.2024).
18. Булеца Н. Особливості процесу партисипативного бюджетування в Україні. *Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка*. 2016. № 8. С. 159–165. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30084/1/ОСОБЛИВОСТИ%20ПРОЦЕСУ%20ПАРТИСИПАТИВНОГО.pdf> (дата звернення: 14.03.2024).
19. Довженко В.А., Войтенко А.Б., Плотнікова М.Ф. Використання європейського досвіду партисипативного управління в стратегічному плануванні розвитку територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1957> (дата звернення: 14.03.2024).
20. Стадник Г., Сапега О. Партисипативна модель управління містом як складник інклюзивного розвитку. *Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення: Матеріали міжнар. науково-практ. інтернет-конф.* Харків, 2020. С. 114–116.

References

1. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia. Konhres mistsevykh i rehionalnykh vlad Rady Yevropy. *Council of Europe*. 2017. 62 s. URL: <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>.
2. Dodatkovyi protokol do Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia pro pravo uchasti u spravakh mistsevoho orhanu vlad: Protokol Rady Yevropy vid 16.11.2009 r. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text.
3. Komisiia Yevropeyskykh Spivtovarystv. Bila knyha: yevropeiske vriaduvannia. Briussel, 2001. 40 s. URL: <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/Bila-knyga-YEvropey-ske-vryaduvannya.pdf>.
4. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. № 24. St. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2010 № 996. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.
7. Shumliaieva I. Vplyv yevropeyskykh norm partysypatyvnoi demokratii na pidvyshchennia rivnia uchasti hromadian Ukrainy v mistsevomu samovriaduvanni. *Aspekty publichnogo upravlinnia*. 2021. Т. 9, № 1. С. 113–120. URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163108/%D0%A8%D1%83%D0%BC%D0%BB%D1%8F%D1%94%D0%B2%D0%B0%205.pdf?sequence=1>.
8. Mistseve samovriaduvannia v ukraini: suchasnyi stan ta osnovni napriamy modernizatsii: nauk. dop. / red.: Yu. V. Kovbasiuk, K. Vashchenko, V. Tolkovanov ta in. Kyiv: Nats. akad. derzh. upr. pry prezident. ukrainy, 2014. 128 s. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/problemy-mistsevoho-samovryaduvannya2014.pdf.
9. Pro vseukrainskyi ta mistsevi referendumy: Zakon Ukrainy vid 03.07.1991 r. № 1286-XII: stanom na 28 lystopada 2012 r. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12#Text>.
10. Zakon pro mistsevyi referendum: Proekt Zakonu Ukrainy № 2145a-1: vid 03 lypnia 2015 r. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55896.
11. Zakon pro mistsevyi referendum: Proekt Zakonu Ukrainy № 5512: vid 19 travnia 2021 r. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942.
12. Zelena knyha: zaluchennia hromadian do rozrobky ta ukhvalennia rishen mistsevym samovriaduvanniam. HO «Tsentra UA». Kyiv, 2018. 84 s. URL: https://centreua.org/wp-content/uploads/2018/07/GB-DECISION_UKR_PRINT.pdf.

13. Smart City Ukraine: shcho tse ta yak tse pratsiuiє v ukrainskykh realiakh. *Visit Ukraine.today*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2183/smart-city-ukraine-shho-ce-ta-yak-ce-pracyuje-v-ukrainskix-realiyah>.
14. Vykorystannia instrumentiv elektronnoi demokratii orhanamy derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia u 2020 rotsi. *Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy*. 10 s. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/infos/arh_vied_u.htm.
15. Chmyr Ya.I. Problemy zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v systemi publichnoho upravlinnia. *Aspekty publichnoho pravlinnia*. 2018. T. 6, № 9. S. 16–22.
16. Klymenko I. Problemy ta priorytety derzhavnoho upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu v systemi elektronnoho vriaduvannia. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2009. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=18>.
17. Chaika I. Osoblyvosti realizatsii tekhnolohii partysypatyvnoho biudzhetuвання v praktytsi diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2019. T. 1, № 34. S. 146–150. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_2/26.pdf.
18. Buletsa N. Osoblyvosti protsesu partysypatyvnoho biudzhetuвання v ukraini. *Rozvytok produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika*. 2016. № 8. S. 159–165. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30084/1/OSOBLIVOSTI%20PROTSESU%20PARTYSYPATYVNOHO.pdf>.
19. Dovzhenko V.A., Voitenko A.B., Plotnikova M.F. Vykorystannia yevropeiskoho dosvidu partysypatyvnoho upravlinnia v stratehichnomu planuvanni rozvytku terytorialnykh hromad. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2020. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1957>.
20. Stadnyk H., Sapeha O. Partysypatyvna model upravlinnia mistom yak skladnyk inkliuzyvnoho rozvytku. *Inklyuzyvnyi rozvytok ekonomiky v umovakh hlobalnykh vyklykiv sohodennia: Materialy mizhnar. naukovo-prakt. internet-konf.* Kharkiv, 2020. S. 114–116.

Шатіло Володимир Анатолійович

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права
Національний транспортний університет*

Shatilo Volodymyr

*Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine
Head of the Department of Constitutional and Administrative Law
National Transport University
ORCID: 0000-0003-3274-4744*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9834

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

SOME REGULATORY ISSUES OF DETERMINING THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Повномасштабне вторгнення в Україну зумовило збільшення кількості сімейних спорів, пов'язаних із визначенням місця проживання дитини, що спричинило виникнення ряду проблемних питань щодо застосування положень сімейного законодавства.

Мета. Метою дослідження є розкриття окремих питань регулювання визначення місця проживання дитини в Україні, які пов'язані з встановленням якнайкращих інтересів дитини у конкретних ситуаціях, обумовлених воєнним станом – перебуванням одного з батьків на військовій службі у Збройних Силах України, за межами України або наявності інших обставин, які впливають на прийняття рішень про визначення місця проживання дитини з одним із батьків.

Матеріали і методи. Матеріали дослідження охоплюють нормативно-правові акти, наукові праці, рішення судів України та Європейського суду з прав людини. Дослідження було здійснено з використанням загально-наукових методів: діалектичного, системного, логічного та описового.

Результати. У статті висвітлено окремі питання регулювання визначення місця проживання дитини в Україні, обумовлені воєнним станом. Встановлено, що Сімейний Кодекс України містить норми, які регламентують загальні засади вирішення питань про місце проживання дитини, створюючи лише систему координат правового поля для їх вирішення, залишаючи поза регулюванням концептуальні та практичні питання, які безпосередньо впливають на оцінку обставин, які необхідно враховувати при визначенні місця проживання дитини, виходячи з принципу якнайкращих інтересів дитини. Констатовано, що концепція найкращих інтересів дитини передбачена у Конвенції про права дитини, а її зміст розкрито у низці рішень Європейського суду з прав людини, які є джерелом права і підлягають застосуванню при розгляді справ про місце проживання дитини. Зроблено висновок, що застосування судами актів міжнародного права, ратифікованих Верховною Радою України, та практики Європейського суду дозволяє оперативно реагувати на проблеми визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану та формувати судову практику, спрямовану на захист прав дитини.

Перспективи. В наступних наукових дослідженнях пропонується розглянути можливість створення механізму реагування на «штучні» позови про визначення місця проживання дитини при відсутності фактичного предмету спору, а також питання реалізації принципу справедливої рівноваги між інтересами дитини та інтересами батьків при вирішенні спору про визначення місця проживання дитини.

Ключові слова: інтереси дитини, воєнний стан, органи опіки і піклування, медіація.

Summary. Introduction. The full-scale invasion of Ukraine led to an increase in the number of family disputes related to the determination of the child's place of residence, which caused to the emergence of a number of problematic issues regarding the application of the provisions of family legislation.

Purpose. The purpose of the study is to reveal certain issues of regulation of the determination of the child's place of residence in Ukraine, which are related to establishing the best interests of the child in specific situations caused by the state of war – the presence of one of the parents in military service in the Armed Forces of Ukraine, outside of Ukraine, or the presence of other circumstances, which influence decision-making on determining the child's place of residence with one of the parents.

Materials and methods. The research materials include normative legal acts, scientific works, decisions of the courts of Ukraine and the European Court of Human Rights. The research was carried out using general scientific methods: dialectical, systematic, logical and descriptive.

Results. The article highlights certain issues of regulating the determination of a child's place of residence in Ukraine due to the state of war. It was established that the Family Code of Ukraine contains norms that regulate the general principles of solving questions about the child's place of residence, creating only a system of coordinates of the legal field for their solution, leaving out of regulation conceptual and practical issues that directly affect the assessment of circumstances that must be taken into account when determining place of residence of the child, based on the principle of the best interests of the child. It was established that the concept of the best interests of the child is provided for in the Convention on the Rights of the Child, and its content is revealed in a number of decisions of the European Court of Human Rights, which are a source of law and are applicable when considering cases about the child's place of residence. It was concluded that the application by courts of acts of international law ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine and the practice of the European Court allows to quickly respond to the problems of determining the place of residence of a child in conditions of martial law and to form judicial practice aimed at protecting the rights of the child.

Discussion. In the following scholar studies, it is proposed to consider the possibility of creating a mechanism for responding to «artificial» lawsuits about the determination of the child's place of residence in the absence of an actual subject of the dispute, as well as the issue of implementing the principle of a fair balance between the interests of the child and the interests of the parents when resolving the dispute about the determination of the child's place of residence.

Key words: interests of the child, martial law, child protective services and guardianship authorities, mediation.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення в Україну докорінно змінило життя багатьох українських сімей, спричинивши виникнення проблем і невід'ємних ризиків для сімейних зв'язків через несення військової служби й інтенсивну міграцію, що зумовило збільшення кількості сімейних спорів, пов'язаних з визначенням місця проживання дитини. Ці спори характеризувались виникненням нової тенденції — зростання кількості позовних заяв, у яких ставилось питання про визначення місця проживання дитини з батьком. За повідомленням Голови комітету з питань правової політики Д. Маслова з посилання на відомості ДСА України, у 2023 році кількість судових справ про встановлення місця проживання неповнолітньої дитини з батьком збільшилась у 6,5 разів у порівнянні з 2020 роком. Так, у 2020 році суди України розглянули 524 справи цієї категорії, у 2021 році — 691 справу, то у 2022 та у 2023 роках цей показник становив відповідно 1911 та 3411 справ [1]. Таке стрімке зростання кількості сімейних спорів, пов'язаних з визначенням місця проживання дитини з батьком, було обумовлено проведенням мобілізації та пошуком легальних способів її уникнення на підставі ч. 4 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993 року, згідно з якою жінки та чоловіки, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18 років, не підлягають призову на військову службу під час мобілізації як військовозобов'язані. В свою чергу, це активізувало виникнення ряду проблемних питань щодо застосування положень законодавства України про регулювання визначення місця проживання дитини. Передусім це, питання встановлення якнайкращих інтересів дитини у конкретній ситуації, обумовленій воєнним станом — перебування

одного з батьків на військовій службі у Збройних Силах України, за межами України або наявності інших обставин, які впливають на прийняття рішень про визначення місця проживання дитини з одним із батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років окремі питання регулювання визначення місця проживання дитини в Україні неодноразово досліджувались науковцями.

Перш за все, концептуальні питання визначення місця проживання дитини в Україні були висвітлені у дисертаційних дослідженнях Волкової Н. В. [2], Журило С. С. [3], Красицької Л. В. [4], Лузан Т. Л. [5], Рєззової О. В. [6], Ходак С. М. [7] та ін.

Крім цього, виокремленню основних засад визначення місця проживання дитини в сімейному праві України присвячена робота К. М. Аніщенко [8], О. А. Мінченко [9] та О. В. Кучер [10]. Окремі аспекти визначення місця проживання дитини під час розірвання шлюбу між батьками, зокрема, в частині офіційного підходу до визначення найкращого місця проживання дитини з боку органів опіки та піклування, та судів, розглянули О. Кучеренко [11] та Г. Гаро, дійшовши висновку, що усунення формалізму та розширення практики застосування альтернативних способів вирішення спорів, зокрема, процедури медіації, підвищило б ефективність захисту права та інтересів неповнолітніх [12].

О. О. Мельник [13], О. В. Губанова та П. П. Нога [14] акцентують увагу безпосередньо на тих проблемах визначення місця проживання дитини після розлучення батьків, які мають місце у період воєнного стану, серед яких розв'язання питання визначення місця проживання в судовому порядку на засадах дотримання балансу між інтересами

дитини, правами батьків на виховання дитини й обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Є.В. Синельников аналізує судову практики з вирішення спорів про визначення місця проживання дитини під час дії воєнного стану, обґрунтовуючи необхідність врахування і оцінки судами при вирішенні спорів між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини обставин, пов'язаних із введенням в Україні воєнного стану, зокрема, щодо безпеки дитини у зв'язку із проведенням бойових дій, пошкодження цивільної інфраструктури, наявності джерел існування тощо [15].

Метою статті є розкриття окремих питань регулювання визначення місця проживання дитини в Україні, які пов'язані із встановленням якнайкращих інтересів дитини у конкретних ситуаціях, обумовлених воєнним станом — перебуванням одного з батьків на військовій службі у Збройних Силах України, за межами України або наявності інших обставин, які впливають на прийняття рішень про визначення місця проживання дитини з одним із батьків.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правові акти та праці українських науковців у сфері регулювання сімейних правовідносин, рішення судів України, постановлені у результаті розгляду справ про визначення місця проживання дитини, практика Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд).

В процесі здійснення дослідження було використано загально-наукові методи: теоретичні та емпіричні — діалектичний, системний, логічний та описовий.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правовим актом, який регулює питання, пов'язані з визначенням місця проживання дитини, є Сімейний кодекс України (далі — СК України), ст. 160 якого регламентує право батьків на визначення місця проживання дитини залежно від її віку. Згідно з цією статтею місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків (ч. 1 ст. 160 СК України). Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини (ч. 2 ст. 160 СК України). Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою (ч. 3 ст. 160 СК України).

Також відповідно до 161 СК України якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини,

що мають істотне значення (ч. 1 ст. 160 СК України). Також ч. 2 ст. 160 СК України передбачає, що орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини. Крім цього, у ч. 2. ст. 171 СК України дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору стосовно неї, зокрема, і щодо визначення місця проживання [16].

З наведених положень вбачається, що СК України містить норми, які регламентують загальні засади вирішення питань про місце проживання дитини, створюючи лише систему координат правового поля для їх вирішення. Чи достатньо лише такого регулювання? У наведених приписах СК України не регламентовано значну кількість як концептуальних, так і суто практичних питань, які виникають при вирішенні спору про місце проживання дитини і які потребують правової оцінки, зокрема, це: 1) не закріплено принцип справедливої рівноваги між інтересами дитини та інтересами батьків при вирішенні спору про визначення місця проживання дитини; 2) не відображено положень про гендерну рівність сторін при вирішенні питання про визначення місця проживання дитини з одним із батьків, в контексті принципу рівності прав матері та батька; 3) оцінка перебування батьків або одного з них у Збройних Силах України, зайнятості батьків у галузях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, реагування та протидії надзвичайним ситуаціям, критичної інфраструктури та ін.

Проте необхідно констатувати, що СК України, будучи нормативно-правовим актом, є хоча і концептуальним, але не єдиним джерелом права, на підставі якого здійснюється вирішення питання про визначення місця проживання дитини. По-перше, відповідно до ч. 1 ст. 13 СК України міжнародні договори, які регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, становлять частину національного сімейного законодавства України, а якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України (ч. 2 ст. 13 СК України).

По-друге, згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод людини та практику Європейського суду як джерело права [17]. На підставі цієї норми окремі обставини, пов'язані

з вирішенням спору про місце проживання дитини, можуть бути оцінені в світлі положень міжнародних договорів, ратифікованих Україною, та практики Європейського суду.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини, ратифікованою постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 року, в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [18]. Цей принцип було розтлумачено Комітетом ООН з прав дитини у п. 1 ст. 3 Зауважень загального порядку № 14 (2013) у такий спосіб: «Найкраще забезпечення інтересів дитини» — це право, принцип і правило процедури, які засновані на оцінці всіх елементів, що відображають інтереси дитини або дітей, в конкретних обставинах. При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини з метою прийняття рішення про застосування тієї чи іншої конкретної міри належить діяти в наступному порядку: по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них в співвідношенні з іншими; по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права» [19, с. 17]. Комітет ООН з прав дитини сформував перелік елементів, які охоплюють найкращі інтереси дитини, наголосивши на його невичерпності та відсутності субвпорядкованості. До таких елементів віднесено погляди дитини; індивідуальність дитини; збереження сімейного оточення і підтримання відносин; піклування, захист і безпека дитини; вразливе становище; право дитини на здоров'я; право дитини на освіту [19, с. 18].

У практиці Європейського суду концепція найкращого забезпечення інтересів дитини була сформульована у рішенні від 17 січня 2001 року у справі «Гнахорй проти Франції» (Gnahorj v. France) (заява № 40031/98); рішенні від 10 січня 2008 року у справі «Кірнс проти Франції» (Kearns v. France) (заява № 35991/04); у рішенні від 6 липня 2010 року у справі «Нойлінґер та Шурук проти Швейцарії» (Neulinger and Shuruk v. Switzerland) (заява № 41615/07); у рішенні від 31 травня 2011 року у справі «Р. і Г. проти Сполученого Королівства» (R. and H. v. the United Kingdom) (заява № 35348/06) [20, с. 53–54]. У цих справах було визначено принципи, які в подальшому лягли в основу рішень Європейського суду у справах проти України: рішення у справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року (заява № 2091/13), у справі «Хант проти України» від

07 грудня 2006 року (заява № 31111/04), у справі «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 року (заява № 10383/09) та ін.)

У п. 99 рішення у справі «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 року (заява № 10383/09) та п. 76 рішення у справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року (заява № 2091/13) Європейський суд зазначив, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним [21, с. 79–83]. Також у п. 53 та 54 рішенні у справі «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року (заява № 31111/04), Європейський суд сказав, що «аналіз того, що має найкраще задовольняти інтереси дитини, є дуже важливим у таких справах... Між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага, і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків». Згідно рішення Європейського суду від 30 листопада 2021 року у справі «Т. А. та інші» («Т. А. and others» v. The Republic of Moldova) (заява № 25450/20) у випадках, коли дитина має сталі емоційні та сімейні зв'язки з бабою, дідом, вони можуть, посилаючись на ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод людини, наполягати на визначенні місця проживання дитини з ними [21, с. 84–85].

На викладені засади розуміння найкращих інтересів дитини суди неодноразово посилались при вирішенні справ про визначення місця проживання дитини.

Концептуальне значення для судової практики мала постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц. У цій постанові Велика Палата Верховного Суду зазначила, що «...положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, про те, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (стаття 3), узгоджуються з нормами Конституції України та законів України, тому саме її норми зобов'язані враховувати усі суди України, розглядаючи справи, які стосуються прав дітей» [22]. Фактично цією постановою було змінено іс-

нуючий у судовій практиці постулат про те, що на підставі принципу 6 Декларації прав дитини малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю [23].

Станом на 2022 рік було сформовано сталу практику з цього питання, у тому числі шляхом висловлення Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду (далі — КЦС ВС) правових позицій, спрямованих на утвердження принципу пріоритету найкращих інтересів дитини. Серед позицій КЦС ВС до основоположних можна віднести такі:

- Перевага в матеріально побутовому стані одного з батьків не є вирішальною умовою при вирішенні питань про визначення місця проживання дитини (Постанова КЦС ВС у справі № 463/2991/18 від 16 червня 2021 року);
- При вирішенні питання про місце проживання дитини суд враховує, хто з батьків виявляє більшу увагу до дітей і турботу про них, їхній вік і прихильність до кожного з батьків, особисті якості батьків, можливість створення належних умов для виховання (Постанова КЦС ВС від 18 березня 2021 року, справа № 288/39/20 № 61–17698св20);
- Вирішення спору про визначення місця проживання дитини за відсутності висновку органу опіки та піклування щодо цього питання є підставою для скасування такого судового рішення (Постанова КЦС ВС від 27 травня 2020 року, справа № 511/2786/16-ц).

Після широкомасштабного вторгнення в Україну у судовій практиці про визначення було сформовано нові позиції, які, з одного боку, ґрунтувались на дотриманні принципу кращих інтересів дитини, а з іншого, — враховували специфіку воєнного стану:

- Факт проживання дитини за кордоном (незалежно від того чи вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання. Повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між батьками про визначення місця проживання такої дитини. Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання такої дитини разом з одним з батьків в Україні (Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 607/20787/19);
- Якщо з тих чи інших причин орган опіки та піклування відмовиться надати свій висновок у справі, де за приписами частин 4 та 5 статті 19 СК України надання ним такого висновку є обов'язковим, ця обставина не означає неможливості розгляду та вирішення спору. Зазначений підхід має загальний характер і є цілком справедливим для випадків, коли не було от-

римано письмового висновку органу опіки та піклування при розгляді справ, де участь органу опіки та піклування є обов'язковою, з огляду на неможливість надати такий висновок, зокрема, у зв'язку із перебуванням дитини за межами країни, перебуванням дитини на непідконтрольній території, неможливості встановити місце фактичного перебування дитини з одним із батьків тощо (Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19);

- за умов воєнного стану в Україні, при вирішенні спорів, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя, з огляду на що суд, зваживши на думку дитини, яка не бажала повернутись в Україну, дійшов висновку про те, що проживання дитини з матір'ю на території Румунії відповідає найкращим інтересам дитини (Постанова КЦС від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20). Так само у Постанові КЦС ВС від 16 листопада 2022 року у справі № 953/6251/21 суд не погодився не з вимогою батька повернути дитину до місця постійного проживання у Харківській області зі Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, зазначивши, що у цьому конкретному випадку, з урахуванням обставин справи, найкращим інтересам дитини відповідає перебування дитини разом з матір'ю, оскільки позивач не надав доказів на спростування «серййозного ризику» для дитини в разі її повернення до держави її місця постійного проживання до вивезення матір'ю в Україну;
- сам факт можливості матері вивезти дитину з Чернігівської області за межі України на противагу батьку, який не має такої можливості, не є достатньою підставою для висновку про те, проживання дитини з матір'ю відповідає найкращим інтересам дитини (постанова КЦС від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20) [24].

Окремий вид справ про визначення місця проживання дитини становлять справи, обставини яких свідчать про відсутність фактичного спору між батьками про визначення місця проживання дитини, провадження у яких відкриваються за позовом одного із батьків, з метою, пов'язаною з подоланням обмежень у виїзді за межі України, або із перебуванням на військовому обліку та мобілізацією. У такому разі можливим є застосування механізмів медіації або укладення мирної угоди з метою визначення місця проживання дитини з тим із батьків, який є зацікавленим у застосуванні стосовно нього гарантій захисту дитинства, які надають право на виїзд за кордон або відстрочку від мобілізації. За таких умов, як зазначає Є. В. Синельников, «судам необхідно ретельно досліджувати докази та встановлювати обставини у кожній справі, виявляти «штучні»

позови і закривати провадження у справах про визначення місця проживання дитини при відсутності предмету спору» [15, с. 68].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, не зважаючи на те, що СК України містить норми, які регламентують загальні засади вирішення питань про місце проживання дитини, слід констатувати, що застосування судами актів міжнародного права, ратифікованих Верховною Радою України та практики Європейського суду дозволяє оперативно реагувати на проблеми визна-

чення місця проживання дитини в умовах воєнного стану та формувати судову практику, спрямовану на захист прав дитини.

Перспективи подальших досліджень становлять розробка механізму реагування на «штучні» позови про визначення місця проживання дитини при відсутності фактичного предмету спору, а також питання реалізації принципу справедливої рівноваги між інтересами дитини та інтересами батьків при вирішенні спору про визначення місця проживання дитини.

Література

1. Маслов Д. Кількість судових справ щодо встановлення місця проживання дитини із батьком зростає у 6,5 разів. *Судово-юридична газета*. 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/291527-chislo-sudebnykh-del-po-ustanovleniyu-mesta-zhitelstva-rebenka-s-ottsom-vyroslo-v-65-raz-denis-maslov> (дата звернення: 24.04.2024).
2. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ...д-ра юрид. наук.: 12.00.03. Одеса, 2022. 469 с.
3. Журило С.С. Цивільно-правове регулювання усиновлення дітей — громадян України іноземними громадянами : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 208 с.
4. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 47 с.
5. Лузан Т.Л. Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.03 (081 — Право). Київ, 2017. 274 с.
6. Резцова О.В. Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини в сімейному праві України : дис. ... д-ра філософії: 081 — Право. Київ, 2021. 214 с.
7. Ходак С.М. Категорія інтересу у сімейному праві України : автореф. 12.00.03. Івано-Франківськ, 2020. 18 с.
8. Аніщенко К.М. Виокремлення основних засад визначення місця проживання дитини в сімейному праві України. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників науково-практичної конференції, присвяченої 98-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна* (Вінниця, 19 травня 2023 р.) Вінниця, 2023. С. 358–365. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/04847005-2415-46df-b8be-180b05ec0896> (дата звернення: 25.04.2024).
9. Мінченко О.А. Визначення місця проживання малолітньої дитини з одним із батьків. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 69–72. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/51.pdf (дата звернення: 24.04.2024).
10. Кучер В.О. Визначення місця проживання дитини: окремі питання судової практики. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 2 (72). С. 87–91. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/17110181097580.pdf> (дата звернення: 25.04.2024).
11. Кучеренко О. Особливості визначення місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 43–46. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/8.pdf> (дата звернення: 25.04.2024).
12. Адвокат і медіація : посібник / Гаро Г. та ін. Харків : «Харків медіа», 2022. 112 с.
13. Мельник О.О. Проблематика визначення місця проживання дитини після розлучення батьків у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Т. 1. № 79. С. 211–214. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288606> (дата звернення: 25.04.2024).
14. Губанова О.В., Нога П.П. Проблеми визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану в Україні. *Полтавський правовий часопис*. 2023. № 2. С. 19–39. URL: <https://plr.nlu.edu.ua/article/view/297365> (дата звернення: 25.04.2024).
15. Синельников Є.В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. С. 64–69. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2023/2_2023/part_2/10.pdf?fbclid=IwAR2J-p0xnGQSRfnMFDK9PvLpQx1CpC368_KzzwjYAkS2c3k6F-Z1cSjg7p4 (дата звернення: 24.04.2024).
16. Сімейний кодекс України : нормативно-правовий акт від 10.01.2002 року № 2947-III. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
17. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 року № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 25.04.2024).

18. Конвенція про права дитини : міжнародно-правовий акт від 21.12.1995. Дата оновлення: 16.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 25.04.2024)
19. Пархоменко П.П. Діяльність Комітету ООН з прав дитини : посібник Громадська організація «МАРТ». Чернівці. 2021. 91 с.
20. Фулей Т.І., Кучів О.М. Право на повагу до приватного і сімейного життя: ключові рішення ЄСПЛ щодо України. Київ : Національна школа суддів України, 2019. 136 с.
21. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів щодо визначення місця проживання дитини та відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2018 рік — липень 2022 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_09_27_Ogliad_KCS_2.pdf (дата звернення: 26.04.2024)
22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954> (дата звернення: 26.04.2024)
23. Декларація прав дитини : міжнародно-правовий акт від 20.11.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 26.04.2024)
24. Ступак О.В. Сімейні спори в умовах воєнного стану : практика Верховного Суду. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Simejni_spori_voen_stan.pdf (дата звернення: 26.04.2024).

References

1. Maslov, D. (2023). Kil'kist sudovykh sprav shchodo vstanovlennia mistisia prozhyvannia dytyny iz batkom zroslo u 6,5 raziv [The number of court cases regarding the establishment of the child's place of residence with the father has increased by 6.5 times]. *Sudovo-iurydychna hazeta*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/291527-chislo-sudebnykh-del-po-ustanovleniyu-mesta-zhitelstva-rebenka-s-ottsom-vyroslo-v-65-raz-denis-maslov> [in Ukrainian].
2. Volkova, N. V. (2022). Zakhyst simeinykh prav ta interesiv dytyny u tsyvilnomu sudochynstvi [Protection of family rights and interests of the child in civil proceedings]: dys. ...d-ra yuryd. nauk.: 12.00.03. Odesa. 469 p. [in Ukrainian].
3. Zhurylo, S.S. (2015). Tsyvilno-pravove rehuliuвання usynovlennia ditei — hromadian Ukrainy inozemnymy hromadianamy [Civil law regulation of adoption of children — citizens of Ukraine by foreign citizens]: dys. ...d-ra yuryd. nauk.: 12.00.03. Odesa. 208 p. [in Ukrainian].
4. Krasyska, L. V. (2015). Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei [Problems of exercising and protecting the personal and property rights of parents and children]: avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk.: 12.00.03. Kyiv. 47 p. [in Ukrainian].
5. Luzan, T.L. (2017). Vstanovlennia faktiv, shcho maiut yurydychne znachennia v simeinykh vidnosynakh, v okremomu provadzhenni [Establishment of facts of legal significance in family relations in a separate proceeding]: dys. ... kand. yuryd. nauk (d-ra filosofii): 12.00.03 (081 — Pravo). Kyiv. 274 p. [in Ukrainian].
6. Rezvova, O. V. (2021). Prava ta obov'iazky batkiv shchodo vykhovannia dytyny v simeinomu pravi Ukrainy [The rights and obligations of parents regarding the upbringing of a child in the family law of Ukraine]: dys. ... d-ra filosofii: 081 — Pravo. Kyiv, 214 p. [in Ukrainian].
7. Khodak, S.M. (2020). Katehoriia interesu u simeinomu pravi Ukrainy [Category of interest in family law of Ukraine]: avtoref. 12.00.03. Ivano-Frankivsk. 18 p. [in Ukrainian].
8. Anishchenko, K.M. (2023). Vyokremlennia osnovnykh zasad vyznachennia mistisia prozhyvannia dytyny v simeinomu pravi Ukrainy. [Separation of the main principles of determining the child's place of residence in the family law of Ukraine]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu*. Vinnytsia. pp. 358–365. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/04847005-2415-46df-b8be-180b05ec0896> [in Ukrainian].
9. Minchenko, O.A. (2019). Vyznachennia mistisia prozhyvannia malolitnoi dytyny z odnym iz batkiv [Determining the place of residence of a minor child with one of the parents]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 2. pp. 69–72. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/51.pdf [in Ukrainian].
10. Kucher, V.O. (2024). Vyznachennia mistisia prozhyvannia dytyny: okremi pytannia sudovoi praktyky [Determining the child's place of residence: specific issues of judicial practice]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Iurydychni nauky"*. № 2 (72). pp. 87–91. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/17110181097580.pdf> [in Ukrainian].
11. Kucherenko, O. Osoblyvosti vyznachennia mistisia prozhyvannia dytyny v razi rozirvannia shliubu [Peculiarities of determining the child's place of residence in case of divorce]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 4. pp. 43–46. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/8.pdf> [in Ukrainian].
12. Advokat i mediatsiia [Lawyer and mediation]. (2022). Haro, H. ta in. Kharkiv: "Kharkiv media". 112 p. [in Ukrainian].
13. Melnyk, O.O. (2023). Problematyka vyznachennia mistisia prozhyvannia dytyny pislia rozluchennia batkiv u period voiennoho stanu [The issue of determining the child's place of residence after the parents' divorce during

martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii "Pravo"*. Т. 1. № 79. pp. 211–214. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288606> [in Ukrainian].

14. Hubanova, O. V., Noha, P. P. (2023). Problemy vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Problems of determining the child's place of residence in the conditions of martial law in Ukraine]. *Poltavskyi pravovyi chasopys*. № 2. pp. 19–39. URL: <https://plr.nlu.edu.ua/article/view/297365> [in Ukrainian].

15. Synelnykov, Ye. V. (2023). Deiaki aspekty vyrishennia sporiv pro vyznachennia mistsia prozhyvannia malolitnoi dytyny pid chas dii voiennoho stanu Ukraini [Some aspects of resolving disputes about determining the place of residence of a minor child during martial law]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. pp. 64–69. URL: http://pravosuspilstvo.org.ua/archive/2023/2_2023/part_2/10.pdf?fbclid=IwAR2J-p0xnGQSRfnMFDK9PvLpQx1CpC368_KzzwjYAkS2c3k6F-Z1cS-jg7p4 [in Ukrainian].

16. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].

17. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights]. (2006). № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].

18. Konventsiiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child]. (1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].

19. Parkhomenko, P. P. (2021). Diialnist Komitetu OON z prav dytyny [Activities of the UN Committee on the Rights of the Child]. Chernihiv. 91 p. [in Ukrainian].

20. Fulei, T. I., Kuchiv, O. M. (2019). Pravo na povahu do pryvatnoho i simeinoho zhyttia: kliuchovi rishennia YeSPL shchodo Ukrainy. [The right to respect for private and family life: key decisions of the ECtHR v. Ukraine]. Kyiv. 136 p. [in Ukrainian].

21. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravakh zi sporiv shchodo vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny ta vidibrannia dytyny bez pozbavlennia batkivskykh prav. (2022). [Review of the judicial practice of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court in cases of disputes regarding the determination of the child's place of residence and the removal of the child without deprivation of parental rights]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_09_27_Ogliad_KCS_2.pdf [in Ukrainian].

22. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu (17.10.2018) u spravi № 402/428/16-ts. [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated October 17, 2018 in case No. 402/428/16-ts]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954> [in Ukrainian].

23. Deklaratsiia prav dytyny [Declaration of the rights of the child]. (1959). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text [in Ukrainian].

24. Stupak, O. V. Simeini spory v umovakh voiennoho stanu: praktyka Verkhovnoho Sudu [Family disputes under martial law: the practice of the Supreme Court]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Simejni_spori_voen_stan.pdf [in Ukrainian].

УДК 343.9

Дікевич Кристина Геннадіївна

головний судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень,
технічного дослідження документів та обліку
відділу криміналістичних видів досліджень
Харківський НДЕКЦ МВС

Dikevych Krystyna

the Main Forensic Expert of the Handwriting Research Sector,
Technical Study of Documents and Accounting of the
Department Forensic Types of Research
Kharkiv Scientific Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine
ORCID: 0000-0002-8458-8053

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9820

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ВИЯВЛЕННЯ ЧОРНИЛ, ЩО ЗНЕБАРВЛЮЮТЬСЯ, У СУДОВІЙ ТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ ДОКУМЕНТІВ

MEANS AND METHODS FOR IDENTIFYING INK THAT DISCOLORS IN FORENSIC TECHNICAL EXAMINATION OF DOCUMENTS

Анотація. В даній статті надано загальну характеристику чорнилам, що знебарвлюються та найбільш поширеним індикаторам рН, що використовуються при виготовленні такого чорнила. Охарактеризовано класифікацію даного типу чорнил в залежності від компонентного складу та властивостей. Сьогодні доступні різні склади чорнила, що складаються з комбінацій органічних, не органічних та синтетичних матеріалів з різними характеристиками та властивостями (наприклад, чорнило на термохромній основі, стирається при нагріванні). Властивості таких чорнил змінюються залежно від спектру освітлення. В якості прикладу наведено термочутливе чорнило на гелевій основі Pilot Pen, яке складається з пігментованих мікрочастинок, зв'язаних у напівпрозорому полімерному носії. Перераховано деякі методи, як руйнуючі, та і не руйнуючі, для виявлення та дослідження чорнил, що знебарвлюються. Відмічено, що чорнила, які знебарвлюються, є кислотно-основними індикаторами, що змінюють колір під впливом атмосферного CO₂ у присутності повітря. Окремо виділено неруйнуючий метод дослідження за допомогою приладу Video Spectral Comparator. Даний прилад є одним із найбільш універсальних інструментів, яке можна використовувати з використанням різних інструментальних параметрів та залишити документ після дослідження в його початковому стані, не завдавши ушкоджень. VSC дозволяє експерту виявляти підробку в документах за рахунок спеціальної вбудованої функції точкового підсвічування інфрачервоної, видимої або УФ частин спектру, завдяки якій «зниклі» чорнила можуть флуоресцювати або проявлятися іншим чином. Наведено приклад експертного експерименту, проведеного зарубіжними фахівцями з Департаменту досліджень підробок та контрафакції Управління судово-медичної експертизи. Співробітниками вивчалася ефективність впливу деяких факторів на вицвітання розчинів чорнил, що зникають, таких як основна речовина, концентрація або рН барвник. Зроблені висновки, які підкреслюють необхідність розроблення практичного і неруйнівного методу для легкого розшифрування рукописних записів, виконаних такими чорнилами.

Ключові слова: чорнила що знебарвлюються, компонентний склад, термохромні чорнила, методи досліджень, технічна експертиза документів.

Summary. This article provides an overview of decolorizing inks and the most common pH indicators used in the production of such inks. The classification of this type of ink is characterized depending on the component composition and properties. Different ink formulations are available today, consisting of combinations of organic, inorganic and synthetic materials with different characteristics and properties (for example, thermochromic-based ink that erases when heated). The properties of such inks change depending on the light spectrum. An example is the Pilot Pen heat-sensitive gel-based ink, which consists of

pigmented microparticles suspended in a translucent polymer carrier. Some methods, both destructive and non-destructive, are listed for the detection and investigation of discoloring inks. It has been noted that decolorizing inks are acid-base indicators that change color under the influence of atmospheric CO₂ in the presence of air. A non-destructive research method using the Video Spectral Comparator device is separately highlighted. This device is one of the most versatile tools, which can be used using various instrumental parameters and leave the document after examination in its original state without causing damage. VSC allows an expert to detect forgery in documents due to a special built-in function of point illumination of the infrared, visible or UV parts of the spectrum, thanks to which the “disappeared” ink can fluoresce or manifest itself in another way. An example of an expert experiment conducted by foreign specialists from the Department of Forgery and Counterfeit Research of the Forensic Medical Examination Office is presented. The collaborators studied the effectiveness of certain factors on the fading of vanishing ink solutions, such as the basic substance, concentration or pH of the dye. Conclusions are made that emphasize the need to develop a practical and non-destructive method for easy deciphering of handwritten notes made with such inks.

Key words: decolorizing inks, component composition, thermochromic inks, research methods, technical examination of documents.

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення та збройної агресії РФ проти України значну кількість кримінальних проваджень, за якими призначають експертизи до науково-дослідних експертних установ, стали складати злочини за ст. 111-1 Кримінального кодексу України, тобто злочини, пов’язані із колабораційною діяльністю (особливо ця тенденція спостерігається у прифронтових містах). Колабораціоніст — це особа, яка усвідомлено співпрацює із окупаційною військовою чи цивільною владою на шкоду власній країні. Потрібно зауважити, що такі люди, йдучи на співпрацю з окупантами нашої держави, укладали трудові договори з Тимчасовою цивільною адміністрацією та підписували інші документи, які надходять як об’єкти досліджень на технічну експертизу документів та на судову почеркознавчу експертизу (наприклад, якщо ініціатору проведення експертизи потрібно визначити, чи тією особою, зразки якої надані на дослідження, виконані підписи у вилучених як речові докази паперах). Слід враховувати, що колабораціоністи, щоб уберегти себе від відповідальності та покарання за скоєні злочини, могли використовувати спеціальні пишучі прилади, а саме, ручки зі знебарвлюючимися чорнилами, які за певних умов дозволяють штрихам рукописних записів ставати «невидимими». Саме тому судовим експертам з технічної експертизи документів важливо вміти розпізнавати такі чорнила та знати різні методи для їх виявлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про види чорнил, що знебарвлюються, згадували в своїх працях такі науковці, як Calcerrada M, Garcia-Ruiz C. [2]. Результати експертного експерименту для вивчення вивчалася ефективності впливу деяких факторів на вицвітання розчинів чорнил, що зникають, охарактеризували вчені Nora M. Hilal, Rania H. Загальну характеристику деяким неруйнівним методам також надавали Chayal V. M., Handa D. R., Singh J., Menon S. K. [5]. Однак все ще недостатньо висвітленим залишається питання розробки практичного і неруйнівного методу

для легкого розшифрування рукописних записів, виконаних чорнилами, що знебарвлюються, який допоміг би ефективніше вирішувати поставлені перед судовим експертом завдання.

Постановка завдання. Головною метою даної статті є надання характеристики компонентному складу чорнил що знебарвлюються, та підбору відповідних методів для їх виявлення в залежності від хіміко-фізичних властивостей того чи іншого типу чорнил.

Викладення основного матеріалу. Чорнило, що знебарвлюється — це барвник, що складається з суміші хімічних речовин, які роблять чорнило видимим тільки на короткий час. Це незворотна реакція, заснована на принципі кислотно-лужної хімії. Таке чорнило представляє собою водорозчинний індикатор pH (кислотно-лужний), який при впливі повітря перетворюється з кольорового в безбарвну речовину. Хімічний процес, що стоїть за цією реакцією, полягає в тому, що вода, яка присутня в чорнилі, вступає в реакцію з CO₂, присутнім у повітрі, з утворенням вугільної кислоти. Вугільна кислота в свою чергу реагує з гідроксидом натрію з утворенням карбонату натрію. В результаті цієї реакції відбувається нейтралізація основи, змінюється pH і знебарвлюється індикатор, отже, чорнило зникає. Найбільш поширеними індикаторами pH, що використовуються при виготовленні такого чорнила є тимолфталейн, фенолфталейн та крезолфталейн. У твердій формі перші два зустрічаються у вигляді білого порошку. Тимолфталейн в кінцевому результаті дає синій колір, тому його використовують для приготування синіх чорнил, а фенолфталейн дає рожевий колір, тому його використовують для приготування червоного чорнила. Суміш тимолфталейну та фенолфталейну використовується для отримання пурпурного розчину відповідно до їх значення pH. Кількість гідроксиду натрію і тимолфталейну/фенолфталейну в розчині визначає час знебарвлення чорнил, який коливається від декількох годин до декількох днів. У міру збільшення концентрації гідроксиду натрію в розчині стабільність чорнила

також збільшується, низька або знижена концентрація натрію гідроксиду і призводить до безбарвного тексту [1, с. 119].

Сьогодні доступні різні складі чорнила, що складаються з комбінацій органічних, не органічних та синтетичних матеріалів з різними характеристиками та властивостями (наприклад, чорнило на термохромній основі, стирається при нагріванні). Також властивості таких чорнил змінюються залежно від спектру освітлення. Наприклад, інфрачервоно-активні невидимі чорнила мають високе поглинання в ІЧ-області спектру, але прозорі у видимій області спектру. Існує два типи ІЧ-активного чорнила: чорнило, що поглинає ІЧ-випромінювання, і чорнило, яке його відштовхує. Інфрачервоно-активне «невидиме» чорнило демонструє сильне поглинання при 790 нм і високі характеристики пропускання у видимому спектрі. Інфрачервоне чорнило, що задовольняє цим вимогам, додатково змішуються з відповідними сполуками та пігментами. Прикладами пігментів, що найбільш часто використовуються, є BASF Lumogen IR 765, 729nm SiNc і Lumogen IR 788, а також сполучний компотент, такий як поліетилентерефталатна смола.

УФ-активне невидиме чорнило Ultra Violet — так зване «активне невидиме чорнило» — флуоресціює завдяки наявності барвників при впливі джерела УФ-випромінювання. При збудженні УФ світлом частина енергії поглинається матеріалом і випромінюється флуоресценція у видимому діапазоні. Оптичні відбілювачі, що містять пральні порошки, біологічні рідини та мило — ось деякі приклади УФ-активних фарб [2, с. 145].

Термохромне або термочутливе чорнило — це продукт на основі пігментів, які змінюють свої властивості під впливом температур. Існує кілька різновидів термохромних фарб (чорнило на термохромній основі, що використовуються в пишучих приладах, якраз є одним з підвидів). Термохромні рідкокристалічні фарби, які забарвлюються в різні кольори за різних температур, при досягненні продуктом +30 °C стають червоними, при +32 °C — жовтими, при +34 °C — зеленими, при +38 °C — синіми, при +39 °C — фіолетовими, а після перевищення +40 °C знову чорніють. Дводіапазонне чорнило працює таким чином, що при досягненні продуктом однієї температури (наприклад, +30 °C) воно постійно знебарвлюється до тих пір, поки не буде різко охолоджене, наприклад до -10 °C. Інтервальні термохромні фарби — це фарби, які зберігають свій колір у заданому діапазоні температур (наприклад, +30 °C – +50 °C), вони знебарвлюються, якщо температура опускається нижче або вище встановленого діапазону. Зміна кольору термохромних інтервальних фарб та чорнил оборотна, а це означає, що вони можуть багаторазово знебарвлюватися та проявлятися

знову при збереженні або перевищенні заданого температурного інтервалу. Зміна циклу знебарвлення барвника відбувається в кілька етапів [3]. Під час комбінації різних термохромних пігментів колір суміші може змінюватися кілька разів за різних температур, створюючи колірний ефект термометра. Термохромний пігмент витримує температури до +240 °C. Розмір пофарбованих частинок безпосередньо впливає на характеристики чорнила, їх консистенцію, стійкість та функцію термічного знебарвлення. Також так звані реверсивні термохромні фарби для трафаретного друку мають хорошу здатність до друку, чіткий малюнок, однорідний колір, міцну адгезію до паперової основи, що відповідає вимогам технології захисту від підробок. У цьому столітті корпорація Pilot Pen випустила новий продукт з формулою термочутливого гелевого чорнила під торговою маркою Frixion Ball Gel Pen. Термочутливе чорнило на гелевій основі Pilot Pen складається з пігментованих мікрочастинок, зважених у напівпрозорому полімерному носії. Тому, коли вони знаходяться в безбарвному стані на білому папері, здається, що чорнило теж стало безбарвним; якби той же текст був виконаний на папері темнішого кольору, то виглядав би як слабовидимий, злегка білого кольору. Виявлення в безбарвному стані було досягнуто за допомогою помаранчевого або червоного бар'єрного фільтра на додаток до дослідження в ультрафіолетовому світлі (УФ) [4, с. 12]. Рукописні записи, виконані цією ручкою, можна легко стерти, провівши кінцем ручки з гумкою за позначкою, щоб виділити тепло. В одному з проведених експериментів рукописний текст було відновлено після 20 окремих стирань з використанням тертя гумки, що входить в комплект ручки, і рідкого азоту як катализатору, що відновлює. Нагрів до +60 °C або вище потрібен для хімічної зміни чорнила і знебарвлення їх неозброєним оком. Якщо безбарвна фарба піддається впливу температури -10 °C або нижче, її колір відновлюється [5, с. 135; 6, с. 120–121].

У термохромних/термічно стираємих чорнилах використовується система розчинників-проявників барвників під назвою «Leuco». На кінці ручки встановлена невелика гумка, яка допомагає стерати написане механічним шляхом. Такий спосіб видалення записів призводить до виділення тепла за рахунок тертя та знебарвлення чорнильної лінії, але не стирає її повністю. Мікрокапсули, що утворюють пігмент, складаються в основному з трьох речовин: по-перше, лейкофарбника, який може «перемикатися» між кольоровою та безбарвною формами, по-друге, кольорового проявника, який хімічно зв'язується з лейкобарвником для отримання кольору, і по-третє, це регулятор температури, що змінює колір залежно від тепла чи холоду.

Система «лейкобарвник-проявник-розчинник» є термохромним пігментом, присутнім у полімерній

оболонці. За рахунок розчинника взаємодія кольороутворювача (лейкобарвника) та проявника призводить до утворення трьох компонентів, завдяки яким відбувається зміна кольору. Утворювачем кольору може бути молекула спіролактону. Зазвичай як проявники використовують феноли. Система розчинників, що використовується в термофарбах, є проявною системою лейкобарвника. Лейкобарвник — це той пігмент, який фактично визначає колір, але при цьому він може давати колір лише тоді, коли він хімічно пов'язаний із проявником кольору. «Зв'язування» лейкофарбника та проявника кольору запобігається інгібітором (регулятор температури зміни кольору), який і змушує колір чорнила зникати [7, с. 610].

Стосовно методів дослідження такого виду чорнил, слід відмітити, що чорнила, які знебарвлюються, є кислотно-основними індикаторами, що змінюють колір під впливом атмосферного CO_2 у присутності повітря. Як було зазначено вище, для приготування чорнила такого типу використовуються найбільш поширені індикатори, такі як тимолфталейновий синій та фенолфталейн. Чорнило темно-синього кольору можна отримати, розчинивши тимолфталейн в етанолі та воді. рН розчину можна відрегулювати за допомогою розчину натрію гідроксиду для отримання темно-синього кольору (діапазон рН від 9,3 до 10,5). Вуглекислий газ, присутній у повітрі, реагує з гідроксидом натрію з утворенням карбонату натрію, який менш лужний, ніж гідроксид натрію. Карбонат натрію, що утворюється, змінює синій колір на безбарвний, спирт випаровується і залишає на документах безбарвні залишки чорнила. В результаті зазначеної нейтралізації змінюється рН, індикатор стає безбарвним, а чорнило зникає. При дії пари йоду йод адсорбується на поверхні карбонату натрію і з'являється напис. Після вилучення документа зі спеціальної камери йод сублімується, а потім повільно зникає коричневе забарвлення. Розпилення водного розчину гідроксиду натрію та аміаку є ефективним методом розшифрування «зниклого» чорнила. Однак це може зашкодити важливому документу. Вицвітання кольору залежить від часу дії парів йоду. Було виявлено, що розчини гідроксиду натрію при розпиленні на папір можуть також пошкодити папір документа. Також встановлено, що фенолфталейн втрачає забарвлення швидше, ніж тимолфталейн.

Ще одним руйнуючим методом, який може призвести до незворотних наслідків для документа є метод обробки рідким азотом. На використання такого методу експерту потрібен дозвіл ініціатора проведення експертизи або експертного дослідження.

Ватний тампон занурюється в рідкий азот, потім розміщується на потрібній ділянці зі знебарвленими рукописними записами на секунду або дві. Якщо колір проявляється, можна припустити, що

ви маєте справу з термочутливим чорнилом. Документ може обприскувати нінгідрином, якщо експерт хоче обробити та виявити приховані відбитки та/або сліди пальців рук. Прояв нінгідрину може зайняти до 72 годин, залежно від факторів навколишнього середовища. Потім виявлені нінгідринові сліди фіксуються за допомогою цифрової апаратури і далі дають документу висохнути. Вже сухий документ занурюють в рідкий азот приблизно на три секунди. Чорнило проявляється протягом десяти секунд після видалення з рідкого азоту. Таким чином, шлях охолодження чорнила змінюється, коли високотемпературна або безбарвна форма чорнила швидко охолоджується до низької температури, це кінетично утримує чорнило в безбарвному стані. Коли це чорнило знову нагрівається від цих низьких температур, воно перетворюється з безбарвного на кольорове. При прийнятному результаті слід застосувати кінцеву цифрову обробку зображень для поліпшення зовнішнього вигляду відтворених записів. Якщо описаний метод не спрацював, то експерту можна вдатися до кріообробки документа шляхом його «заморожування». Це продиктовано тим, що деякі симпатичні барвники, як було встановлено в ході експерименту, є термохромними та оборотними: при нагріванні вони зникають, а при охолодженні за дуже низької температури (наприклад, у морозильній камері) відновлюють свій первісний вигляд, у тому числі і колірні характеристики [8, с. 11].

Також щодо застосування різних методів для виявлення даного виду чорнила було проведено наступний експеримент фахівцями з Департаменту досліджень підробок та контрафакції Управління судово-медичної експертизи (Міністерство юстиції, Каїр, Єгипет) [9, с. 653–660]. Співробітниками вивчалася ефективність впливу деяких факторів на вицвітання розчинів чорнил, що зникають, таких як основна речовина, концентрація або рН барвник. Різні концентрації тимолфталейну та крезолфталейну розчиняли у 60 мл абсолютного етилового спирту до повної розчинності. Потім до розчину додавали 6 мл гліцерину, перемішували, а потім доливали 100 мл дистильованої води. Безбарвне чорнило виявлялось додаванням заздалегідь приготовленого розчину до розрахункової кількості лугів різної концентрації (гідроксиду калію та карбонату натрію). Далі чорнило використовували для письма шляхом наповнення сухого фломастера. Текст був синього кольору у разі використання тимолфталейну, фіолетового — у разі використання крезолфталейну. Також вивчався час вицвітання. Поглинання чорнила вимірювалося в ультрафіолетово-видимій ділянці між 190 і 900 нм за допомогою спектрофотометра. Ділянка з рукописними записами також досліджувалась за допомогою скануючого електронного мікроскопа. Перед дослідженням зразки були вкриті

напиленням золота, щоб зробити їх придатними для проводимості електронів. В ході зазначеного експерименту також було відмічено, що рівень рН відіграє важливу роль при приготуванні зникаючого чорнила. Одне з таких чорнил можна отримати розчиненням твердих індикаторних барвників в етанолі та воді. Після додавання основного розчину стає очевидним колір індикаторного барвника. Причиною більшого забарвлення чорнила в присутності основного розчину була наявність у барвниках чорнила фенольних груп, які вступали в реакцію з лугом. Самі ж молекули чорнила безбарвні в нейтральних умовах. Коли основний розчин нейтралізується, кислотність спирту перетворює кольорові чорнила на безбарвні. Коли розчин чорнила піддається впливу вуглекислого газу повітря, рівень рН падає, що призводить до зникнення кольору. При цьому молекули чорнила в своїй базовій формі (кольорові), а їх колір — блідний (проміжний між безбарвним та кольоровим). Як підсумок — низька концентрація лугу призводила до знебарвлення тексту. Сам документ було досліджено з використанням різних джерел світла та світлофільтрів, при цьому рукописні записи не проявлялися. Не були виявлені вони і при термічному впливі на поверхні документів у термопечі, при температурі 100 °С, а потім при температурі 150 °С протягом 30 хвилин. Але при цьому «невидимі» записи стало видно при розпиленні лужного розчину.

Існують і не руйнівні, але не завжди ефективні методи дослідження. Дослідження за допомогою оптичної мікроскопії виявляє зернисту структуру чорнила, яка може бути результатом мікрокапсулювання чорнила. Розмір більшості гранул становить 1–2 мкм, а розмір деяких досягає 8 мкм. Оптичне дослідження рукописних записів проводять за допомогою ручних луп і стереомікроскопів (зі збільшенням 20–60X) у прямому та косопадаючому світлі. Весь документ ретельно вивчається за допомогою різних інструментів, щоб виявити сліди стирання (наприклад, розволокнення поверхневого шару паперу, його стоншення), різні залишки штрихів, залишки гумки, якою видаляли текст і т.д.

Дослідження за допомогою приладів марки Video Spectral Comparator (VSC), що використовуються для технічної експертизи документів, є одним із найбільш універсальних інструментів, яке можна використовувати з використанням різних інструментальних параметрів та залишити документ після дослідження в його початковому стані, не завдавши ушкоджень. VSC складається з пристрою обробки зображень, який допомагає досліднику аналізувати різні чорнила, досліджувати зміни та вивчати приховані елементи захисту. VSC дозволяє експерту виявляти підробку в документах за рахунок спеціальної вбудованої функції точкового підсвічування інфрачервоної, видимої або УФ частин спектру, завдяки якій «зниклі» чорнила можуть флуоресцювати або проявлятися іншим чином. Колір барвників, як твердої форми, так і у розчині, визначається місцем їх переважного поглинання світла у видимому спектрі. Їхній колір доповнює колір світла, який вони поглинають. Наприклад, розчин чорнила, приготований з крезолфталеїну (О-Сph), здається фіолетовим через переважне поглинання зелено-жовтого світла [10, с. 160]. Розчин чорнила, приготований з тимолфталеїну/фенолфталеїну, має темно-синій колір, оскільки його іони сильно поглинають жовто-жовтогарячі фотони світла.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Пишучі прилади з чорнилом, яке знебарвлюється, наразі є у відкритому доступі та розповсюджені як в зарубіжних державах, так і в нашій країні. Специфіка даного виду чорнил полягає в тому, що як тільки вони стають «невидимими», тобто їх колір зникає, стає складно виявити їх неозброєним оком. В експертній практиці використовуються різні методи дослідження для розшифрування знебарвлюючихся чорнил, такі як мікроскопічні, фізико-хімічні, хімічні тощо. Однак важливим завданням є розроблення практичного і неруйнівного методу для легкого розшифрування рукописних записів, виконаних такими чорнилами. Це допоможе більш швидко і якісно визначати первинний зміст документа та підвищить ефективність проведення технічної експертизи документів в цілому.

Література

1. Kula A., Wietecha-Posuszny R., Pasionek K., Krol M., Wozniakiewicz M., Koscielniak P. Application of laser induced breakdown spectroscopy to examination of writing inks for forensic purposes. *Science & Justice*. 2014. 54(2). P. 118–125.
2. Calcerrada M, Garcia-Ruiz C. Analysis of questioned documents: a review. *Analytica Chimica Acta*. 2015. Vol. 853. P. 143–166.
3. Odmiany farb termochromowych i ich zastosowanie. *SPLinx*. URL: <https://splinx.pl/odmiany-farb-termochromowych-i-ich-zastosowanie-2/> (дата звернення: 20.04.2024).
4. Abd-ElZaher MA-E. Different types of inks having certain medicolegal importance: deciphering the faded and physically erased handwriting. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*. 2014. 4(2). P 39–44.

5. Sang, J.L., Mohammed, L.A., McClary, C.R. The future of forensic document examination, 1st ed.; John Wiley & Sons Ltd, 2019. P. 121–157.
6. Дікевич К.Г., Гапченко К.О. Аналіз компонентного складу чорнил на термохромній основі під час експертного дослідження документів. Актуальні питання досудового розслідування: збірник матеріалів круглого столу (в авторській редакції) (м. Кривий Ріг, 28 квітня 2023 р.). Кривий Ріг : КННІ ДонДУВС, 2023. 152 с.
7. Chayal V., Handa D., Singh J., Menon S. A sensitive non-destructive method for detection of documents frauds using thermal ink. *Australian Journal of Forensic Sciences*. 2016. 48(5). P. 601–612.
8. Magdy A.W., Farg R.S., Hassan A.S., Amal M.A., Hussein A. Investigate the Adsorption Mechanism of Heavy Metals as Chromium Ions (Cr+3) from Different Solutions Using Modified Chitosan. *Egyptian Journal of Chemistry*. The 8th. Int. Conf. Text. Res. Div., Nat. Res. Centre. Cairo, 2017. P. 1–14.
9. Hilal N.M., Twfiq R.H. Study of Disappearing Ink Writings on Different Types of Documents. *Egyptian Journal of Chemistry*. 2020. Vol. 63, No. 2. P. 653–668.
10. Deshpande H., Mulani Kh. Decipherment of Disappeared Ink: A Case Study. *Brazilian Journal of Forensic Science Medical Law and Bioethics*. 2018. 7(3). P. 156–161.

References

1. Kula A., Wietecha-Posuszny R., Pasione K., Krol M., Wozniakiewicz M., Koscielniak P. Application of laser induced breakdown spectroscopy to examination of writing inks for forensic purposes. *Sci Justice*. 2014. 54(2). P. 118–125.
2. Calcerrada M, Garcia-Ruiz C. Analysis of questioned documents: a review. *Chim Acta*. 2015. 853. P. 143–166.
3. Odmiany farb termochromowych i ich zastosowanie. *SPLinx*. URL: <https://splinx.pl/odmiany-farb-termochromowych-i-ich-zastosowanie-2/>.
4. Abd-ElZaher MA-E. Different types of inks having certain medicolegal importance: deciphering the faded and physically erased handwriting. *Egypt J Forensic Sci*. 2014. 4(2). P 39–44.
5. Sang J.L., Mohammed L.A., McClary C.R. The future of forensic document examination, 1st ed.; John Wiley & Sons Ltd, 2019. P. 121–157.
6. Дікевич К.Г., Гапченко К.О. Аналіз компонентного складу чорнил на термохромній основі під час експертного дослідження документів. *Актуальні питання досудового розслідування: збірник матеріалів круглого столу (в авторській редакції)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. 152 с.
7. Chayal V., Handa D., Singh J., Menon S. A sensitive non-destructive method for detection of documents frauds using thermal ink. *Australian J Foren. Sci*. 2016. 48(5). P. 601–612.
8. Magdy A.W., Farg R.S., Hassan A.S., Amal M.A., Hussein A. Investigate the Adsorption Mechanism of Heavy Metals as Chromium Ions (Cr+3) from Different Solutions Using Modified Chitosan. *Egypt. J. Chem*. The 8th. Int. Conf. Text. Res. Div., Nat. Res. Centre. Cairo, 2017. P. 1–14.
9. Hilal N.M., Twfiq R.H. Study of Disappearing Ink Writings on Different Types of Documents. *Egyptian Journal of Chemistry*. 2020. Vol. 63, No. 2. P. 653–668.
10. Deshpande H., Mulani Kh. Decipherment of Disappeared Ink: A Case Study. *Brazilian Journal of Forensic Science Medical Law and Bioethics*. 2018. 7(3). P. 156–161.

УДК 343.3/.7

Коротюк Михайло Геннадійович
аспірант
Класичного приватного університету;
адвокат
Korotiuk Mykhailo
Graduate Student of the
Classical Private University;
Lawyer
ORCID: 0009-0008-2098-1076

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9797

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ОСНОВНІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА АДВОКАТСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ВІД ІНШИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

THE MAIN ISSUES OF DEMARCATION CRIMINAL OFFENSES THAT INTERFERE WITH ADVOCATE ACTIVITIES FROM OTHER CRIMINAL OFFENSES

Анотація. У статті визначено основні питання розмежування кримінальних правопорушень, які посягають на адвокатську діяльність, від інших правопорушень. Установлено, що при вирішенні питань розмежування цих кримінальних правопорушень важливо врахувати, що основною криміноутворюючою ознакою складів кримінальних правопорушень, які посягають на адвокатську діяльність, є адвокат і ознаки його правового статусу. Утім, варто враховувати також і те, що адвокат може виступати у якості потерпілого від таких посягань (зокрема, статті 374, 380, 397, 398, 399, 400 Кримінального кодексу України), а також спеціальним суб'єктом (статті 358, 400-1). При посяганні на адвокатську діяльність негативного впливу зазнають, фактично, усі елементи об'єкта кримінально-правової охорони, що обумовлюється виникненням у зв'язку із здійсненням адвокатської діяльності специфічних правовідносин, яким властиві особливі риси. Таким чином, важливе значення для розмежування має також предмет посягань (у статтях 397, 398, 399), ознаки суб'єкта посягань, суб'єктивної сторони, а також ознаки об'єктивної сторони діянь.

Розмежування суспільно небезпечних діянь, які посягають на адвокатську діяльність, із службовими кримінальними правопорушеннями здійснюється за ознаками спеціального суб'єкта. Однак, враховуючи той факт, що деякі посягання на адвокатську діяльність виконуються службовими особами, для їх кваліфікації і розмежування з іншими службовими кримінальними правопорушеннями мають значення також ознаки об'єктивної сторони діяння.

Встановлено, що розмежувальні ознаки між посяганнями на адвокатську діяльність, пов'язану із вчиненням знищення чи пошкодження майна адвоката або його близьких родичів (статті 398, 399) з іншими суміжними посяганнями (зокрема, передбаченими у статтях 194, 195, 196, 345, 345-1, 346, 347, 347-1, 350, 377, 378 Кримінального кодексу України) пов'язані із особливим потерпілим, що в усіх випадках є власником майна. Крім того, вищенаведені посягання (крім тих, що визначені у статтях 194, 195, 196) розмежовуються між собою за ознакою суб'єктивної сторони, а саме – обов'язковим є усвідомлення винним відповідного правового статусу потерпілого і виконання діяння у зв'язку з діяльністю такого потерпілого.

Предмет кримінального правопорушення як розмежувальна ознака для визначення посягань на адвокатську діяльність володіє специфічною рисою, яка пов'язана із належністю відповідного майна конкретному суб'єкту – адвокату або його близьким родичам. Ці особливості обумовлені правовим статусом адвоката. Інформація, яка становить предмет адвокатської таємниці, як предмет кримінального правопорушення також виступає основною розмежувальною ознакою, яка дозволяє відокремити посягання на адвокатську діяльність, від інших суміжних посягань.

Ключові слова: адвокатська діяльність, розмежування, ознаки, адвокат, посягання, кримінальне правопорушення, розмежувальні ознаки.

Summary. The article defines the main issues of distinguishing criminal offenses that encroach on the advocate activity from other offenses. It was established that when solving the issues of distinguishing these criminal offenses, it is important to take into account that the main crime-forming feature of the composition of criminal offenses that encroach on the advocate activity is the advocate and the signs of advocate's legal status. However, it should also be taken into account that an advocate can be a victim of such violations (in particular, Articles 374, 380, 397, 398, 399, 400 of the Criminal Code of Ukraine), as well as a special subject (Articles 358, 400-1). In fact, all elements of the object of criminal law protection are negatively affected by encroachment on the legal profession, which is caused by the emergence of specific legal relations with special features in connection with the legal profession. Thus, the subject of infringements (in Articles 397, 398, 399), features of the subject of infringements, the subjective side, as well as the features of the objective side of the actions are also important for demarcation.

Distinction between socially dangerous acts that encroach on the advocate activity and official criminal offenses is carried out according to the characteristics of a special subject. However, taking into account the fact that some encroachments on advocacy are carried out by officials, for their qualification and differentiation from other official criminal offenses, the signs of the objective side of the act are also important.

It has been established that the distinguishing features between encroachments on advocate activity related to the destruction or damage to the property of an advocate or advocate's close relatives (Articles 398, 399) and other related encroachments (in particular, provided for in Articles 194, 195, 196, 345, 345-1, 346, 347, 347-1, 350, 377, 378 of the Criminal Code of Ukraine) are related to a specific victim, who in all cases is the owner of the property. In addition, the above-mentioned offenses (except those defined in Articles 194, 195, 196) are distinguished from each other by the subjective side, namely, it is mandatory for the perpetrator to be aware of the relevant legal status of the victim and to perform the act in connection with activities of such a victim.

The subject of a criminal offense as a distinguishing feature for determining encroachments on advocacy has a specific feature that is related to the ownership of the relevant property to a specific subject – an advocate or advocate's close relatives. These features are due to the legal status of the advocate. Information that constitutes the subject of advocate's secrecy, as the subject of a criminal offense, also serves as the main distinguishing feature, which allows to separate infringements on advocacy activities from other related infringements.

Key words: advocacy, demarcation, signs, advocate, encroachment, criminal offense, demarcation signs.

Постановка проблеми. В юридичній літературі неодноразово відмічалось про передбачення у Кримінальному законі суміжних діянь, складі яких мають схожі ознаки; функцію критеріїв розмежування виконують відмінні ознаки [4, с. 346]. В.О. Навроцький вказує про те, що розмежування будь-яких явищ, процесів, предметів, у тому числі й злочинів, включає проведення наступних дій: 1) знаходження спільного — того, що об'єднує порівнювані об'єкти; 2) виведення ознак, за якими порівнювані об'єкти відрізняються між собою; 3) встановлення, в чому ж полягає відмінність у виявлених розмежувальних ознаках [8, с. 312–313]. З урахуванням цього, видається можливим розглянути особливості розмежування суспільно небезпечних посягань на адвокатську діяльність між собою, а також з іншими кримінальними правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, що стосуються визначення правового статусу адвоката і юридичної відповідальності за суспільно небезпечні посягання на адвокатську діяльність були розкриті такими вченими як Бірюкова А.М. [1], Варфоломеева Т.В. [2], Вільчик Т.Б. [3], Яновська О.Г. [12] та деякими іншими. Проте, у цих роботах питання розмежування кримінальних правопорушень, які посягають на адвокатську діяльність, від інших правопорушень комплексно не досліджувалося.

Постановка завдання. Однак, саме дослідження питання розмежування цієї групи кримінальних правопорушень від інших може розкрити особливі

ознаки, притаманні цим суспільно небезпечним діянням і допомогти у здійсненні точної кримінально-правової кваліфікації. Таким чином, вбачається актуальним визначити розмежувальні ознаки посягань на адвокатську діяльність, за допомогою ці посягання розмежовуються від інших посягань.

Виклад основного матеріалу. Як видається, основною криміноутворюючою ознакою складів кримінальних правопорушень, які посягають на адвокатську діяльність, є адвокат і ознаки його правового статусу. Утім, варто враховувати також і те, що адвокат може виступати у якості потерпілого від таких посягань (зокрема, статті 374, 380, 397, 398, 399, 400 Кримінального кодексу України [7]), а також спеціальним суб'єктом (статті 358, 400-1). При посяганні на адвокатську діяльність негативного впливу зазнають, фактично, усі елементи об'єкта кримінально-правової охорони, що обумовлюється виникненням у зв'язку із здійсненням адвокатської діяльності специфічних правовідносин, яким властиві особливі риси. Таким чином, важливе значення для розмежування має також предмет посягань (у статтях 397, 398, 399), ознаки суб'єкта посягань, суб'єктивної сторони, а також ознаки об'єктивної сторони діянь.

Розглянемо ці питання більш детально. Вважаємо за доцільне для зручності узагальнити розмежувальні ознаки посягань за прикладом таблиці, що була розроблена В.О. Навроцьким [8, с. 315].

Враховуючи той факт, що деякі різновиди посягань на адвокатську діяльність, де потерпілим

є адвокат, вчиняються спеціальними суб'єктами, які так чи інакше володіють ознаками службової особи (статті 374, 380, ч. 2 ст. 397), доцільним видається розглянути особливості їх розмежування із службовими кримінальними правопорушеннями.

Відповідно до ч. 1 ст. 364 Кримінального кодексу України, встановлено кримінальну відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Порівнявши конструкції розглядуваних кримінально-правових норм із ст. 364 Кримінального кодексу України, виявляється, що: по-перше, діяння,

передбачені у статтях 374, 380, ч. 2 ст. 397, по суті вчиняються всупереч інтересам служби особами, визначеними у даних кримінально-правових нормах. Це означає, що визначені суб'єкти мають обов'язок діяти відповідним чином і, порушуючи його, одночасно порушують і відповідну кримінально-правову заборону; однак, обов'язковою ознакою зловживання владою або службовим становищем, визначеною у диспозиції ст. 364, є «з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи», у той час як у статтях 374, 380, ч. 2 ст. 397 таку мету не визначено; по-друге, положення статей 374, 380, ч. 2 ст. 397, визначають конкретизовані кримінально карані діяння, вичерпні ознаки яких названі безпосередньо у кримінально-правовій нормі; таким чином, ст. 364 Кримінального кодексу України є більш широкою за змістом, у тому числі охоплює більш широке коло службових осіб. Тобто, наприклад,

Таблиця 1

**Узагальнення ознак для розмежування кримінальних правопорушень,
які посягають на адвокатську діяльність**

Обов'язкові ознаки складу діяння	Характерно для порушення права на захист (ст. 374 Кримінального кодексу України)	Характерно для порушення невжиття заходів щодо безпеки (ст. 380 Кримінального кодексу України)	Характерно для втру- чання в діяльність адвоката (ст. 397 Кримінального кодек- су України)	Характерно для насиль- ницьких посягань на адво- катську діяльність (статті 398–400 Кримінального кодексу України)
Діяння	Недопущення чи ненадання своє- часно захисника, а також інше грубе порушення права на захист	Неприйняття рішен- ня, несвоечасне при- йняття або прийняття недостатньо обґрун- тованих рішень, а також невжиття, несвоечасне вжиття достатніх заходів для безпеки	Вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомір- ної діяльності захис- ника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановле- них законом гарантій їх діяльності та про- фесійної таємниці	Погроза вбивством, на- сильством або знищенням чи пошкодженням майна у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги; умисне заподіяння легких або середньої тяжкості тілес- них ушкоджень, тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.
Суб'єкт	Спеціальний	Спеціальний	Загальний (ч. 1), спе- ціальний (ч. 2)	Загальний
Потерпілий	Особа, яка має процесуальний ста- тус підозрюваного, обвинуваченого; адвокат	Особи, які беруть участь у криміналь- ному судочинстві (у тому числі адвокат)	Адвокат, інша особа, яка надає правничу допомогу	Адвокат, інша особа, яка надає правничу допомогу, їхні близькі родичі
Предмет	—	—	Відомості, що ста- новлять адвокатську таємницю	Майно, що належить адвокату, іншій особі, яка надає правничу допомогу, їхнім близьким родичам
Ознаки суб'єк- тивної сторони	Усвідомлення суб'єктом пося- гання правового статусу захисника (адвоката)	Усвідомлення суб'єк- том посягання правового статусу особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві, у тому числі адвоката	Усвідомлення суб'єк- том посягання право- вого статусу адвоката	Усвідомлення суб'єктом посягання правового ста- тусу адвоката і вчинення посягання «у зв'язку із здійсненням адвокатської діяльності»

супільно небезпечне діяння, що полягає у недопущенні (тобто діянні, що вчиняється всупереч інтересам служби) прокурором (тобто службовою особою) захисника, має кваліфікуватися виключно за ч. 1 ст. 374. Однак, у разі, якщо таке діяння вчинено з метою одержання неправомірної вигоди, воно може бути кваліфіковано за сукупністю діянь, передбачених ч. 1 ст. 374 і відповідною частиною ст. 368 Кримінального кодексу України.

Особливості розмежування цих діянь з посяганнями, передбаченими у ст. 365 Кримінального кодексу України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», полягають у тому, що істотною ознакою перевищення влади або службових повноважень є «умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень». В юридичній літературі підкреслюється той факт, що зловживання і перевищення повноважень істотно розрізняються між собою за суттю вчинюваних дій. Зокрема, при зловживанні особа використовує саме ті повноваження, якими вона наділена в силу займаної посади [9, с. 730]. Як зазначає В.Г. Хашев, така особа використовує свою компетенцію [11, с. 33]. У той же час, діяння, що полягає у «перевищенні повноважень» завжди передбачає «вихід» особи за межі визначених законом повноважень [10, с. 416; 6, с. 264; 5, с. 104]. Отже, при розгляді діянь, визначених у ст. 374, а також з урахуванням покладеного законом обов'язку на слідчого, дізнавача, прокурора, суд щодо забезпечення права на захист, вважаємо, що порушення права на захист не може бути вчинено шляхом перевищення влади і службових повноважень. Це обумовлено тим, що порушення права на захист само по собі є суспільно небезпечним посяганням, і законодавець не визначає вичерпний перелік способів його вчинення (вказуючи про «інше грубе порушення права на захист»). При цьому, перевищення влади і службових повноважень становить собою окремий склад кримінального правопорушення. Тобто, у разі вчинення службовою особою, визначеною у ст. 374, діяння, яке явно виходить за межі її повноважень і порушує право на захист підозрюваного, обвинуваченого, такі дії мають кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень (стаття 374 і 365). Подібним чином слід розцінювати і співвідношення статей 374 і 367 Кримінального кодексу України «Службова недбалість», а також співвідношення статей 380, ч. 2 ст. 397 зі статтею 365 Кримінального кодексу України.

Важливим видається також виокремити розмежувальні ознаки між посяганнями на адвокатську діяльність, пов'язану із вчиненням знищення чи пошкодження майна адвоката або його близьких родичів (статті 398, 399) з іншими суміжними посяганнями (зокрема, передбаченими у статтях 194, 195, 196, 345, 345-1, 346, 347, 347-1, 350,

377, 378 Кримінального кодексу України). Слід зазначити, що, передусім, такі діяння розмежовуються між собою за особливим потерпілим, що в усіх випадках є власниками майна, зокрема: у статтях 194, 195, 196 це — будь-яка особа-власник майна; у ст. 345 — працівник правоохоронного органу, його близькі родичі; у ст. 345-1, ст. 347-1 — журналіст, його близькі родичі чи члени сім'ї; у ст. 346 — державний або громадський діяч, який належить до тих, що вказані у цій статті, їхні близькі родичі; у ст. 347 — працівник правоохоронного органу, працівник органу державної виконавчої служби, приватний виконавець (у тому числі після звільнення з посади) чи їхні близькі родичі; у ст. 350 — службова особа чи громадянин, який виконує громадський обов'язок; у ст. 377, ст. 378 — суддя, народний засідателю чи присяжний, а також їх близькі родичі. Крім того, вищенаведені посягання (крім тих, що визначені у статтях 194, 195, 196) розмежовуються між собою за ознакою суб'єктивної сторони, а саме — обов'язковим є усвідомлення винним відповідного правового статусу потерпілого і виконання діяння у зв'язку з діяльністю такого потерпілого.

Подібним чином посягання, передбачені у статтях 398, 399, 400 Кримінального кодексу України, розмежовуються між собою у частині, що стосується вчинення насильства, завдання тілесних ушкоджень і вбивства адвоката та інших осіб (статті 345, 345-1, 346, 350, 377, 379 Кримінального кодексу України).

Важливе значення також має предмет як розмежувальна ознака у діяннях, що містять кваліфікуючу ознаку «шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом» (ч. 2 ст. 399). Зокрема, саме предмет кримінального правопорушення (майно, що належить адвокату, його близьким родичам) виступає важливою розмежувальною ознакою для розмежування діянь, визначених у ч. 2 ст. 399 і кваліфікованих складів таких діянь як умисне знищення або пошкодження військового майна (ч. 2 ст. 411), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ч. 2 ст. 347), умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ч. 2 ст. 347-1), умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ч. 2 ст. 352), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ч. 2 ст. 378). Утім, предмет кримінального правопорушення як розмежувальна ознака для визначення посягань на адвокатську діяльність володіє *специфічною рисою, яка пов'язана із належністю відповідного майна конкретному суб'єкту — адвокату або його близьким родичам*. Ці особливості обумовлені правовим статусом адвоката (див. п. 1.1).

Інформація, яка становить предмет адвокатської таємниці, як предмет кримінального правопорушення також виступає основною розмежувальною ознакою, яка дозволяє відокремити посягання на адвокатську діяльність, від інших суміжних посягань (зокрема, статті 145 «незаконне розголошення лікарської таємниці», 159 «порушення таємниці голосування», 163 «порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер», 168 «розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)», ч. 2 ст. 209-1 «розголошення таємниці фінансового моніторингу», ст. 231 «незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю», ст. 232 «розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках», ст. 328 «розголошення державної таєм-

ниці»). У цьому випадку також саме правовий статус адвоката обумовлює виникнення адвокатської таємниці, тому *адвокат і особливості його правового статусу є криміноутворюючими ознаками, які формують значення розмежувальної ознаки суспільно небезпечного діяння.*

Висновки. Адвокат і ознаки його правового статусу є криміноутворюючою ознакою, що формує значення розмежувальних ознак у складах кримінальних правопорушень, які посягають на адвокатську діяльність. Розмежування суспільно небезпечних діянь, які посягають на адвокатську діяльність, від інших посягань, здійснюється за ознаками особливого потерпілого (статті 374, 380, 397, 398, 399, 400 Кримінального кодексу України), спеціального суб'єкта кримінального правопорушення (статті 358, 374, 380, 397, 400-1 Кримінального кодексу України), предмета посягань (статті 397, 398, 399 Кримінального кодексу України), суб'єктивної сторони, а також ознаки об'єктивної сторони діянь.

Література

1. Бірюкова А.М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006. 206 с.
2. Варфоломеева Т.В. Организационные, процессуальные и криминалистические проблемы защиты адвокатом прав подозреваемого, обвиняемого, подсудимого: дис... док. юрид. наук: 12.00.09 — уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза / Киевский университет имени Тараса Шевченко. Киев, 1994. 485 с.
3. Вільчик Т.Б. Юридична природа адвокатури та проблеми організації її діяльності. *Університетські наукові записки: часопис Хмельницьк. ун-ту упр. та права: Право. Економіка. Управління*. 2011. № 4. С. 327–332.
4. Волинець Р.А. Кримінально-правова охорона фондового ринку: сучасний стан та перспективи вдосконалення: монографія. Київ : ВД Дакор, 2018. 452 с.
5. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Х. : Право, 2013. 424 с.
6. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 608 с.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21 (08.06.2001). Ст. 920.
8. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під заг. ред. Потебеня М.О., Гончаренка В.Г. К. : «ФОРУМ», 2001. У 2-х ч. Особлива частина. 942 с.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 2 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 624 с.
11. Хашев В.Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2007. 259 с.
12. Яновська О.Г. Правові гарантії діяльності адвоката-захисника в кримінальному процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / Київський університет імені Тараса Шевченка. Київ, 1997. 204 с.

References

1. Biryukova A.M. Ensuring the constitutional right of the accused to defense in the criminal process of Ukraine by the legal profession: Dis... Cand. law Science: 12.00.09 — criminal process and criminology; forensic examination / Odesa National Law Academy. Odesa, 2006. 206 p. [in Ukrainian].
2. Varfolomeeva T.V. Organizational, procedural and forensic problems of the defense of the rights of the suspect, accused, defendant by a lawyer: Dis... Doc. law Science: 12.00.09 — criminal process, forensics and forensic examination / Kyiv University named after Taras Shevchenko. Kyiv, 1994. 485 p. [in Russian].

3. Vilchik T.B. Legal nature of advocacy and problems of organization of its activity. *University scientific notes: journal of Khmelnytskyi. University of Management and rights: Law, Economy, Management*. 2011. No. 4. P. 327–332 [in Ukrainian].
4. Volynets R.A. Criminal law protection of the stock market: current state and prospects for improvement: monograph. Kyiv: VD Dakor, 2018. 452 p. [in Ukrainian].
5. V.M. Kyrychko Criminal liability for corruption. Kh.: Pravo, 2013. 424 p. [in Ukrainian].
6. Criminal law of Ukraine: Special part: textbook / Yu.V. Baulin, V.I. Borisov, V.I. Tyutyugin, etc.; under the editorship V.V. Stashisa, V.Ya. Tatsia. 4th ed., revised. and added. Kh.: Pravo, 2010. 608 p. [in Ukrainian].
7. Criminal Code of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III. *Official Gazette of Ukraine*. 2001. No. 21 (06/08/2001). Art. 920. [in Ukrainian].
8. Navrotsky V.O. Fundamentals of criminal-legal qualification: teaching. manual. 2nd edition. K.: Yurinkom Inter, 2009. 512 p. [in Ukrainian].
9. Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine. Under the general editorship of M.O. Potebenska, V.G. Honcharenko. K.: "FORUM", 2001. In 2nd part — Special part. 942 p. [in Ukrainian].
10. Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine: In 2 vols. Vol. 2 / For general ed. P.P. Andrushka, V.G. Honcharenko, E.V. Fesenko. 3rd ed., revised. and additional. K.: Alert; CNT; Center for educational literature, 2009. 624 p. [in Ukrainian].
11. Khashev V.G. Criminal liability for abuse of power or official position: Dis... Cand. law Science: 12.00.08 / Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Dnipropetrovsk, 2007. 259 p. [in Ukrainian].
12. Yanovska O.G. Legal guarantees of the activity of a defense attorney in the criminal process of Ukraine: Dis... Cand. law Science: 12.00.09 — criminal process and criminology; forensic examination / Taras Shevchenko Kyiv University. Kyiv, 1997. 204 p. [in Ukrainian].

Луцький Тарас Миколайович

доктор філософії в галузі права,

старший викладач кафедри кримінального права і кримінології

Львівський державний університет внутрішніх справ

Lutskyi Taras

PhD in Law,

Senior lecturer at the Department of Criminal Law and Criminology

Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-1725-4029

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9830

ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД В СИСТЕМІ ПОКАРАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

PROBATION SUPERVISION IN THE PENAL SYSTEM OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Анотація. Дослідження присвячене висвітленню питання, що стосуються системи покарань за КК України. Проведеним дослідженням встановлено розбалансованість системи покарань, її невідповідність принципам побудови та існування вітчизняної системи права. У статті досліджено пробаційний нагляд в загальній системі кримінальних покарань України, а також звернено увагу на механізмі застосування зазначеного виду покарання. Встановлено, що проблема створення ефективної системи покарань за вчинення кримінальних правопорушень в Україні залишається однією з найбільш актуальних та важливих тем сучасної правової науки.

В статті обґрунтовано впровадження такого виду покарання, як пробаційний нагляд слідуванням тенденціям до гуманізації кримінальної відповідальності, задоволенням рекомендацій Європейського суду з прав людини щодо необхідності оптимізації пенітенціарної системи та зменшення кількості засуджених та розбудовою демократичної правової держави у напрямку якої ми рухаємося.

Доведено, що застосування покарання у вигляді пробаційного нагляду є прогресивною новелою та значним кроком до гуманізації покарань за кримінальні проступки та нетяжкі злочини. Пробаційний нагляд визнається ефективним інструментом охорони прав і свобод людини й громадянина, оскільки забезпечує соціально-правову корекцію девіантної поведінки осіб, що вчинили кримінальні правопорушення різного ступеня тяжкості.

Зазначено, що остаточні висновки щодо доцільності таких змін до системи кримінальної юстиції та кримінального законодавства можна буде зробити лише після періоду адаптації законодавчо прийнятих нововведень та вирішення питань, які будуть виникати в ході виконання такого покарання як пробаційний нагляд органами пробації.

Ключові слова: система покарань, кримінальне правопорушення, органи пробації, пробаційний нагляд, покарання, кримінальна відповідальність.

Summary. The study is devoted to the issues related to the system of punishment under the Criminal Code of Ukraine. The study revealed that the penalty system is unbalanced and does not comply with the principles of construction and existence of the national system of law. The article examines probation supervision in the general system of criminal punishment in Ukraine, and also focuses on the mechanism of application of this type of punishment. The author establishes that the problem of creating an effective system of punishment for criminal offenses in Ukraine remains one of the most relevant and important topics of modern legal science.

The article substantiates that the introduction of such a type of punishment as probationary supervision is in line with the trends towards humanization of criminal liability, satisfaction of the recommendations of the European Court of Human Rights regarding the need to optimize the penitentiary system and reduce the number of convicts, and the development of a democratic state governed by the rule of law towards which we are moving.

It is proved that the application of punishment in the form of probation supervision is a progressive novelty and a significant step towards the humanization of punishment for criminal offenses and misdemeanors. Probation supervision is recognized as an effective tool for protecting human and civil rights and freedoms, as it provides social and legal correction of deviant behavior of persons who have committed criminal offenses of varying severity.

It is noted that the final conclusions on the expediency of such changes to the criminal justice system and criminal legislation can be made only after a period of adaptation of legislative innovations and resolution of issues that will arise in the course of execution of such a punishment as probation supervision by probation authorities.

Key words: penalty system, criminal offense, probation authorities, probation supervision, punishment, criminal liability.

Постановка проблеми. 23 серпня 2023 року Верховна Рада України прийняла Закон № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану», яким впроваджується новий вид основного покарання — пробаційний нагляд. При цьому, за змістом Закону, пробаційний нагляд доповнює види покарань передбачених санкцією певної статті, а також застосовується замість покарання у вигляді арешту. Зміст закону свідчить про намір законодавця обмежити застосування покарання у вигляді арешту через його «непопулярність».

Метою прийняття Закону є гуманізація пенітенціарної системи та розширення можливостей для виправлення особи без ізоляції від суспільства. Покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства.

Новий вид покарання може бути призначений судом як основне покарання на строк від одного до п'яти років, а щодо неповнолітніх від одного до двох років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розвиток та дослідження пробаційного нагляду як виду покарання мають праці багатьох науковців, зокрема: Батраченко Т.С. [1], Ільїна О.В. [3], Киричук Б.С. [8], Лисоед О.В. [5], Самороков В.О. [8], Телефанко Б.С. [9] та інших вчених-юристів. Водночас необхідність впровадження європейських стандартів в Україні вимагає проведення додаткових теоретико-правових досліджень такого виду покарання як пробаційний нагляд.

Метою цієї наукової статті є аналіз такого виду покарання як пробаційний нагляд, а також дослідження теоретичних та практичних проблемних питань пробаційного нагляду в системі покарань за кримінальним правом України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема створення ефективної системи покарань за вчинення кримінальних правопорушень в Україні залишається однією з найбільш актуальних та важливих тем сучасної правової науки. На переконання О.Лисоеда, гуманізація кримінально-правового регулювання суспільно небезпечних відносин потребує диференційованого підходу, а відтак не варто розглядати гуманізацію покарання як винятково безвідповідальне зниження санкцій кримінально-правових норм Особливої

частини КК України. За словами автора, Україна повинна встановити таку негативну (ретроспективну) кримінальну відповідальність, яка не мала б символічного характеру, а натомість була б необхідною й достатньою для виконання завдань загальної та спеціальної превенції. Санкції кримінально-правових норм Особливої частини КК України повинні чинити належний профілактичний вплив не лише на злочинця, але й щодо всіх членів суспільства [5, с. 219]. З іншої сторони, як слушно зазначає Б.Телефанко, санкції кримінально-правових норм не повинні перевищувати допустимих меж — лише в такому випадку можна стверджувати про відповідність норм КК України загальнолюдським цінностям і традиційним моральним устоям суспільства [9, с. 297].

Відповідно до положень теорії кримінального права України, система покарань — це встановлений у кримінальному законі вичерпний, загальнообов'язковий перелік визначених за змістом видів покарань, що характеризуються внутрішньою єдністю та узгодженістю, розташований в відповідному порядку від найменш суворого до найбільш суворого. Система покарань дає суду можливість, починаючи покарання, здійснити його індивідуалізацію, врахувавши ступінь тяжкості скоєного кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

Ознаками системи покарань за кримінальним правом України можна назвати те, що вона складається з переліку конкретних видів покарань, який є визначений кримінальним законом; види покарань розташовані у цьому переліку в певному порядку; зазначений перелік є вичерпним (ст. 51 КК).

28 березня 2024 року, набув чинності Закон України № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань».

Це початок нового періоду в системі кримінальної юстиції України, зокрема в пробації. Новий закон охоплює 166 статей Кримінального кодексу України (станом на 15 квітня 2024 року), за якими тепер може призначатись таке покарання, як пробаційний нагляд. Необхідно зазначити, що враховуючи велику кількість статей Особливої частини Кримінального кодексу України, до санкцій яких вносено зміни у вигляді можливості призначення покарання у вигляді пробаційного нагляду, зокрема за найпоширеніші кримінальні правопорушення — ст. 125 (умисне легке тілесне ушкодження), ст. 185 (крадіжка), ст. 309 (незакон-

не виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту). Зазначене свідчить про те, що навантаження на органи пробації однозначно зростає в декілька разів, що в свою чергу, може позначитися на якості виконання даного покарання.

Пробаційний нагляд, як альтернатива ув'язненню, відіграє ключову роль у трансформації кримінально-виконавчої системи, пропонуючи більш гуманний та ефективний підхід до виправлення засуджених. Цей вид покарання не тільки сприяє соціальній адаптації осіб, які вчинили злочини, але й забезпечує значну економію бюджетних коштів, зменшуючи навантаження на установи виконання покарань. Водночас, пробаційний нагляд вимагає від держави створення ефективної системи контролю та підтримки, включаючи розвиток мережі центрів пробації, підготовку кваліфікованих фахівців та забезпечення правових гарантій для засуджених [1].

Законодавець, розмістив зазначений вид покарання у системі покарань восьмим у списку, між конфіскацією майна та арештом. Враховуючи зазначене, з точки зору теорії кримінального права система покарань перестала виглядати логічно вибудованою. Вважаю, що було б правильно, якби пробаційний нагляд в системі покарань, був розташований першим у списку, як найменш суворий вид покарання, а не розташовувався у середині системи покарань.

Відповідно до положень ст. 59-1 Кримінального кодексу України покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства. Суд обов'язково покладає на засудженого до пробаційного нагляду такі обов'язки:

- 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання;
- 3) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

Крім зазначених обов'язків, суд має право покласти на засудженого до пробаційного нагляду додаткові обов'язки, які застосовуються з урахуванням особи винного та характеру протиправних дій:

- 1) використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою;
- 2) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;
- 3) працювати або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися

до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу);

- 4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;
- 5) пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Обов'язок використовувати електронний засіб контролю і нагляду встановлюється судом на строк від одного місяця до одного року.

Пробаційний нагляд признається на строк від одного до п'яти років. Пробаційний нагляд не признається особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили кримінальне правопорушення [4].

Унікальність пробації полягає в тому, що, поряд із стандартними завданнями покарання, визначеними ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України, вона має на меті соціальну підтримку, яка реально сприяє ресоціалізації та зміні правосвідомості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. До пробаційного нагляду залучені волонтери, серед яких багато психологів, здатних впливати на соціальні установки засудженого. Тобто пробація сприяє реабілітації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що в свою чергу є запорукою суспільної безпеки.

В свою чергу, пробація є ширшою за поняття «покарання». Це низка відповідних заходів, покликаних виправити засудженого без ізоляції, з метою убезпечити суспільство від повторних злочинів шляхом підтримки та формування високої правосвідомості окремої особи.

При цьому варто враховувати ступінь небезпечності кримінального діяння, адже у випадку тяжких та особливо тяжких злочинів не може бути мови про застосування такого виду покарання, оскільки в цьому випадку воно не здатне забезпечити дотримання балансу між суспільною безпекою та справедливою карою за скоєне кримінальне правопорушення.

Серед переваг пробаційного нагляду є і те, що особа залишається у соціумі, не ізолюється від родини, може працювати, сплачувати податки. Тобто засуджений до такого виду покарання є повноправним членом суспільства без будь-яких обмежень — лише із додатковими зобов'язаннями, зокрема, щодо дотримання заходів нагляду та контролю.

Пробаційний нагляд спрямований на зниження повторної злочинності шляхом індивідуальної роботи з засудженими, їх соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство. Аналіз статистичних даних та досліджень дозволяє оцінити ефективність цих заходів у зменшенні кількості повторних

злочинів серед осіб, які пройшли через систему пробації. Крім того, маючи на меті не лише покарання, але й соціальну адаптацію засуджених, що включаючи психологічну підтримку, професійну орієнтацію, навчання та розвиток соціальних навичок, пробаційний нагляд виступає важливою складовою індивідуального плану реабілітації, які допомагають засудженим успішно повернутися до нормального життя та зменшити ризик повторних кримінальних правопорушень [3, с. 105].

Пробаційний нагляд визнається ефективним інструментом охорони прав і свобод людини й громадянина, оскільки забезпечує соціально-правову корекцію девіантної поведінки осіб, що вчинили кримінальні правопорушення різного ступеня тяжкості [8, с. 345].

Разом з тим, введення пробації як покарання зменшить кількість ув'язнених. Отже, держава не витратитиме кошти на забезпечення утримання засудженого в місцях позбавлення або обмеження волі. Але, зростуть витрати у зв'язку із необхідністю збільшення штату працівників органів пробації. Останнє твердження, підтверджується аналізом судової практики, що міститься в ЄДРСР. Станом на 15 квітня 2024 року (лише за 19 днів від моменту набрання чинності змін в КК України) вже наявні більше ста вироків, в яких призначено судами таке покарання як пробаційний нагляд.

Також, цікавим є те, що в практиці наявні випадки коли за вчинення тяжкого злочину суд призначає покарання у вигляді пробаційного нагляду, при цьому застосовуючи ст. 69 КК України при призначенні покарання. Так, Ковпаківський районний суд міста Суми вироком від 03.04.2024 року визнав особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України і призначив покарання із застосуванням частини 1 статті 69 Кримінального кодексу України у виді пробаційного нагляду на строк 1 рік 6 місяців [2]. Зазначений судовий вирок свідчить про те, що в перспективі значно зменшиться кількість застосування ст. 75 КК України, а у випадках де вона могла бути судом застосована, будуть призначатися покарання у виді пробаційного нагляду.

Такий вид покарання як обмеження волі за наявності пробаційного нагляду втрачає свою обґрунтованість та актуальність. Тому, зробимо припущення, що в найближчому майбутньому, такий вид покарання як обмеження волі може бути взагалі виключений з переліку покарань.

Також, важливо донести до суспільства фактичне значення та цілі пробаційного нагляду, демонструвати позитивні приклади виправлення засуджених, щоб у населення, в тому числі потерпілих осіб, не виникало враження несправедливості, послаблення покарань чи зменшення відповідальності.

За умови застосування судами пробаційного нагляду у вигляді покарання з дотриманням балансу між захистом суспільних інтересів, небезпечністю діяння та визначення достатньої кари за вчинене кримінальне правопорушення, зазначений вид покарання стане дієвим механізмом досягнення цілей інституту кримінальної відповідальності.

Виконання покарання у вигляді пробаційного нагляду покладається на уповноважені органи з питань пробації за місцем проживання засудженого. Строк відбування покарання починається з моменту постановки засудженого на облік органом з питань пробації. До строку відбування покарання зараховується час попереднього ув'язнення або цілодобового домашнього арешту.

З метою дієвості нового покарання, Законом № 3342-IX встановлено наслідки ухилення особи від відбування покарання у вигляді пробаційного нагляду, яке має місце при невиконанні засудженим покладених на нього законом та судом обов'язків. Крім цього, Законом внесені зміни до статті 389 КК України, якою передбачено кримінальну відповідальність за ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду у вигляді обмеження волі строком до трьох років.

Таким чином, при невиконанні засудженим покладених на нього обов'язків, а також у разі вчинення адміністративного правопорушення, із засудженим проводиться індивідуальна профілактична бесіда та застосовується письмове попередження про притягнення до кримінальної відповідальності. Письмове попередження не застосовується, якщо покладений обов'язок не був виконаний з поважних причин.

У разі ухилення засудженого від прибуття за викликом уповноваженого органу з питань пробації письмове попередження вважається винесеним, якщо його направлено через Національного оператора поштового зв'язку або вручено в інший спосіб та отримано підтвердження про його вручення.

Систематичне невиконання засудженим обов'язків покладених на них законом і судом, або систематичне вчинення адміністративних правопорушень (три і більше), свідчать про небажання засуджених ставати на шлях виправлення та свідчить про ухилення від відбування покарання у вигляді пробаційного нагляду.

Наслідком ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду є направлення уповноваженим органом з питань пробації відповідних матеріалів до органів Національної поліції для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 3 ст. 389 КК України.

Але, законодавець в цьому випадку допустив прогалину, яка полягає в тому, що, якщо змодлювати ситуацію в якій особа скоїла кримінальне правопорушення передбачене ч. 2 ст. 185 КК

України та судом було їй призначено покарання у виді пробаційного нагляду строком на 5 років. Далі, ця особа не виконує покладені на неї обов'язки зазначені в ст. 59–1 КК України, тобто в її діянні вбачаються ознаки кримінального правопорушення передбаченого за ч. 3 ст. 389 КК України (Ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду). І що саме цікаве, санкція в ч. 3 ст. 389 КК України передбачає покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років. Таким чином, вчинивши два кримінальні правопорушення (ч. 2 ст. 185 КК України та ч. 3 ст. 389 КК України), максимальне покарання яке може отримати за це особа становить 3 роки обмеження волі. Виникає питання, а чи правильно зробив законодавець передбачивши таку санкцію за ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду? На мою думку, ні. Оскільки, вважаю за доцільне, що у випадку вчинення такого кримінального правопорушення як ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, покарання за нього не може бути меншим, ніж покарання передбачене санкцією тієї статті кримінального кодексу, яке зумовило притягнення особи до такого покарання як пробаційний нагляд (в аналізованому нами прикладі воно не мало б бути меншим ніж 5 років обмеження або 5 років позбавлення волі).

Тому, варто також звернути увагу на необхідність впорядкування системи санкцій, скорочення видів альтернативних покарань, зменшення розриву між мінімальною та максимальною межею покарань, що в свою чергу дозволить оптимізувати діяльність законодавця під час криміналізації та пеналізації діянь [6, с. 241; 7, с. 195].

Стосовно засуджених, які належним чином відбували покарання у вигляді пробаційного нагляду, уповноважений орган з питань пробації в день закінчення строку покарання у виді пробаційного нагляду, направляє відповідне повідомлення суду, який постановив вирок. Засудженому на його вимогу може бути видано довідку про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Аналізуючи новели Закону № 3342-IX можна дійти висновку, що покарання у вигляді пробаційного нагляду має схожість із застосуванням судом звільнення від відбування покарання з іспитовим строком (ст. 75 КК України). Але сфера застосування статті 75 КК України є більш широкою, оскільки вона поширюється і на тяжкі злочини.

Крім цього, закінчення строку покарання у вигляді пробаційного нагляду, на відміну від звільнення від відбування покарання з іспитовим строком, не потребує застосування процедури звернення до суду, що спрощує процедуру виконання покарання та зменшує завантаженість судів.

Застосування покарання у вигляді пробаційного нагляду є прогресивною новелою та шагом до гуманізації покарань за кримінальні правопорушення невеликої тяжкості.

Таким чином, за умови створення дієвого механізму контролю органами пробації за поведінкою засуджених, пробаційний нагляд може бути дієвим покаранням, застосування якого зменшить навантаження на установи виконання покарань, а відповідно призведе до зменшення видатків на утримання осіб при відбуванні таких покарань як арешт, обмеження волі та позбавлення волі.

Питання можуть виникнути й до практичної реалізації можливості покладення судом обов'язків виконання заходів, передбачених пробаційною програмою, оскільки перелік заходів і зміст самої програми будуть встановлюватися не судом, а іншими особами, які у такий спосіб фактично наділятимуться повноваженнями замість суду регулювати суворість покарання, послаблюючи або посилюючи відповідну програму.

Висновки. Будь-яка новація має пройти період адаптації до практичних реалій, тому введення нового виду покарання ще потягне за собою необхідність додаткових змін у чинне законодавство.

Втрачається зміст призначення покарання у виді обмеження волі, а також застосування статті 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням) у випадку призначення покарання до 5 років позбавлення волі, так як суд відразу може призначити покарання у виді пробаційного нагляду та покласти на особу відповідні обов'язки, що зазначені в статті 59–1 КК України. Це, в свою чергу свідчить про те, що навантаження на органи пробації однозначно зросте в декілька разів, та може позначитися на якості виконання даного покарання.

Було б правильно, якби пробаційний нагляд в системі покарань, був розташований першим у списку, як найменш суворий вид покарання, а не розташовувався в середині системи покарань, таким чином з точки зору теорії кримінального права система покарань виглядала б логічно вибудованою.

Література

1. Батраченко Т.С. Пробаційний нагляд як альтернатива ув'язненню: оцінка ефективності, виклики та перспективи розвитку в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 482–485. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/114.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

2. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 03.04.2024 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118086536> (дата звернення: 14.04.2024).
3. Ільїна О.В. Пробація як інструмент альтернативного покарання в Україні: особливості та можливості впровадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 4 (51). С. 103–107.
4. Кримінальний Кодекс України станом на 09.04.2024 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.04.2024).
5. Лисоед О.В. Обмеження волі: трансформація у пробаційний контроль та пробаційний нагляд. *Нове українське право*. 2021. Вип. 6. С. 214–223.
6. Луцький Т. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті в Україні: теорія та практика : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 544 с. URL: <https://tinyurl.com/me5e2ya3> (дата звернення: 14.04.2024).
7. Луцький Т.М. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті іншій особі: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 385 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3740/1/lucky_d.pdf (дата звернення: 14.04.2024).
8. Самороков В.О., Киричук Б.С. Кримінально-правові аспекти інститутів обмеження волі та пробації: відповідність провідним європейським правозастосовним стандартам. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 342–346. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284796/278857> (дата звернення: 14.04.2024).
9. Телефанко Б.С. Пробація як захід кримінально-правового впливу на рецидивну злочинність. *Підприємництво, господарство і право. Серія «Кримінальне право»*. 2018. № 12. С. 295–298.

References

1. Batrachenko T.S. Probatsiinyi nahliad yak alternatyva uviaznenniu: otsinka efektyvnosti, vyklyky ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2024. № 1. S. 482–485. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/114.pdf [in Ukrainian].
2. Vyroky Kовpакivskoho raionnoho sudu m. Sumy vid 03.04.2024 roku. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118086536> [in Ukrainian].
3. Ilyina O.V. Probatsiia yak instrument alternatyvnogo pokarannia v Ukraini: osoblyvosti ta mozhlyvosti vprovadzhennia. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2023. Vyp. 4 (51). S. 103–107 [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy stanom na 09.04.2024 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
5. Lysoied O.V. Obmezhennia voli: transformatsiia u probatsiinyi kontrol ta probatsiinyi nahliad. *Nove ukrainske pravo*. 2021. Vyp. 6. S. 214–223 [in Ukrainian].
6. Lutskyi T. Kryminalna vidpovidalnist za neoberezhne zapodiannia smerti v Ukraini: teoriia ta praktyka: monohrafiia. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2022. 544 s. URL: <https://tinyurl.com/me5e2ya3> [in Ukrainian].
7. Lutskyi T.M. Kryminalna vidpovidalnist za neoberezhne zapodiannia smerti inshii osobi: dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 “Pravo”. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2021. 385 s. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3740/1/lucky_d.pdf [in Ukrainian].
8. Samorokov V.O., Kyrychuk B.S. Kryminalno-pravovi aspekty instytutiv obmezhennia voli ta probatsii: vidpovidnist providnym yevropeiskym pravozastosovnym standartam. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. № 3. S. 342–346. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284796/278857> [in Ukrainian].
9. Telefanko B.S. Probatsiia yak zakhid kryminalno-pravovoho vplyvu na retsydyvnu zlochynnist. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Seriiia “Kryminalne pravo”*. 2018. № 12. S. 295–298 [in Ukrainian].

Павленко Віталій Сергійович

аспірант

Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Pavlenko Vitalii

Postgraduate Student of the

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

ORCID: 0000-0001-6855-0621

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9814

ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ПОНЯТЬ «ЗЛОЧИННИЙ ВПЛИВ» ТА «ОСОБА, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СТАТУСІ ПІДВИЩЕНОГО ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ» У СТАТТІ 255 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

PROBLEMS OF LEGITIMIZING THE CONCEPTS OF «CRIMINAL INFLUENCE» AND «A PERSON WHO IS IN THE STATUS OF INCREASED CRIMINAL INFLUENCE» IN ARTICLE 255 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У кримінальному законодавстві однією з ключових складових є визначення понять, що формують основу для правового регулювання. Однак, навіть при явній чіткості тексту закону, існують аспекти, що потребують додаткового роз'яснення та уточнення. Серед таких аспектів, варто відзначити проблему легітимізації понять «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі підвищеного злочинного впливу» у статті 255 Кримінального кодексу України. Постає необхідність розглянути ці поняття з точки зору їхнього тлумачення, визначити проблеми, що виникають у процесі їх застосування, та запропонувати можливі шляхи вирішення цих проблем для забезпечення більшої юридичної впевненості та розуміння для всіх зацікавлених сторін.

Мета. Метою дослідження є аналіз та виявлення проблем, пов'язаних з недостатньою чіткістю та конкретизацією визначень понять «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу» у кримінальному законодавстві України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) аналіз нормативного тексту, спрямований на розуміння та інтерпретацію визначень, що містяться у статті 255 Кримінального кодексу України; 2) праці авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині кримінального права..

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики складових тексту статті 255 Кримінального кодексу України для виявлення визначень та їхнього тлумачення, а також виявлення можливих прогалин чи неоднозначностей); формалізації, аналізу та синтезу (розгляд теоретичних підходів до визначення понять «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі підвищеного злочинного впливу» у контексті кримінального права та їхнього місця у загальній системі права); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У науковій статті розглянуто проблеми легітимізації понять «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі підвищеного злочинного впливу».

Аналіз статті 255 Кримінального кодексу України показав, що термінологія, використана у ній, не є достатньо конкретною та чіткою, що може призвести до різних тлумачень та застосування у практиці. Крім того, відсутня юридична єдність у розумінні цих понять може спричинити відмінності у рішеннях суду.

Запропоновано уточнення та доповнення тексту статті 255 Кримінального кодексу України з метою забезпечення більшої юридичної ясності та однозначності. Такі дії допоможуть уникнути розбіжностей у тлумаченні закону та сприятимуть відновленню довіри до правової системи. Інформація про термінологію «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі підвищеного злочинного впливу» відіграє важке місце для правильного застосування норм статті 255 КК України, яка в подальшому впливатиме на однозначність у застосування статті.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на проблемах легітимізації понять «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі підвищеного злочинного впливу» у статті 255 Кримінального кодексу України. Подальший аналіз цих понять може сприяти розкриттю недоліків та виявленню шляхів їх удосконалення. Це надасть змогу уникнути недостатності зазначених понять та створити юридичну єдність у їх розумінні.

Ключові слова: злочинний вплив, особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, транснаціональна злочинність, кримінальна відповідальність, злочинна діяльність, кримінальне правопорушення.

Summary. Introduction. In criminal legislation, one of the key components is the definition of concepts that form the basis for legal regulation. However, even with the obvious clarity of the text of the law, there are aspects that require additional clarification and clarification. Among such aspects, it is worth noting the problem of legitimizing the concepts of “criminal influence” and “a person who is in the status of increased criminal influence” in Article 255 of the Criminal Code of Ukraine. It becomes necessary to consider these concepts from the point of view of their interpretation, to identify the problems that arise in the process of their application, and to propose possible ways of solving these problems to ensure greater legal certainty and understanding for all interested parties.

Purpose. The purpose of the study is to analyze and identify problems associated with insufficient clarity and specification of the definitions of the concepts of “criminal influence” and “a person who is in the status of a subject of increased criminal influence” in the criminal legislation of Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) analysis of the regulatory text aimed at understanding and interpreting the definitions contained in Article 255 of the Criminal Code of Ukraine; 2) works of authors conducting scientific and practical research in the field of criminal law.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize the components of the text of Article 255 of the Criminal Code of Ukraine in order to identify definitions and their interpretation, as well as to identify possible gaps or ambiguities.); formalization, analysis and synthesis (consideration of theoretical approaches to the definition of the concepts of “criminal influence” and “a person who is in the status of increased criminal influence” in the context of criminal law and their place in the general legal system); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The scientific article examines the problems of legitimizing the concepts of “criminal influence” and “a person who is in the status of increased criminal influence”.

The analysis of Article 255 of the Criminal Code of Ukraine showed that the terminology used in it is not specific and clear enough, which can lead to different interpretations and application in practice. In addition, the lack of legal unity in the understanding of these concepts can cause differences in court decisions.

It is proposed to clarify and supplement the text of Article 255 of the Criminal Code of Ukraine in order to ensure greater legal clarity and unequivocalness. Such actions will help to avoid differences in the interpretation of the law and will contribute to the restoration of trust in the legal system. Information about the terminology “criminal influence” and “a person who is in the status of increased criminal influence” plays an important role for the correct application of the provisions of Article 255 of the Criminal Code of Ukraine, which will further influence the unambiguity in the application of the article.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the problems of legitimizing the concepts of “criminal influence” and “a person who is in the status of increased criminal influence” in Article 255 of the Criminal Code of Ukraine. Further analysis of these concepts can contribute to the disclosure of shortcomings and the identification of ways to improve them. This will make it possible to avoid the insufficiency of these concepts and create legal unity in their understanding.

Key words: criminal influence, a person who is in the status of a subject of increased criminal influence, transnational crime, criminal liability, criminal activity, criminal offence.

Постановка проблеми. Організована злочинність та корупція становлять загрозу національній безпеці України, перетинаючи кордони і перетворюючись на транснаціональні форми злочинності. Це підриває довіру та ускладнює міжнародні відносини України, вимагаючи негайних законодавчих і організаційно-управлінських заходів.

Стаття 255 Кримінального кодексу України [далі — КК України] вводить нові ключові поняття — «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу». Однак, через неоднозначність та недостатню легітимізацію цих понять, виникають значні складнощі у їх розумінні та використанні у кримінальному законодавстві України.

Стаття спрямована на аналіз і уточнення теоретичних та практичних аспектів зазначених понять. Проведення дослідження дозволить виявити та ретельно проаналізувати неоднозначності та прогалини у розумінні та застосуванні цих термінів у кримінальному законодавстві України. Визначення чітких критеріїв та кримінально-правових механізмів щодо «злочинного впливу» та «особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу» є істотним з практичної точки зору для забезпечення ефективності кримінального правосуддя, боротьби з організованою злочинністю та підвищення правової впевненості в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки включення поняття злочинного впливу до КК

України є відносно новим явищем, існує недостатня кількість досліджень, присвячених цій тематиці. Однак, окремі питання кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене статтею 255 КК України [3] на рівні наукових праць були предметом наукових досліджень вітчизняних науковців. Дослідження розпочинається з важливості визначення легітимних процесів. Так науковці Том Р. Тайлер [1] та Сара Бенеш [2] проводили свої дослідження у даній сфері, дійшовши висновку, що легітимність — це перш за все питання процесуальної справедливості. А. А. Вознюк [4] та А. О. Нікітін [11], які у своїх дослідженнях зазначають, що ключовим нововведенням є саме поняття «злочинного впливу» та розглядають його термінологічну основу. К. В. Юртаєва, Р. Р. Романів [5] називають суттєвим недоліком кримінального законодавства в частині відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою, а також невдалу спробу надати визначення терміну «злочинний вплив». Так само науковці Крамаренко Ю. М., Скок О. С. та Шевченко Т. В., Хашев В. Г. [14], досліджуючи сучасні питання протидії організованих злочинності в Україні та закордоном, характеризують визначення «злочинного впливу», «особи зі статусом суб'єкта підвищеного злочинного впливу» як «розмите» (нечітке). Під час проведення дослідження необхідним було звернення до тлумачних словників для розгляду понять в їх широкому сенсі. Таким чином, словник за редакцією П. Й. Горещького та ін. [5] визначає «вплив» у загальному значенні, а вже словник за редакцією В. Т. Бусел [8] характеризує прикметник «злочинний». У такому вигляді словосполучення «злочинний вплив» може бути розглянуте у двох аспектах, які були зазначені.

У той самий час Н. В. Артикуца [10] та Нікітін А. О. [11], досліджуючи проблеми формулювання законодавчих дефініцій, акцентують увагу, що не слід визначати термін або словосполучення через той самий термін або словосполучення (правило заборони кола), а також про існування «правил, які забезпечують змістовну досконалість дефініції. О. О. Дудоров [6] окреслює філологічне тлумачення, яке знаходить своє застосування змісту закону шляхом етимологічного аналізу термінів, що у свою чергу допомогло розібратися у значенні відповідних слів.

І. А. Копйова та К. В. Ципишук [13] зосереджують свою увагу на «особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу» та зазначають, що для них обов'язковим є особисте здійснення злочинного впливу, та координація злочинної діяльності інших осіб, які здійснюють злочинний вплив.

Метою статті є аналіз та виявлення проблем, пов'язаних з недостатньою чіткістю та конкретизацією визначень понять «злочинний вплив»

та «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу» у кримінальному законодавстві України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) аналіз нормативного тексту, спрямований на розуміння та інтерпретацію визначень, що містяться у статті 255 КК України; 2) праці авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині кримінального права.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики складових тексту статті 255 КК України для виявлення визначень та їхнього тлумачення, а також виявлення можливих прогалин чи неоднозначностей); формалізації, аналізу та синтезу (розгляд теоретичних підходів до визначення понять «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі підвищеного злочинного впливу» у контексті кримінального права та їхнього місця у загальній системі права); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу дослідження. Легітимність лежить в основі будь-якого політичного дискурсу і визначає велику кількість політичної конкуренції як у розвинутих, так і в менш розвинених суспільствах. Легітимність стосується соціальних, економічних і політичних прав, і це те, що перетворює силу примусу та особистий вплив, на міцну політичну владу. За визначенням легітимності визначається тим, чи діють договірні відносини між державою та громадянами ефективно чи ні.

Дослідження, проведені протягом останніх кількох десятиліть, показали, що легітимність формує поведінку, пов'язану із законом. Вони також ясно дають зрозуміти, що ми маємо розширити наші рамки для розуміння як концептуалізувати та вимірювати легітимність. Висновки, наведені в статті Том Р. Тайлера «Чому люди дотримуються закону», були важливими, оскільки показали міцний зв'язок між легітимністю та дотриманням закону [1, с. 21]. Основним емпіричним методом операціоналізації легітимності було вимірювання як обов'язку, так і довіри та впевненості. Дослідження також показали, чому люди вважають поліцію та суди законними. Люди зосереджуються на справедливості того, як органи влади здійснюють свої повноваження (тобто на процесуальній справедливості). Що вражає в цих дослідженнях, так це те, наскільки питання продуктивності не є центральними для громадських оцінок [2]. Легітимність — це перш за все питання процесуальної справедливості, хоча продуктивність має певний вплив.

За останньою редакцією статті 255 КК України вводяться два нових поняття: «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу». Від правильного

розуміння цих термінів залежить можливість кримінально-правової кваліфікації дій особи за новими статтями, розуміння ознак нових видів кримінальних правопорушень, питання процесуальної справедливості.

У розумінні пункту 1 примітки до статті 255 КК України вказується, що злочинний вплив означає будь-які дії особи, яка за допомогою свого авторитету, особистих якостей або можливостей сприяє, примушує, координує або впливає на злочинну діяльність, організує або безпосередньо розподіляє кошти, майно чи інші активи (і їхні доходи), спрямовані на забезпечення такої діяльності [3, п. 1 ст. 255 ККУ]. Відповідно до пункту 2 тієї ж примітки, особа, яка має статус суб'єкта підвищеного злочинного впливу, зокрема «вор в законі», розглядається як особа, що за допомогою авторитету, особистих якостей чи можливостей, керує злочинним впливом і координує злочинну діяльність інших осіб, які також впливають злочинно [3, п. 1 ст. 255 ККУ].

А.О. Нікітін відзначає, що ключовим нововведенням є саме поняття «злочинного впливу», оскільки від його наявності залежить, серед іншого, визначення суб'єкта підвищеного злочинного впливу, і з цим можна погодитись. Однак визначення злочинного впливу, наведене у примітці до статті 255 КК України, настільки широке, що практично будь-які дії особи можна визнати злочинним впливом [4, с. 26]. Необхідно зазначити, що виокремлення такого поняття як «злочинний вплив» у кримінальних законах світу не визначено. Таким чином, важливим є правильне розуміння того, що саме законодавець вклав у нові поняття до КК України. Адже, наприклад, використання таких словосполучень, як «будь-які дії», «інші якості чи можливості», «інший вплив на злочинну діяльність», узагалі нівелює запропоноване визначення поняття «злочинний вплив» і створює для правоохоронних органів широке поле для можливих зловживань.

К.В. Юртаєва, Р.Р. Романів називають суттєвим недоліком кримінального законодавства в частині відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою, невдалу спробу надати визначення терміну «злочинний вплив» [5, с. 226–227]. Дійсно законодавець не конкретизує дії винного, зазначивши, що дії можуть буди «будь-які», при цьому, наголошуючи на веденні активної діяльності, тобто винна особа проявляє активну діяльність, в результаті чого може впливати на процеси, «завдяки авторитету». Також, в примітці не конкретизовано, який саме авторитет, а це призводить до:

1. Різноманітної інтерпретації та розуміння терміну «злочинний вплив» у тексті законодавства. Це створює простір для різних тлумачень та може породжувати непорозуміння при застосуванні закону.

2. Різних рішень у подібних справах, оскільки термін «злочинний вплив» не має однозначного визначення, його визначення часто залежить від суб'єктивних оцінок правоохоронних органів, суду та інших учасників правового процесу.

Перед проведенням прямого розгляду поняття «злочинного впливу», визначеного в пункті 1 примітки до статті 255 КК України, пропонуємо розібратися у значенні відповідних слів шляхом філологічного аналізу. У кримінально-правовій науці та практиці філологічне тлумачення знаходить своє застосування змісту закону шляхом етимологічного аналізу термінів, що у ньому вживаються, та аналізу його тексту за допомогою правил граматики, синтаксису, орфографії та пунктуації; перевірка закону на відповідність лінгвістичним правилам, для правильного розуміння та реалізації відповідних норм [6, с. 95].

Словник української мови надає такі визначення: вплив — це дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета; бути під впливом — робити що-небудь, зважаючи на дії, думки певної особи або на певні обставини; впливати — діяти певним чином на кого, що-небудь [7, с. 751]. Аналогічне визначення надано і в більш сучасному Великому тлумачному словнику сучасної української мови [8, с. 205]. «Вплив» загалом означає те, як уявлення людей про цінності, переконання та поведінку одне одного впливають на їхню поведінку, включно з їхніми рішеннями вчиняти злочин [9].

Свою чергою, відповідно до зазначених словників прикметник «злочинний» стосується іменника (особи або явища), який: 1) є злочином, містить злочин; 2) чинить, учинив злочин; 3) заслуговує на осуд, неприпустимий [8, с. 605]. Отже, після аналізу значень слів «вплив» і «злочинний», словосполучення «злочинний вплив» може бути розглянуте у двох аспектах:

а) по-перше, це може означати будь-який вплив, який веде до вчинення злочинних діянь або сприяє злочинності. В цьому аспекті «злочинний вплив» може описувати різні форми злочинної поведінки, такі як заподіяння тілесних ушкоджень, крадіжка майна або грабіж тощо, які використовуються для досягнення незаконних або шкідливих цілей;

б) по-друге, «злочинний вплив» може також вказувати на вплив, який здійснюється під час або після вчинення злочину на кого-небудь або що-небудь, наприклад, вплив на ситуацію у певному регіоні або в суспільстві загалом. Це може стосуватися дій осіб, які вчиняють злочинні діяння з метою втручання у законний процес, спроби уникнути відповідальності за злочини.

Дослідники проблем формулювання законодавчих дефініцій наголошують, що «не слід визначати термін або словосполучення через той самий

термін або словосполучення (правило заборони кола)» [10, с. 12], а також про існування «правил, які забезпечують змістовну досконалість дефініції: правило співмірності, правило повноти визначення, правило заборони кола у визначеності, правило недопустимості визначення невідомого через невідоме, правило несуперечності, правило однозначності» [11, с. 49]. Це важливо розуміти, оскільки «злочинний вплив» має свої унікальні особливості і характеристики, які відрізняються від інших форм впливу. Злочинний вплив характеризується тим, що він спрямований на досягнення незаконних або шкідливих цілей.

Необхідно погодитись з думкою, що попри те, що самі терміни «злочинний вплив» та «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу», зустрічаються в диспозиціях ч. 5 ст. 255, статтях 255-1, 255-3 та 255-3 КК України, обмежуватись лише передбаченими ними діями при визначенні кола злочинів, які відносяться до вказаної категорії, невірно [12, с. 78]. Аналізуючи положення КК України, можна знайти низку норм, у яких наявність цього впливу має свою кримінально-правову оцінку, наприклад:

- відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України однією з обставин, що обтяжує покарання, є вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього;
- відповідно до ч. 2 ст. 299 КК України вчинення жорстокого поводження з тваринами у присутності малолітнього чи неповнолітнього є кваліфікуючою ознакою цього кримінального правопорушення;
- у ч. 2 ст. 181, чч. 3, 4 ст. 302 КК України; чч. 2 ст. 303, 304, 323, 324 КК України; частинах 2, 3 ст. 307 КК України; ч. 3 ст. 309; ч. 2 ст. 317 КК України при формулюванні кваліфікуючих складів злочинів вжито такі словосполучення, як «ті самі дії, поєднані з втягуванням в діяльність групи неповнолітніх...», «ті самі дії, вчинені із залученням неповнолітнього...» або «ті самі дії, вчинені із залученням малолітнього...»;
- стаття 120 КК України формулює таке визначення доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства;
- ст. 1261 КК України акцентує увагу на «умисному систематичному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах...»;
- у ст. 127 КК України фігурує мета примусу.

Вочевидь, ці кримінальні правопорушення є своєрідною спробою законодавця криміналізувати злочинний вплив.

Окремої уваги для дослідження є виділення законодавцем суб'єктів підвищеного злочинного впливу. Наприклад, перша частина дефініції злочинного впливу перераховує дії, як сприяння, спонукання та координація злочинної діяльності. Друга частина ж зазначає організацію або безпосередній розподіл коштів. Зазначені дві частини складають його об'єктивні ознаки та розташовані послідовно одна за одною без сполучників «та» чи «або». Для того, щоб особа визнавалась суб'єктом підвищеного злочинного впливу, окрім здійснення звичайного злочинного впливу, вона має координувати злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив [11, с. 54]. За такою логікою, підвищений злочинний вплив відрізняється від злочинного впливу тим, що до дій, які утворюють об'єктивні ознаки звичайного злочинного впливу, додається елемент координації злочинної діяльності інших осіб, які здійснюють злочинний вплив.

І.А. Копйова та К.В. Ципищук зазначають, що «для суб'єктів підвищеного злочинного впливу обов'язковим є особисте здійснення злочинного впливу, а також координація злочинної діяльності інших осіб, які здійснюють злочинний вплив. Для констатації наявності статусу суб'єкта підвищеного злочинного впливу, зокрема, у статусі «вора в законі», необхідно встановити: здійснення ним злочинного впливу; здійснення злочинного впливу іншими двома чи більше суб'єктами; координацію суб'єктом підвищеного злочинного впливу злочинної діяльності інших осіб, які здійснюють злочинний вплив [13, с. 214]. Разом з цим необхідно погодитись з А.О. Нікітіним, що запропоноване визначення поняття «суб'єкт підвищеного злочинного впливу» є більш широким і охоплює поняття «вор в законі».

«Розмите» (нечітке) визначення злочинного впливу, особи зі статусом суб'єкта підвищеного злочинного впливу, все це має більш кримінологічну характеристику особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тобто особи-злочинця. Законодавцем не конкретизовано дії винної особи, але зроблено акцент на веденні такою особою активної діяльності та здійсненні впливу «завдяки авторитету» на відповідні процеси. Крім авторитету, як найвищого ступеня довіри, така особа використовує інші особистісні якості або можливості. Так, виходячи із наведеного, суб'єктом даного діяння може бути лише особа, яка наділена особистісними якостями та має авторитет у злочинному середовищі [14, с. 83]. Як зазначає Австралійський юридичний словник «розмите» (нечітке) визначення в кримінальному законі є неправовим терміном для позначення широких

правових принципів із можливістю судового розсуду [15]. А отже створює для широке поле для можливих зловживань та порушує питання процесуальної справедливості.

Більше того, в примітці до статті 255 КК України не вказано, що це не може стосуватися координації злочинної діяльності інших осіб, які вже здійснюють злочинний вплив. Отже, відокремлювати звичайний злочинний вплив від підвищеного не можливо, так само як і розрізняти суб'єкта звичайного злочинного впливу від суб'єкта підвищеного. Також не зрозуміло, чи необхідно для визнання дій особи злочинним впливом, щоб діяння, зазначені в двох частинах статті 255 КК України, були наявні в сукупності, чи достатньо наявності хоча б одного з них. Отже, для визнання дій особи злочинним впливом вона повинна сприяти, спонукати або координувати злочинну діяльність, або здійснювати розподіл активів, спрямованих на її забезпечення. При цьому виконання розподілу активів, що спрямовані на забезпечення злочинної діяльності, можна розглядати як щонайменше один з випадків сприяння такої діяльності. Таким чином, необхідність виокремлення організації або безпосереднього розподілу коштів, спрямованих на забезпечення злочинної діяльності, як одні-

єї з об'єктивних ознак злочинного впливу, або принаймні відокремлення цих дій від сприяння злочинній діяльності, в принципі, є сумнівною.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проблема визначення поняття «злочинний вплив» у статті 255 КК України полягає у його неоднозначності, відсутності чітких критеріїв та суб'єктивному характері його оцінки, що може ускладнювати правове регулювання та вирішення відповідних справ.

Як вже було зазначено, легітимність — це перш за все питання процесуальної справедливості та лежить в основі будь-якого політичного дискурсу. Неоднозначність у тексті кримінального закону створює широке поле для можливих зловживань, простір для суб'єктивних тлумачень, а також порушує питання процесуальної справедливості. Додатково, відсутність чітких критеріїв установлення цих понять може вплинути на ефективність кримінального правосуддя, а також зростання організованої злочинності. У зв'язку з цим, важливо провести ретельний аналіз та уточнення теоретичних та практичних аспектів цих понять, та розробити чіткі кримінально-правові механізми їх визначення для забезпечення правової впевненості та справедливості у суспільстві.

Література

1. Tyler T.R. Why people obey the law. Princeton: Princeton University Press. 2006. St. 1–21. URL: https://www.researchgate.net/publication/220011500_Why_do_People_Obey_the_Law (дата звернення: 10.04.2024).
2. Benesh S.C. Understanding public confidence in American courts. *The Journal of Politics*. 2006. 68(3). P. 697–707.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
4. Вознюк А.А. Встановлення або поширення злочинного впливу: актуальні питання кримінальної відповідальності. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 3 (17). С. 21–39. URL: <https://visnykpau.com/index.php/journal/article/view/514/394> (дата звернення: 09.04.2024).
5. Юртаєва К.В., Романів Р.Р. Компаративно-критичний аналіз положень КК України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2. С. 220–232.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
7. Словник української мови: [в 11 т.] / [АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні]; редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1: А-В / ред. тому: П.Й. Горещкий [та ін.]. 1970. XXVII. 799 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
9. Kahan D.M. Social Influence, Social Meaning, and Deterrence. *Virginia Law Review* 1997. Vol. 83, Is. 2. P. 349–395. URL: <https://www.jstor.org/stable/1073780> (дата звернення: 10.04.2024).
10. Артикуца Н.В. Термінологія законодавства і проблеми законодавчих дефініцій. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук. конф. «Шості осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 26–27 жовт. 2007 р.): [у 3-х ч.] / МОН України, Хмельн. ун-т управління та права. Хмельницький : Вид-во Хмельн. ун-ту упр. та права, 2007. Ч. 1. С. 6–13. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/27687833-b8c0-4c8f-b592-5adf5675d2a0/content> (дата звернення: 10.04.2024).
11. Нікітін А.О. Щодо визначення поняття «злочинний вплив» у Кримінальному кодексі України. *Наукові записки НаУКМ А. Юридичні науки*. 2020. Т. 6. С. 46–56.

12. Нікітін А. О. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі злочинним впливом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2, № 80. С. 77–84. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296919/289912> (дата звернення: 10.04.2024).

13. Копйова І. А., Ципищук К. В. Щодо доцільності введення категорії «вор/злочинці в законі» в кримінальне законодавство України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2. С. 209–219.

14. Крамаренко Ю. М., Скок О. С., Шевченко Т. В., Хашев В. Г. Сучасні питання протидії організованим злочинності в Україні та закордоном: монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.

15. Mann T., Blunden A. Australian Law Dictionary. *Oxford University Press*. 2010. doi: 10.1093/acref/9780195557558.001.0001 (дата звернення: 10.04.2024).

References

1. Tyler T. R. Why people obey the law. Princeton: Princeton University Press. 2006. St. 1–21. URL: https://www.researchgate.net/publication/220011500_Why_do_People_Obey_the_Law.

2. Benesh S. C. Understanding public confidence in American courts. *The Journal of Politics*. 2006. 68(3). P. 697–707.

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

4. Vozniuk A. A. Vstanovlennia abo poshyrennia zlochyynnoho vplyvu: aktualni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2022. № 3 (17). S. 21–39. URL: <https://visnykpau.com/index.php/journal/article/view/514/394> [in Ukrainian].

5. Yurtaieva K. V., Romaniv R. R. Komparatyvno-krytychnyi analiz polozhen KK Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za zlochyyny, vchyneni zlochyynnoiu spilnotoiu. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2020. № 2. S. 220–232 [in Ukrainian].

6. Dudorov O. O., Khavroniuk M. I. Kryminalne pravo: navch. posib. / za zah. red. M. I. Khavroniuka. Kyiv: Vaite, 2014. 944 s. [in Ukrainian].

7. Slovyk ukrainskoi movy: [v 11 t.] / [AN Ukrainskoi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni]; redkol.: I. K. Bilodid (holova) [ta in.]. Kyiv: Nauk. dumka, 1970–1980. T. 1: A–V / red. tomu: P. Y. Horetskyi [ta in.]. 1970. XXVII. 799 s. [in Ukrainian].

8. Velykyi tlumachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000 / uklad. ta holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2005. VIII, 1728 s. [in Ukrainian].

9. Kahan D. M. Social Influence, Social Meaning, and Deterrence. *Virginia Law Review* 1997. Vol. 83, Is. 2. P. 349–395. URL: <https://www.jstor.org/stable/1073780>.

10. Artykutsa N. V. Terminolohiia zakonodavstva i problemy zakonodavchykh definitiv. *Aktualni problemy yurydychnoi nauky: zb. tez Mizhnar. nauk. konf. «Shosti osinni yurydychni chytannia»* (m. Khmelnytskyi, 26–27 zhovt. 2007 r.): [u 3-kh ch.] / MON Ukrainy, Khmeln. un-t upravlinnia ta prava. Khmelnytskyi: Vyd-vo Khmeln. un-tu upr. ta prava, 2007. Ch. 1. S. 6–13. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/27687833-b8c0-4c8f-b592-5adf5675d2a0/content> [in Ukrainian].

11. Nikitin A. O. Shchodo vyznachennia poniattia «zlochyynnyi vplyv» u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy. *Naukovi zapysky NaUKM A. Yurydychni nauky*. 2020. Т. 6. S. 46–56 [in Ukrainian].

12. Nikitin A. O. Zvlnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyyny, poviazani zi zlochyynnym vplyvom. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2023. Т. 2, № 80. S. 77–84. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296919/289912> [in Ukrainian].

13. Kopiova I. A., Tsypyschuk K. V. Shchodo dotsilnosti vvedennia katehorii «vor/zlochynny v zakoni» v kryminalne zakonodavstvo Ukrainy. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2020. № 2. S. 209–219 [in Ukrainian].

14. Kramarenko Yu. M., Skok O. S., Shevchenko T. V., Khashev V. H. Suchasni pytannia protydii orhanizovanii zlochyynnosti v Ukraini ta zakordonom: monohraf. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2022. 216 s. [in Ukrainian].

15. Mann T., Blunden A. Australian Law Dictionary. *Oxford University Press*. 2010. doi: 10.1093/acref/9780195557558.001.0001.

УДК 347.9

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ
ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Владикін Олександр Насирбеґович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Vladykin Oleksandr

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the

Department of Intellectual Property and Private Law

National Technical University of Ukraine

“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

ORCID: 0000-0003-2098-3529

Стадник Вікторія Ярославівна

студентка факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Stadnyk Viktoriia

Student of the Faculty of Sociology and Law

National Technical University of Ukraine

“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9805

КОНЦЕПЦІЯ «ГОНОРАР УСПІХУ»

THE CONCEPT OF “SUCCESS FEE”

Анотація. Вступ. Оскільки судові витрати продовжують зростати, альтернативні механізми оплати, які допомагають розширити доступ до правосуддя та стимулюють якісне юридичне представництво, вимагають аналізу з різних точок зору. Існують етичні занепокоєння з приводу того, що юристи потенційно підризують інтереси клієнта, віддаючи пріоритет швидшим розрахункам із забезпеченням гонорару, замість ретельного досягнення максимально можливого відшкодування шляхом тривалого судового розгляду. Дана стаття полягає у розгляді юридичної природи такої форми винагороди для адвоката, як «Гонорар успіху», вивченні її позитивних та негативних аспектів, а також аналізі практики Європейського суду з прав людини та досвіду інших країн щодо її застосування. Гонорар успіху також може стимулювати юристів максимально докладати зусиль.

Варто зазначити, що висвітлено також певні історичні моменти, які дають зрозуміти звідки пішла ось ця концепція. Проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних законодавців до включення в договір про надання правової допомоги умови про «гонорар за успіх» як методу розрахунку оплати адвоката. Значна частина статті приділена аналізу правозастосовчої практики українських судів та Європейського суду з прав людини, зокрема щодо обмежень на визначення розміру такого гонорару. Концепція гонорару за успіх викликала етичні дебати навколо потенційної надмірної винагороди юристів, розпалювання судових процесів, майнових інтересів у претензіях та адекватного консультування клієнтів. Правила спрямовані на те, щоб збалансувати переваги доступу та етичні проблеми. Загалом стаття пропонує комплексний погляд на концепцію гонорару за успіх шляхом синтезу юридичної теорії, аналізу порівняльного права та судового розгляду цієї форми структурування гонорару.

Мета. Метою даного дослідження є аналіз регулювання та практичного застосування в житті концепції гонорару. Звернутися до міжнародної судової практики аби визначити основні переваги та недоліки даного питання.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові забезпечення щодо вивчення питання гонорару; 2) праці вітчизняних та сучасних науковців; 3) справи Європейського суду з прав людини.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: доктринальний (це передбачає тлумачення та синтез застосовних законів, правил і судових прецедентів); аналізу і синтезу (для характеристики адвокатської діяльності під час правової допомоги).

Результати. У науковій статті розкрито історичний аспект формування гонорару успіху. Визначено його як форма оплати за адвокатську допомогу, яка в своє чергу має певні переваги та недоліки. Зазначено про основні умови такого договору, відповідно до якого, якщо не буде результату – не буде успіху. Висвітлено науковці, які підтримують позицію для існування такого способу розрахунку.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на порядку законодавчого закріплення форми договору з такою концепцією, а також передбачити поняття «гонорару успіху».

Ключові слова: винагорода адвоката, Європейський суд з прав людини, євроінтеграція, гонорар успіху.

Summary. Introduction: As legal costs continue to rise, alternative fee arrangements that help increase access to justice and incentivize quality legal representation warrant analysis from various perspectives. There are ethical concerns that lawyers potentially undermine client interests by prioritizing quicker settlements that secure a fee, rather than thoroughly pursuing the maximum possible recovery through protracted litigation. This article examines the legal nature of such a form of attorney compensation as the «success fee», studies its positive and negative aspects, as well as analyzes the practice of the European Court of Human Rights and the experience of other countries regarding its application. The success fee can also incentivize lawyers to maximize their efforts.

It is worth noting that certain historical moments are also highlighted, which help understand where this concept originated. The approaches of domestic and foreign legislators to including a «success fee» provision as a method of calculating a lawyer's fee in a legal aid agreement are analyzed. A significant part of the article is devoted to analyzing the law enforcement practice of Ukrainian courts and the European Court of Human Rights, in particular regarding restrictions on determining the amount of such a fee. The success fee concept has sparked ethical debates around potential excessive lawyer compensation, stirring up litigation, proprietary interests in claims, and adequate client counseling. Regulations aim to balance access to justice benefits against these ethical concerns. Overall, the article offers a comprehensive perspective on the success fee concept by synthesizing legal theory, comparative law analysis, and judicial treatment of this form of legal fee structuring.

Objective. The aim of this study is to analyze the regulation and practical application of the success fee concept. To refer to international case law in order to identify the main advantages and disadvantages of this issue.

Materials and Methods. The research materials include: 1) regulatory framework for studying the success fee issue; 2) works of domestic and foreign scholars; 3) cases of the European Court of Human Rights.

In the research process, the following scientific methods were used: doctrinal (involving interpretation and synthesis of applicable laws, rules and judicial precedents); analysis and synthesis (to characterize the lawyer's activities during legal assistance).

Results. The scientific article explores the historical aspect of the formation of the success fee. It defines it as a form of payment for legal assistance, which in turn has certain advantages and disadvantages. The main conditions of such an agreement are specified, according to which, if there is no result – there will be no success. The scholars who support the position for the existence of such a calculation method are highlighted.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus on the procedure for legislative consolidation of the form of agreement with this concept, as well as to provide for the concept of «success fee».

Key words: lawyer's fee, European Court of Human Rights, European integration, success fee.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 статті 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська допомога надається на основі укладення договору про правову допомогу, у якому адвокат та клієнт визначають умови оплати, такі як погодинна ставка, фіксована сума, винагорода за досягнення певного результату [16]. Один із варіантів оплати – це «гонорар за успіх», де винагорода залежить від результату, досягнутого завдяки адвокатській допомозі. Цей метод також відомий як «умовний гонорар» або «переможний гонорар», і він ґрунтується на принципі «без результату – без оплати».

Деякі вчені, таких як С.Р. Рамазанова [1], Н.С. Мільченко, М.В. Савчук та П.В. Цимбал [2], Д.Б. Черняченко [4] та інші, досліджували теоретичні та прикладні аспекти визначення розміру адвокатського гонорару.

Метою даної статті є аналіз правової природи «гонорару успіху» як одного з методів розрахунку

гонорару адвоката. Основними завданнями, які ставить автор, є виявлення теоретичних підходів до розуміння сутності «гонорару за успіх», оцінка його позитивних та негативних аспектів, а також аналіз позицій українських та зарубіжних законодавців і судової практики, включаючи рішення Європейського суду з прав людини, стосовно можливості використання цього методу при розрахунку гонорару адвоката.

Щодо винагороди за успіх, цей концепт варто трактувати як старовинний правовий звичай, що існує вже давно. При вивченні сутності винагороди за юридичну допомогу адвоката (гонорару) слід враховувати, що він виник у Стародавній Греції та Римі [1, с. 489]. Початково він сприймався як почесна винагорода за благородні дії («благодійність») та згодом перейшов до регулювання на рівні звичаєвого права, після чого було здійснено відповідне нормативне закріплення. Гонорар адвоката розглядається як належна оплата за його

послуги, при цьому встановлюються відповідні обмеження, зокрема щодо максимального розміру, та критерії для його визначення.

Одним з перших актів, який стосувався винагороди адвоката, був прийнятий закон Цінтія, також відомий як «Про подарунки та винагороди». Цей закон був ініційований народним трибуном Цінцієм через нестриману практику ораторів у прийнятті дарунків. Однією з його ключових положень була заборона отримання винагороди до завершення захисту. У Дигестах Юстиніана також зазначалося, що після надання захисту адвокат міг укладати угоди та вимагати винагороду через суд [2, с. 431]. Спочатку адвокатам було дозволено отримувати премії, але пізніше ця можливість була обмежена за часів правління імператора Марка Аврелія Севера Олександра. Під таким обмеженням розумілося заборону нарахування відсотків за успішною справою, оскільки це не відповідало моральним нормам та відносинам між клієнтом і адвокатом, які виникли в римській адвокатурі [3, с. 364].

Пізніше у багатьох європейських країнах було заборонено використання такого методу розрахунку винагороди, як «гонорар за успіх». Наприклад, у праці «Правила адвокатури у Франції» (1842 р.) М. Молло вказував на те, що будь-які угоди, за якими адвокат вимагає оплату у вигляді частки об'єкта спору або його еквіваленту, були суворо заборонені. Він зазначає, що деякі колеги присяжних вважали, що гонорар адвоката часто визначався не лише часом і зусиллями, витраченими на справу, але й результатом справи. Таке розподілення оплати виглядало логічним, оскільки для клієнтів важливіше було не просто час і робота адвоката, а результат їх захисту або петиції. Тому вони не вважали за погане об'єднання додаткового гонорару в разі досягнення звільнення або пом'якшення покарання [4, с. 227].

Питання використання «гонорарів на випадок непередбачених обставин» як засобу визначення гонорару адвоката є складним і багатограним, з позитивними і негативними аспектами. Позитивним моментом є те, що «непередбачувані витрати» можуть стимулювати адвокатів докладати максимум зусиль та використовувати всі на явні ресурси для доведення справи клієнта до успішного завершення. Такий підхід може сприяти підвищенню ефективності та якості юридичних послуг.

Однак існують також значні ризики та негативні наслідки використання такого методу визначення винагороди. По-перше, існує потенційний конфлікт інтересів між адвокатом і клієнтом. Адвокат може працювати в своїх інтересах, а не в інтересах клієнта. Крім того, така практика може спонукати адвокатів брати лише ті справи, які є вигідними з точки зору «гонорару на випадок непередбачених обставин», залишаючи менш вигідні справи та

клієнтів, які не можуть дозволити собі сплатити цей вид гонорару.

Що стосується законності та етики, то вирішення цієї проблеми може залежати від конкретних правових та етичних стандартів, що діють в країні. Рішення Великої Палати може стати важливим кроком у регулюванні цього питання та забезпеченні балансу між інтересами адвокатів та клієнтів.

Варто зауважити, що такий вид винагороди не може бути розглянутий як проста оплата за надані послуги адвоката, оскільки він залежить від конкретного результату справи, а не від обсягу або якості наданих послуг. Таким чином, встановлення додаткової винагороди за успішний розгляд справи судом порушує основні принципи судочинства та акти цивільного законодавства. Це рішення суду є важливим кроком у врегулюванні питань, пов'язаних з гонораром за успіх в сфері адвокатської діяльності в Україні, оскільки воно встановлює юридичну позицію щодо таких видів винагороди та закріплює принципи справедливості та законності у сфері юридичних послуг [5, с. 89].

У рішенні Великої палати Верховного Суду у справі № 904/4507/18. Вони стверджують, що угоди про оплату юридичної допомоги укладаються між адвокатом і клієнтом, і чи є обов'язковим таке зобов'язання — це питання, яке може вирішуватися у відносинах між адвокатом і клієнтом. Велика палата вважає, що при визначенні величини компенсації суд повинен враховувати реальні витрати на юридичну допомогу та їх обґрунтованість, враховуючи фактичні витрати та їх необхідність.

Згідно зі статтею 30 Кодексу адвокатської етики, адвокат має право на отримання гонорару навіть у випадку, якщо результат виконання доручення не був досягнутий, якщо це не передбачено іншим чинним договором про надання правової допомоги. Також наголошується можливість застосування адвокатом концепції «гонорару за успіх». Рада адвокатів України рекомендує уникати подання позову до суду для стягнення гонорару, який був сплачений за успіх [6].

Мельниченко Р.Г. вказує на основну соціальну користь «гонорару успіху»: він робить кваліфіковану юридичну допомогу доступнішою, особливо випадки, коли людина не може собі дозволити захищати свої права через відсутність фінансів на оплату адвоката. Проте, в кримінальних справах, де держава надає безкоштовного адвоката, суспільне значення гонорару для успіху зникає. Згідно з В.Гвоздієм, адвокати усвідомлюють, що деякі справи можуть забрати багато часу, особливо в складних справах, де потрібно велике зусилля від цілої юридичної команди. Але не всі клієнти готові відшкодувати ці втрати часу на початковій стадії [7, с. 109].

Гонорар успіху може виступати як інструмент, що стимулює юридичні фірми ризикнути витративши час на справу, з метою отримання винагороду у разі перемоги, і у таких випадках цей гонорар служить як засіб захисту прав клієнта.

Також вважається, що в багатьох випадках люди без значних заощаджень, але постраждали у різних правових ситуаціях, стикаються з вибором: або не мати якісного захисту, або укласти угоду, за якою адвокат отримає частину компенсації як гонорар, а перевагою «гонорару успіху» є його фокус на результаті, що стимулює адвоката до якісної роботи і сприяє досягненню бажаного результату для клієнта. Це дозволяє розробити ефективну стратегію для судового процесу та збільшити шанси на успіх для клієнта [8].

Згідно з Р.А. Черкасовою, судочинство зацікавлене у позитивному результаті справи, тому багато клієнтів готові надавати матеріальні стимули своєму адвокату в сподіванні на успішний вирішення їхніх справ. Незважаючи на це, даний факт сам по собі не може служити аргументом, оскільки чесний адвокат або адвокатська фірма завжди повинні прагнути захищати інтереси своїх клієнтів. Проте, відкидати об'єктивне збільшення зусиль та бажання перемоги в справі було б необґрунтовано [8].

Також, дослідниця відзначає, що система «гонорару успіху» має свої переваги, зокрема, вона сприяє тому, що адвокати не будуть приймати справи, які, на їхню думку, призведуть до невдачі. Це дозволить захистити інтереси потенційного клієнта від непотрібних витрат на погодинну оплату, особливо в тих випадках, коли законодавство та судова практика несприятливі для клієнта. Деякі дослідники вказують на можливість використання такої системи, але зазначають, що вона повинна бути обмежена для досягнення максимальної ефективності.

Окрім вищезазначеного обмеження, Р.Г. Мельниченко (у справах кримінального характеру), дослідник стверджують, що необхідно розглядати «гонорар за успіх» як додаткову умову у контексті договорів про надання правової допомоги. Договір не може бути зведений лише до умови «гонорар за успіх» для оплати послуг, оскільки це може призвести до ситуації, коли адвокат взагалі не отримає оплату за свої послуги, що є неприпустимим [9].

Деякі вчені висловлюють критику щодо використання «гонорару успіху» у сфері розрахунків адвокатських гонорарів. Наприклад, О.О. Кияшко проти можливості передачі витрат на «сус-феї» до програтної сторони, оскільки вона не має реального ризику при цьому. За словами Кияшко, це несправедливо, оскільки програтна сторона фактично не несе фінансових витрат у разі програшу. У свою чергу, О.Верещагін зазначає, що система

«гонорару успіху» сприяє збільшенню кількості позовів та може створити непропорційне фінансове навантаження на програтну сторону [10].

Згідно з В.М. Князевим, головний недолік «гонорару успіху» полягає у тому, що в таких умовах адвокат стає учасником ризикованої операції, де результат визначається не лише його професіоналізмом, але й рядом інших факторів. Практично він займається бізнесом, що суперечить його спеціальному статусу захисника прав [11, с. 61].

Думка науковця, яка заслуговує на увагу, стверджує, що такий спосіб визначення гонорару може призвести до ситуації, коли громадська довіра до адвокатури буде підірвана. Наприклад, угода про «гонорар за успіх» може спричинити збільшення позовів адвокатів до своїх клієнтів для стягнення плати. Ця практика змушує клієнтів легше погоджуватися з висотою гонорару, оскільки вони можуть відкласти плату до розгляду справи. Однак це може призвести до формування негативної думки не лише про окремих адвокатів, але й про всю професійну спільноту [11].

Все це свідчить про різнобічні думки серед науковців щодо ефективності використання «success fee» як методу визначення розміру гонорару адвоката. Подібна непослідовність спостерігається й у практиці зарубіжних країн. Перш за все, варто відзначити, що деякі дослідники вказують на недоцільність використання «адвокатського гонорару» з огляду на положення Загального кодексу прав адвокатів Європейських Співтовариств від 28 жовтня 1988 року [12].

Отже, пункт 3.3.1 Кодексу вказує на те, що адвокати не можуть укладати угоди, де клієнт зобов'язується сплачувати винагороду у вигляді грошової суми або в іншій формі. Однак, існує виняток з цього правила, який дозволяє угоду про виплату гонорару адвокату відповідно до вартості спірного майна, якщо розмір гонорару встановлюється згідно з офіційними ставками або під контролем компетентного органу, юрисдикція якого охоплює адвоката (див. пункт 3.3.3 Кодексу) [13].

Верховний Суд у постанові від 17.01.2024 (справа № 906/462/22) підтвердив рішення Північно-західного апеляційного господарського суду від 20.09.2023 щодо відмови у стягненні гонорару успіху. Згідно з угодою між клієнтом та адвокатом, гонорар за надану правову допомогу складає 40000 грн, у тому числі 20000 грн за успіх у суді. Вирішуючи це питання, суд довів, що гонорар успіху не був обов'язковим у даній справі, тому відшкодування витрат на професійну допомогу відмовлено. Це відповідає практиці Верховного Суду, який підкреслює, що стягнення таких витрат не може бути додатковим способом отримання доходу [14].

Звертаємо увагу на постанову ВП ВС від 12.05.2020 по справі № 904/4507/18 (№ в ЄДРСР 91572017) «Про можливість існування «гонорару

успіху» як форми оплати винагороди адвокату», в якій Верховний Суд визнав можливість існування «гонорару успіху» як форми оплати для адвокатів. Враховуючи рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо обов'язковості таких угод між адвокатом і клієнтом, Верховний Суд підтвердив законність цього виду винагороди. ЄСПЛ визначив, що гонорар успіху може бути стягнутий, якщо відповідний результат досягнутий в суді. У даній справі, Верховний Суд підтвердив обов'язковість виплати гонорару успіху в розмірі 20% від зменшеної суми заборгованості відповідача. Суди попередніх інстанцій помилилися, відмовляючи у стягненні гонорару успіху, оскільки відповідач погодився з цим обов'язком та не виконав його [15].

Щодо законодавства зарубіжних країн, Д. Луспенік правильно вказує, що в деяких країнах Європи такі угоди мають юридичну силу (Велика Британія, Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина, Фінляндія, Туреччина та Греція), в той час як в інших вони вважаються неприйнятними (Німеччина та Ірландія). Крім того, в деяких країнах існують обмеження на використання «плати за успіх». Наприклад, у Німеччині діє спеціальний закон «Про оплату праці адвокатів» («*Rechtsanwaltsvergütungsgesetz*»), який встановлює винагороду в залежності від виду адвокатської діяльності [16]. Німецьке законодавство забороняє «гонорар адвоката» в класичному розумінні, але дозволяє адвокатам отримувати винагороду в разі досягнення обумовленого результату, а також може передбачати додаткову винагороду за успіх. У випадку відсутності обумовленого результату адвокат має право на мінімальний розмір винагороди [17].

Такі ж самі умови можна знайти в законодавстві Франції, де гонорар адвоката може бути залежним від результату справи, якщо угода з клієнтом передбачає додаткову винагороду за сприятливий результат. У Швейцарії законодавство забороняє пряме укладення угоди про пайковий договір (*pactum quota litis*), де адвокат відмовляється від оплати у разі невдачі справи, проте надає можливість збільшення гонорару у разі перемоги (*pactum de palmario*) (ст. 19 Етичного кодексу Швеції). Використання «гонорару за успіх» є поширеним у країнах англосаксонської правової системи, де пріоритет надається свободі укладення договорів, включаючи умови оплати [18].

Однак, використання даного методу розрахунку гонорару адвоката у США обмежено. Наприклад, згідно з пунктом 1.5 (d) Стандартних правил професійної поведінки 1983 року, недозволено встановлювати «гонорар за успіх» у справах про розлучення, аліменти та кримінальні справи. Аналогічні обмеження існують і в англійському праві, де умовні угоди про винагороду не можуть застосовуватися у сімейних відносинах та кримінальних справах,

за винятком певних випадків (згідно зі статтею 27 Закону про доступ до правосуддя 1999 року) [19].

Крім вивчення закордонного законодавства, важливо дослідити підходи Європейського суду з прав людини до можливості використання «гонорару за успіх» у відносинах між адвокатом та його клієнтом. Під час аналізу практики цього суду, Д. Луспенік звертає увагу на те, що ЄСПЛ розрізняє угоди про виплату частки виграшу (коли зобов'язання сплатити залежить від успіху у справі, і винагорода визначається у відсотках від виграшу) від інших видів договорів про «винагороду за успіх» (коли обов'язок сплати винагороди також залежить від успіху у справі, але її розмір фіксований, або це додаткова сума до основного гонорару) [21].

ЄСПЛ не має за мету встановлення загальної можливості використання методу «гонорару за успіх» для розрахунку гонорару адвоката (незалежно від його форми). Замість цього, він вважає, що це питання належить до компетенції національного законодавця, який має вирішувати його відповідно до власного судового порядку. У вироках справ «*Iatridis проти Греції*» (2010) та «*Kamasinski проти Австрії*» (1989) ЄСПЛ підтверджує дійсність угоди про «гонорар за успіх», враховуючи відповідність законодавства щодо їх законності, в той час як у справі «*Даджен проти Ірландії*» (1983) вирішено протилежним чином [20].

Вивчення законодавства і практики Європейського суду з прав людини дозволяє зробити висновок, що в багатьох іноземних країнах не заборонено використання поняття «*success fee*» (з урахуванням певних обмежень для певних категорій справ або розгляду його як додаткової оплати) як методу розрахунку гонорару адвоката. Ця можливість також не виключена Європейським судом з прав людини.

Висновки. Гонорар успіху — це форма оплати адвокатських послуг, при якій винагорода адвоката визначається в залежності від досягнення конкретного результату, який був передбачений клієнтом. Ця умова угоди стимулює адвоката до максимально ефективної роботи з метою досягнення поставленої мети, оскільки його оплата залежить від успіху справи. Такий підхід дозволяє зберегти інтереси клієнта та забезпечити мотивацію адвокату для досягнення найкращого результату.

Позитивні риси «винагороди за успіх» полягають у збільшеній доступності правової допомоги для населення та її акценті на результати, що в багатьох випадках може покращити якість такої допомоги, а також захистити інтереси адвоката потенційного клієнта від необґрунтованих витрат. Необхідною умовою для закріплення «винагороди за успіх» у договорі на надання правової допомоги, незалежно від його типу (оплата частки виграшу у фіксованій сумі чи як додатковий гонорар, доданий до основної суми гонорару), є встановлення

чітких критеріїв для визначення результату, який є метою професійної діяльності адвоката. З урахуванням досвіду зарубіжних країн ми вважаємо за доцільне встановлення певних обмежень (або навіть заборон) на можливість застосування «винагороди за успіх» для певних категорій справ, включаючи кримінальні справи та родинні відносини (наприклад, розлучення, аліменти та інше).

Такий договір не заборонено укладати, але такі витрати це виключно договірні відносини сторін

і не можуть бути компенсовані за рахунок сторони, не на користь якої рішення суду. Тобто, навіть якщо результат справи не задовольнив клієнта, він все одно зобов'язаний виплатити адвокату винагороду за його професійну діяльність. З міжнародного досвіду можна взяти до уваги обмеження або заборони на використання «гонорару за успіх» у певних сферах, таких як кримінальні справи та справи з родинних стосунків, наприклад, розлучення та аліменти.

Література

1. Рамазанова С.Р. Оплата послуг адвоката «гонорар успіху». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 489–491.
2. Мільченко Н.С., Савчук М.В., Цимбал П.В. «Гонорар успіху» в діяльності адвоката. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 430–432. URL: http://lsej.org.ua/8_2020/108.pdf (дата звернення: 17.03.2024).
3. Орешкін В.П. Гонорар успіху адвоката в Україні і світі. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 70. С. 362–369. URL: https://zenodo.org/record/3608554/files/orieshkin_70.pdf?download=1 (дата звернення: 17.03.2024).
4. Черняченко Д.Б. «Гонорар успіху» адвоката та його співвідношення з інститутом судових витрат. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 226–237.
5. Іваницький С.О. Pactum de quota litis: Перспективи використання в сучасній адвокатській практиці. *Юрист України*. 2018. № 2. С. 86–89.
6. Козлов С. Чому в Україні досі «не люблять» гонорар успіху адвоката. *Юридична газета онлайн*. 2020. № 6 (712). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chomu-v-ukrayini-dosi-ne-lyublyat-gonorar-uspihu-advokata.html> (дата звернення: 17.03.2024).
7. Вовнюк В. Дисциплінарна відповідальність адвоката в Україні: переваги, недоліки та особливості процедури. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 170–176. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/18.pdf (дата звернення: 17.03.2024).
8. Tsuvina T., Vakhoniev T. Law of Ukraine 'on mediation': main achievements and further steps of developing mediation in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5, Is. 1. P. 142–153. URL: <https://ajee-journal.com/law-of-ukraine-on-mediation-main-achievements-and-further-steps-of-developing-mediation-in-ukraine> (дата звернення: 17.03.2024).
9. Tsuvina T., Ferz S. The recognition and enforcement of agreements resulting from mediation: Austrian and Ukrainian perspectives. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5, Is. 4. P. 32–54. URL: https://www.academia.edu/99810633/ACCESS_TO_JUSTICE_IN_EASTERN_EUROPE (дата звернення: 17.03.2024).
10. Гонорар успіху адвоката: позиція ВП ВС. *Закон і бізнес*. 2020. URL: https://zib.com.ua/ua/142635-gonorar-uspihu_advokata_poziciya_vp_vs.html (дата звернення: 17.03.2024).
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 17.03.2024).
12. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року від 09.06.2017. *Національна асоціація адвокатів України: вебсайт*. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf (дата звернення: 17.03.2024).
13. Папій Т.О. Гонорар успіху адвоката: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019 № 4. С. 416–419. URL: http://pap.in.ua/4_2019/117.pdf (дата звернення: 17.03.2024).
14. Судова практика: «Гонорар успіху» як форма оплати винагороди адвокату. *Юридична газета онлайн*. 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/sudova-praktika-gonorar-uspihu-yak-forma-oplati-vinagorodi-advokatu.html> (дата звернення: 17.03.2024).
15. Практика ВП ВС про можливість існування «гонорару успіху» як форми оплати винагороди адвокату. *Прецедент: вебсайт*. 2022. URL: <https://precedent.ua/105493740> (дата звернення: 17.03.2024).
16. Steintz M. The Litigation Finance Contract (May 2, 2012). *William & Mary Law Review*, 455 (2012). *U Iowa Legal Studies Research Paper*. № 12–11. URL: <https://ssrn.com/abstract=2049528> (дата звернення: 17.03.2024).
17. Karnavas. Michael G. Lawyer's ethics. *Skopje: OSCE*. 2016. 104 p. P. 80.
18. Rapport UJA sur le pacte de quota litis. *L'Union des Jeunes Avocats de Paris*. 2020. URL: <https://www.uja.fr/news/rapport-sur-le-pacte-de-quota-litis/> (дата звернення: 17.03.2024)

19. Model Rules of Professional Conduct. *American Bar Association*. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents/ (дата звернення: 17.03.2024).

20. Rothwell R. Success fees: a word of warning. *The Law Society Gazette*. 2015. URL: <https://www.lawgazette.co.uk/commentand-opinion/success-fees-a-word-of-warning/5050634.article> (дата звернення: 17.03.2024).

References

1. Ramazanov S.R. Payment of a lawyer's services "success fee". *Legal Scientific Electronic Journal*. 2020. No. 8. P. 489–491.

2. Milchenko N.S., Savchuk M.V., Tsymbal P.V. "Success fee" in the activity of a lawyer. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2020. No. 8. P. 430–432. URL: http://lsej.org.ua/8_2020/108.pdf (accessed: 17.03.2024).

3. Oreshkin V.P. Success fee of a lawyer in Ukraine and the world. *Journal of Eastern European Law*. 2019. No. 70. P. 362–369. URL: https://zenodo.org/record/3608554/files/orieshkin_70.pdf?download=1 (accessed: 17.03.2024).

4. Chernyachenko D.B. "Success fee" of a lawyer and its correlation with the institution of court costs. *Journal of Eastern European Law*. 2020. No. 82. P. 226–237.

5. Ivanytskyi S.O. Pactum de quota litis: Prospects for use in modern advocacy practice. *Lawyer of Ukraine*. 2018. No. 2. P. 86–89.

6. Kozlov S. Why in Ukraine they still "don't like" the success fee of a lawyer. *Legal Newspaper Online*. 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chomu-v-ukrayini-dosi-ne-lyublyat-gonorar-uspihu-advokata.html> (accessed: 17.03.2024).

7. Vovniuk V. Disciplinary responsibility of a lawyer in Ukraine: advantages, disadvantages and features of the procedure. *Legal Bulletin*. 2022. No. 5. P. 170–176. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/18.pdf (accessed: 17.03.2024).

8. Tsvina T., Vakhoniev T. Law of Ukraine 'on mediation': main achievements and further steps of developing mediation in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5, Is. 1. P. 142–153. URL: <https://ajee-journal.com/law-of-ukraine-on-mediation-main-achievements-and-further-steps-of-developing-mediation-in-ukraine> (accessed: 17.03.2024).

9. Tsvina T., Ferz S. The recognition and enforcement of agreements resulting from mediation: austrian and ukrainian perspectives. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5, Is. 4. P. 32–54. URL: https://www.academia.edu/99810633/ACCESS_TO_JUSTICE_IN_EASTERN_EUROPE (accessed: 17.03.2024).

10. Success fee of a lawyer: the position of the Supreme Court. *Law and Business*. 2020. URL: https://zib.com.ua/ua/142635-gonorar_uspihu_advokata_poziciya_vp_vs.html (accessed: 17.03.2024).

11. On the Bar and Practice of Law: Law of Ukraine of 05.07.2012 No. 5076-VI. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (accessed: 17.03.2024).

12. Rules of Advocate Ethics, approved by the Reporting and Election Congress of Advocates of Ukraine in 2017 from 09.06.2017. *National Association of Advocates of Ukraine: website*. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf (accessed: 17.03.2024).

13. Papii T.O. Success fee of a lawyer: current state and prospects for development in Ukraine. *Comparative Analytical Law*. 2019 No. 4. P. 416–419. URL: http://pap.in.ua/4_2019/117.pdf (accessed: 17.03.2024).

14. Case law: "Success fee" as a form of payment of a lawyer's fee. *Legal newspaper online*. 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/sudova-praktika-gonorar-uspihu-yak-forma-oplati-vinagorodi-advokatu.html> (accessed: 17.03.2024).

15. Practice of the Supreme Court on the possibility of the existence of a "success fee" as a form of payment of remuneration to a lawyer. *Precedent: website*. 2022. URL: <https://precedent.ua/105493740> (accessed: 17.03.2024).

16. Steinitz M. The Litigation Finance Contract (May 2, 2012). *William & Mary Law Review*, 455 (2012). *U Iowa Legal Studies Research Paper*. No. 12–11. URL: <https://ssrn.com/abstract=2049528> (accessed: 17.03.2024).

17. Karnavas, Michael G. Lawyer's ethics. Skopje: OSCE, 2016. 104 P. P. 80.

18. Rapport UJA sur le pacte de quota litis. *L'Union des Jeunes Avocats de Paris*. 2020. URL: <https://www.uja.fr/news/rapport-sur-le-pacte-de-quota-litis/> (дата звернення: 17.03.2024).

19. Model Rules of Professional Conduct. *American Bar Association*. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents/ (accessed: 17.03.2024).

20. Rothwell R. Success fees: a word of warning. *The Law Society Gazette*. 2015. URL: <https://www.lawgazette.co.uk/commentand-opinion/success-fees-a-word-of-warning/5050634.article> (accessed: 17.03.2024).

УДК 347.97/.99

Колісник Олена Вікторівна

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
асистент кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*
Kolisnyk Olena

*Candidate of Legal Sciences (PhD), Senior Research Fellow,
Assistant of the Department of Civil Justice and Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0000-0002-7193-4594

Пасат Марія Олександрівна

*студентка факультету юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
Pasat Maria

*Student of the Faculty of Justice
Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0009-0000-5229-1098

Прокопова Катерина Дмитрівна

*студентка факультету юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
Prokopova Kateryna

*Student of the Faculty of Justice
Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0009-0005-8725-7777

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9798

ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ПЕРЕВАГ І РИЗИКІВ

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO THE UKRAINIAN CIVIL PROCEDURE: AN ANALYSIS OF ADVANTAGES AND RISKS

Анотація. Вступ. Інтеграція штучного інтелекту в різні сфери суспільного життя є одним з найбільш обговорюваних та перспективних напрямків технологічного розвитку останніх десятиліть. Особливо актуальним стає питання застосування штучного інтелекту у цивільному судочинстві, що обіцяє не лише оптимізацію судових процедур, але й зміну парадигми правосуддя в цілому. В контексті правової системи України, яка переживає етап активних реформ та пошуку шляхів підвищення ефективності та доступності правосуддя, вивчення можливостей та викликів, пов'язаних з інтеграцією штучного інтелекту, набуває особливої ваги.

Мета. Метою статті є аналіз перспектив та викликів, пов'язаних з інтеграцією штучного інтелекту в цивільне судочинство України, з акцентом на оптимізацію процесів розгляду справ, зниження витрат на судочинство, підвищення доступності правосуддя та ідентифікацію потенційних ризиків застосування таких технологій.

Матеріали і методи. У дослідженні використано комплексний підхід, що об'єднує аналіз національного законодавства України, вивчення міжнародних практик та теоретичних джерел з питань застосування штучного інтелекту в цивільному судочинстві. Застосовано методи порівняльного аналізу, що дозволили оцінити ефективність та можливі наслідки інтеграції штучного інтелекту у правові процеси, а також методи критичного аналізу для ідентифікації та оцінки потенційних ризиків і викликів, що базуються на огляді актуальних наукових досліджень та експертних оцінок у цій галузі.

Результати. В результаті дослідження підкреслено важливість подальшого вивчення теми для розробки ефективних механізмів використання штучного інтелекту в судочинстві, що є невід'ємною частиною сучасного правового розвитку. Встановлено, що навчання та підготовка суддів до ефективної роботи з технологіями штучного інтелекту віграватимуть ключову роль у підвищенні ефективності та об'єктивності правосуддя. Крім того, стаття може бути корисною для науковців, правознавців, розробників правових технологій та інших зацікавлених осіб, які прагнуть поглибити розуміння потенціалу та викликів застосування штучного інтелекту у сфері правосуддя.

Перспективи. Перспективи включають розробку комплексних нормативно-правових актів, які забезпечать прозорість використання штучного інтелекту, захист особистих даних, а також баланс між технологічними інноваціями та необхідністю збереження людського контролю у прийнятті судових рішень. Встановлено, що навчання та підготовка суддів до ефективної роботи з технологіями штучного інтелекту віграватимуть ключову роль у підвищенні ефективності та об'єктивності правосуддя. Проведення пілотних проєктів та аналіз міжнародного досвіду допоможуть знайти оптимальні шляхи інтеграції та використання штучного інтелекту в українській судовій системі, сприяючи її розвитку та модернізації.

Ключові слова: штучний інтелект, цивільне судочинство, правове регулювання, доступність правосуддя, етичні дилеми, автоматизація процесів.

Summary. Introduction. The integration of artificial intelligence into various aspects of societal life is one of the most discussed and promising directions of technological development in recent decades. The application of artificial intelligence in civil litigation becomes particularly relevant, promising not only the optimization of judicial procedures but also a shift in the justice paradigm as a whole. In the context of Ukraine's legal system, which is undergoing a phase of active reforms and seeking ways to enhance the efficiency and accessibility of justice, exploring the opportunities and challenges associated with the integration of artificial intelligence is of special significance.

Purpose. The purpose of this article is to analyze the prospects and challenges related to the integration of artificial intelligence into civil litigation in Ukraine, focusing on optimizing case review processes, reducing litigation costs, enhancing access to justice, and identifying potential risks of applying such technologies.

Materials and methods. The study employs a comprehensive approach that combines an analysis of Ukraine's national legislation, the study of international practices, and theoretical sources on the application of artificial intelligence in civil litigation. Methods of comparative analysis were used to evaluate the effectiveness and possible consequences of integrating artificial intelligence into legal processes, as well as critical analysis methods to identify and assess potential risks and challenges based on a review of current scientific research and expert assessments in this field.

Results. The study highlights the importance of further exploration of the topic to develop effective mechanisms for using artificial intelligence in the judiciary, which is an integral part of modern legal development. It was found that the training and preparation of judges for effective work with artificial intelligence technologies will play a key role in enhancing the efficiency and objectivity of justice. Furthermore, the article can be useful for scientists, legal scholars, legal technology developers, and other interested parties seeking to deepen their understanding of the potential and challenges of applying artificial intelligence in the justice sector.

Discussion. Prospects include the development of comprehensive legal acts that will ensure the transparency of artificial intelligence use, personal data protection, and a balance between technological innovations and the necessity of maintaining human control in decision-making. Training and preparation of judges for effective work with artificial intelligence technologies will play a key role in enhancing the efficiency and objectivity of justice. Conducting pilot projects and analyzing international experience will help find optimal ways of integrating and using artificial intelligence in the Ukrainian judicial system, contributing to its development and modernization.

Key words: artificial intelligence, civil litigation, legal regulation, accessibility of justice, ethical dilemmas, process automation.

Постановка проблеми. Інтеграція штучного інтелекту в цивільне судочинство являє собою новий та складний виклик для правової системи України. Незважаючи на потенційні переваги, такі як підвищення ефективності судового процесу, оптимізація документообігу та зниження витрат на судочинство, існують значні правові, етичні та технологічні ризики. Ці ризики включають питання приватності та захисту даних, етичні дилеми, пов'язані з автоматизованим прийняттям рішень, та відповідальність за помилки або упередженість штучного інтелекту. Крім того, існує потреба в розробці чіткого нормативно-правового регулювання для впровадження та використання штучного інтелекту в судовій системі, яке б враховувало ці

ризики та забезпечувало баланс між інноваціями та захистом прав і свобод громадян. В контексті швидкого розвитку технологій та їхнього впливу на правову сферу дослідження актуальності, можливостей та недоліків застосування штучного інтелекту в цивільному судочинстві стає вкрай важливим для подальшого розвитку правової системи України, що забезпечить ефективне та справедливе правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами огляду останніх досліджень у сфері впровадження штучного інтелекту в судову систему виявлено зростаючий інтерес до цієї теми, а також розкриває ряд важливих аспектів та небезпек. Праці таких авторів, як Чень С. [15], який висвітлює застосування штучного інтелекту

в судовій системі Китаю, Шевчука В.М. [16], який досліджує перспективи використання штучного інтелекту в правосудді та Голубєвої Н.Ю. [18], яка розглядає онлайн-суди та загрози, пов'язані з їхнім функціонуванням, свідчать про активне обговорення та пошук рішень у цій області. Однак, попри значний прогрес у дослідженні можливостей штучного інтелекту для оптимізації судочинства, існують невирішені питання, пов'язані з правовим регулюванням використання цих технологій, забезпеченням етичних стандартів та захистом прав людини. Проєкт стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні, підготовлений під керівництвом Шевченка А.І. [19], вказує на необхідність комплексного підходу до формування правової бази для інтеграції штучного інтелекту в правову систему. Ці та інші дослідження підкреслюють важливість подальшого вивчення теми з метою вирішення існуючих проблем та розробки ефективних механізмів використання штучного інтелекту в судочинстві, що є невід'ємною частиною сучасного правового розвитку.

Метою статті є аналіз перспектив та можливих негативних аспектів, пов'язаних з інтеграцією штучного інтелекту в цивільне судочинство України, з акцентом на оптимізацію процесів розгляду справ, зниження витрат на судочинство, підвищення доступності правосуддя та ідентифікацію потенційних ризиків застосування таких технологій.

Матеріали і методи. У цьому дослідженні застосовано комплексний методологічний підхід, що включає аналіз нормативно-правової бази України, яка регулює застосування штучного інтелекту в правових процесах, а також огляд міжнародних практик і теоретичних досліджень у галузі впливу штучного інтелекту на цивільне судочинство. Використано метод порівняльного аналізу для оцінки різних аспектів впровадження штучного інтелекту у правові системи, зокрема, для виявлення ефективності та потенційних наслідків такого впровадження. Метод критичного аналізу дозволив ідентифікувати і оцінити потенційні ризики та виклики, асоційовані з інтеграцією штучного інтелекту в судочинство, засновані на актуальних наукових дослідженнях і експертних оцінках. Такий підхід забезпечує повне розуміння предмета дослідження та дозволяє визначити необхідні напрямки подальших досліджень у цій сфері. Основна увага приділена стратегіям формування та критеріям відбору джерел, що забезпечує наукову новизну та актуальність отриманих результатів дослідження, відповідно до загальновизнаних методологічних стандартів в галузі права.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ стоїть на порозі нової ери, де штучний інтелект (далі — ШІ) може стати не тільки інструментом розвитку технологій, а й важливим елементом у сфері правосуддя. Інтеграція ШІ у цивільне су-

дочинство України відкриває перед суспільством нові можливості та небезпеки. Розуміння основних понять і класифікації ШІ, а також його історії розвитку і сучасного стану у правосудді, є ключовим для визначення шляхів ефективної інтеграції технологій у правову систему країни.

Штучний інтелект охоплює широкий спектр наукових дисциплін і технологій, спрямованих на створення машин і програм, здатних виконувати завдання, які традиційно потребують людського інтелекту¹ Основною метою ШІ є моделювання та розширення людських когнітивних функцій через розробку інтелектуальних систем.

Відповідно до класифікації Рассела та Норвіга, ШІ поділяється на чотири основні категорії:

1. *Системи, що мислять подібно до людини*, зосереджуються на імітації людського мислення та сприйняття. Вони включають розвиток нейронних мереж та алгоритмів машинного навчання, які намагаються відтворити процеси людського мозку.

2. *Системи, що мислять раціонально*, займаються логічним аналізом і виведенням. Цей підхід спирається на формалізацію мислення через логічні моделі, намагаючись досягти раціонального висновку в рамках визначених правил².

3. *Системи, що діють подібно до людини*, включають розробку роботів та інших механізмів, здатних виконувати фізичні дії в реальному світі, імітуючи людську поведінку.

4. *Системи, що діють раціонально*, спрямовані на досягнення конкретних цілей через оптимальне планування та виконання дій відповідно до заданих параметрів [9, с. 375].

Кожна з цих категорій вже має своє застосування у правосудді, де вони можуть сприяти оптимізації судових процесів, поліпшенню доступу до правосуддя та підвищенню об'єктивності судових рішень.

Історія розвитку штучного інтелекту в правосудді має свої корені у дослідженнях і розробках, що почалися в середині 20-го століття³, але значний прогрес був досягнутий лише в останні десятиліття завдяки зростанню обчислювальної

¹ На сьогодні, за даними ІВМ, однією з найбільш обговорюваних тем у сфері ШІ є створення штучного загального інтелекту (далі — ШІЗІ), теоретичного стану, в якому комп'ютерні системи зможуть досягти або перевершити людський інтелект. ШІЗІ описується як ШІ, який має інтелект, рівний людському. Проте наразі це все ще повністю теоретично, і практичних прикладів ШІЗІ не існує.

² Кожна з цих категорій має потенціал для застосування у цивільному судочинстві, але оскільки цивільне судочинство вимагає точності, об'єктивності та здатності до логічного аналізу та виведення, найбільш придатними здаються системи, що мислять раціонально. Це може включати автоматизацію юридичного аналізу, обробку доказів та підтримку прийняття рішень суддями чи юристами.

³ Перша згадка терміну «штучний інтелект» приписується Джону Маккарті та була використана під час конференції в Дартмутському університеті у 1956 році.

потужності та розвитку алгоритмів машинного навчання. Сучасний стан ІІІ у правосудді характеризується активним впровадженням систем автоматизованого аналізу даних, розробкою інтелектуальних асистентів для суддів та юристів, а також експериментами з повністю автоматизованим прийняттям рішень у деяких юрисдикціях.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що штучний інтелект — це не просто один інструмент або технологія, а цілий спектр підходів, кожен з яких має власні особливості та потенціал для застосування у різних сферах, включно з юриспруденцією. ІІІ може вивчати методи розв'язання складних задач, для яких людське розуміння вважається критичним, а також ті задачі, для яких традиційні методи виявляються недостатніми. В контексті правосуддя, це означає можливість аналізувати великі обсяги даних, швидко знаходити прецеденти та адаптувати існуючі правові принципи до нових випадків.

Серед класифікацій ІІІ особливе місце займають агентно-орієнтовані системи, які наголошують на здатності ІІІ адаптуватися та виживати в динамічному середовищі [10, с. 4–5]. Такий підхід може бути особливо корисним у правосудді, де кожен випадок є унікальним і вимагає індивідуального підходу. Тут можна розглядати підходи, визначені Джеком Коуплендом. Розгляд обох підходів — низхідного та висхідного — дозволяє глибше зрозуміти, як ІІІ може вплинути на процеси в правосудді та які виклики це може створити [11, с. 213].

Низхідний підхід (Top-Down AI) зосереджується на моделюванні високорівневих психічних процесів, таких як мислення, міркування, мова. Це дозволяє створити системи, здатні імітувати суддівські рішення, аналізуючи правові документи та вирішуючи юридичні питання. Проте, цей підхід має свої обмеження, особливо коли йдеться про інтерпретацію норм, що вимагає глибокого розуміння контексту та людських цінностей. Одне з питань, що виникає у цьому контексті, стосується можливості ІІІ зрозуміти суб'єктивність та моральні аспекти, які часто присутні в судових рішеннях.

Висхідний підхід (Bottom-Up AI), з іншого боку, зосереджений на біологічно натхнених моделях, таких як нейронні мережі та еволюційні алгоритми. Цей підхід може забезпечити адаптивність ІІІ, здатного вчитися з досвіду та покращувати свої висновки з часом. У контексті судочинства це може дозволити ІІІ адаптуватися до змін у законодавстві та практиці, а також забезпечити індивідуалізований підхід до кожної справи. Проте, такий процес вимагає створення механізмів контролю та перевірки рішень ІІІ, щоб уникнути помилок або упередженості.

Важливість оцінки інтелектуальності ІІІ не можна недооцінювати, особливо коли йдеться про застосування в судовій системі. Методи, такі як експертні оцінки та інтелектуальні тести, віді-

грають ключову роль у визначенні здатності ІІІ до прийняття обґрунтованих рішень в правовому контексті. Однак, як і було зазначено, ці методи мають свої обмеження, особливо коли судження засноване на суб'єктивних уявленнях експертів або на стандартизованих тестах, які можуть не повністю відображати комплексність юридичних питань.

Цікавий аспект, на який вказує аналіз висловлювань психіатрів про «логічно вірне, але неправильне» міркування⁴, підкреслює складність впровадження ІІІ у правосудді. Хоча ІІІ може логічно і коректно обробляти інформацію, його здатність до інтерпретації та врахування контекстуальних аспектів, які часто мають вирішальне значення у правових рішеннях, залишається обмеженою. Таким чином, навіть найрозвиненіші ІІІ системи можуть зіткнутися з труднощами при спробі адекватно оцінити нюанси та моральні аспекти справ, що може призвести до рішень, які, хоч і логічно обґрунтовані, можуть відійти від справедливості чи прийнятих у суспільстві цінностей.

Правове регулювання застосування ІІІ в судочинстві є новою та динамічно розвиваючою сферою українського законодавства⁵. Закон України «Про авторське право та суміжні права» 2022 року став одним з перших нормативних актів, який визнає та регулює питання, пов'язані з комп'ютерно згенерованими об'єктами (КЗО), визначаючи їх як об'єкти особливого роду (*sui generis*) [3]. Цей законодавчий крок є важливим в контексті визнання та захисту інтелектуальних продуктів, створених за допомогою ІІІ, надаючи їм майнові права, аналогічні авторським. В той же час, наявність секторального регулювання ІІІ, наприклад через Закон України «Про захист персональних даних», вказує на необхідність комплексного підходу до регулювання цієї сфери [4]. Зокрема, це стосується захисту даних, оброблених за допомогою ІІІ, та врахування специфіки таких систем у контексті прав людини та основоположних свобод.

В контексті застосування ІІІ в судочинстві, можна провести аналогію з тваринами, які, будучи живими істотами з власним інтелектом, спілкуванням і здатністю до навчання, все ж таки вважаються об'єктами цивільних прав відповідно до українського законодавства, отримуючи

⁴ Наприклад, у психологічному тесті пропонується вибрати зайве слово зі списку: козел, кенгуру, кобра, собака, більшість вибере «кобра», оскільки це єдина холонокровна тварина. Однак, деякі можуть обрати відповідь «собака», аргументуючи тим, що це єдине слово, яке починається на літеру «с». Обидві відповіді правильні з певної точки зору, але суспільні уподобання визначають, яку з них вважати «стандартною».

⁵ У рамках оновлення законодавчої бази, Концепція рекодифікації ЦК України 2020 р. вносить важливі зміни, офіційно визнаючи «автономну роботу» та «штучний інтелект» як об'єкти цивільних прав. Це не лише відображає готовність України адаптуватися до новітніх технологічних реалій, але й встановлює правову основу для подальшого розвитку та інтеграції ІІІ в різні аспекти суспільного життя.

певні захисні права за спеціальними законами. Аналогічно, сучасні правові традиції та законодавство України поки що не визнають штучний інтелект носієм прав та обов'язків, які б надали йому статус суб'єкта цивільних правовідносин. Згідно з Цивільним кодексом України, штучний інтелект може розглядатися як об'єкт цивільного права у рамках III Розділу, а саме як майно, яке може бути предметом купівлі-продажу, дарування чи обміну, або як об'єкт права інтелектуальної власності, створений завдяки творчій діяльності людини, в межах Книги 4 ЦК України [1].

Однак, Україна вже активно крокує шляхом цифровізації правової системи, здійснюючи значні початкові кроки у напрямку інтеграції цифрових технологій у судочинство. Згідно зі статтею 14 Цивільного процесуального кодексу України, у судовій системі вже діє Єдина судова інформаційно-комунікаційна система [2]. Ця система, як передбачено законодавством, спрощує обмін документами в електронній формі між судовими органами, а також між судом та сторонами судового процесу. Окрім того, система дозволяє здійснювати запис судового процесу та забезпечує можливість участі в судових засіданнях за допомогою відеоконференцій, забезпечуючи тим самим важливий крок до створення більш доступного та ефективного правосуддя.

Враховуючи це, на нашу думку, важливо продовжувати роботу над розвитком правових норм, які б враховували особливості штучного інтелекту, його потенціал і ризики, незважаючи на значні кроки, які були зроблені у цьому напрямі. При цьому варто акцентувати увагу на необхідності вдосконалення законодавчої бази у такий спосіб, який забезпечив би ефективне використання ШІ в судочинстві та одночасне дотримання прав, свобод та інтересів учасників процесу. Розробка чітких нормативних актів, що визначатимуть статус, права та обов'язки систем штучного інтелекту, є критично важливою.

Ефективне використання ШІ у цивільному судочинстві вимагає ретельного дослідження суттєвих переваг таких змін, що б обумовило потребу його впровадження. Відповідний аналіз у майбутньому допоможе розробити якісну правову базу для регулювання впровадження ШІ, що дасть юридичні підстави використовувати його у цивільному процесі.

На нашу думку, аби делегувати ШІ певні функції у суді, потрібно виокремити сфери, у яких він зміг би працювати. Так, необхідно поділити функції ШІ як такого, що безпосередньо займається відправленням правосуддя, та того, що є допоміжним інструментом, що полегшує здійснення правосуддя. У судовому процесі ШІ має неабиякий потенціал у зборі та обробці доказів, що допомогло б автоматизувати та оптимізувати їх збір, ана-

ліз та оцінку. ШІ може використовуватись під час обробки великого масиву текстових документів, як то свідчення, висновки експертів, звіти тощо, та виокремлювати ключові моменти, що мають значення⁶. ШІ міг би складним для розуміння доказам та даним надавати візуалізації, що може спростити їх аналіз. Так само, ШІ має властивості розпізнавання на візуальних об'єктах образів, що полегшить їх ідентифікацію, якщо, наприклад, серед доказів міститься значна кількість відео- або фотоматеріалів⁷.

До того ж, за допомогою ШІ, може бути створено певні бази даних, в яких би було перелічено судову практику, нормативно-правові акти та прецеденти, що стосуються того чи іншого питання. І тим самим, це б скоротило час на пошук відповідної інформації до мінімуму та надало підтримку при прийнятті складних рішень адвокату, прокурору або судді.

Системи ШІ можуть забезпечувати пошук по самих судових рішеннях, що могло б мати назву Онлайн-реєстри⁸. Це може допомогти судовим органам отримати доступ до зручних форм викладення рішень, покращуючи їхні аналітичні можливості аналізувати масивну складну для сприйняття правову базу, включаючи статuti, адміністративні акти, європейську, національну та порівняльну практику.

Неможливо не виділити те, що ШІ став би корисним у моніторингу соціальних мереж та додатків. Через аналіз коментарів, повідомлень, фото- та відеоматеріалів, що публікуються у будь-яких медіа, можливо було б збирати докази, виявляти правопорушення та вчиняти інші процесуальні дії. Якщо звернутись до процесуального законодавства, а саме у ст. 80 ЦПК України суддя вирішує питання про достатність доказів, керуючись власними переконаннями, тож ця особливість в наслідку має те, що при розгляді справи велику роль відіграють індивідуальні якості судді [2]. Це призводить до того, що один суддя може вважати певний набір доказів достатнім, а інший за тих самих умов вирішить питання дещо по-іншому. Використання ШІ у процесі аналізу доказів можливо дозволить уникнути особистісного характеру цих дій, оптимізувати їх та визначити ключові аспекти серед великого обсягу інформації з найвищою

⁶ Наприклад, система штучного інтелекту, розроблена дослідниками з Університету Кембріджа, змогла з точністю понад 79% передбачити рішення Європейського суду з прав людини, аналізуючи лише текстові дані справ.

⁷ Можливо, це може бути система, розроблена для виявлення фальсифікованих документів у судових матеріалах. ШІ може аналізувати фотографії та відео, щоб виявити невідповідності та модифікації, які можуть свідчити про маніпуляцію доказами.

⁸ Незважаючи на існування реєстру судових рішень, впровадження систем ШІ для автоматизованого пошуку може суттєво полегшити аналіз юридичної інформації, надаючи можливість для більш зручного доступу до обширних даних судових рішень.

точністю. Проте за професійними юристами та суддями залишиться обов'язок перевірки та урахування контексту, обставин та морально етичних стандартів у зборі та аналізі доказів.

Пришвидшити створення судового рішення допомогло б вміння ШІ розпізнавати мову та відразу автоматично генерувати текст. Це б спростило сам процес написання рішень, а також унормувати та узгодити між собою їх формулювання⁹. Вже готові судові рішення та інші процесуальні документи ШІ міг би аналізувати та за певними критеріями розподіляти та зберігати у електронних архівах судів. Тож, таким чином ШІ було б інтегровано до системи документообігу.

Електронне подання документів та здійснення судових процедур через Інтернет стане ключовими умовами для ефективного впровадження технологій ШІ у судову систему. Вже можна розпочати судові провадження онлайн завдяки електронному поданню документів, а це, в свою чергу, відкриває широкі можливості для автоматизації обробки судових документів, попереднього аналізу справ та оптимізації судових рішень. Застосування технологій також сприяє стандартизації адміністративних та процесуальних процедур у судовій системі. Це може призвести до більш ефективного розміщення адміністративного персоналу, зменшення витрат та заощадження часу.

За допомогою технологій ШІ можливо створити чат-боти для консультування громадян з процесуальних питань. Ще у березні 2023 року Міністр цифрової трансформації оголосив про активну роботу Міністерства щодо інтеграції ШІ у застосунок «Дія». Це має на меті забезпечити громадян можливістю звертатись із запитаннями та безпосередньо отримувати відповіді від ШІ, що значно може підвищити якість та швидкість надання адміністративних послуг [14]. Посилаючись та такий досвід у майбутньому, це дозволить провести аналогічну інтеграцію з цивільним судочинством, що надасть змогу особам отримувати необхідну інформацію без звернення до профільних спеціалістів та економити витрати на правову допомогу.

Використання ШІ дозволить прискорити процес відправлення правосуддя та сприятиме дотриманню розумних строків при здійсненні судочинства. Доказом цього може бути досвід Китаю з використання ШІ, де, за офіційними підрахунками, він дозволив значно зменшити навантаження на суддів на третину та зберегти громадянам близько 1.7 мільярдів годин часу, що могли б бути витрачені на судові процеси [15]. Якщо дозволити ШІ розглядати справи у порядку спрощеного провадження, це може значно розгрузити судову систе-

⁹ Наприклад, система ШІ може автоматизувати процес класифікації та архівації судових рішень за визначеними параметрами, значно підвищуючи ефективність роботи судових органів і поліпшуючи доступ до правової інформації.

му і допомогти суддям зосередитися на вирішенні більш складних справ.

Відповідно до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, одним із ключових завдань у сфері правосуддя є автоматизація процесу прийняття рішень у справах з обмеженою складністю [5]. Передбачається, що за умов згоди сторін і з урахуванням чинного законодавства та судової практики, аналіз і винесення вердиктів можуть бути здійснені з використанням технологій ШІ. Таке нововведення спрямоване на інтеграцію ШІ у процес відправлення правосуддя.

Штучний інтелект може асистувати у відборі справ для застосування спрощених процедур, забезпечуючи автоматизовану обробку та розгляд за допомогою вдосконалених судових механізмів. Експертні системи ШІ здатні надавати аналітичну оцінку справи та прогнозувати потенційні наслідки, забезпечуючи суддям додаткові інструменти для верифікації їх рішень, підвищуючи ефективність та якість судочинства.

Дослідницький аналіз ШІ може розкрити нові чи раніше недоступні аргументи, що сприятиме збагаченню юридичних клопотань і, відповідно, підвищенню якості судових висновків. Такий підхід дозволить суддям ефективніше ідентифікувати поширені аргументації, забезпечуючи узгодженість в судовій практиці, що в цілому підвищить довіру до судової системи, шляхом забезпечення узгодженості та однаковості у прийнятті рішень. Також системи ШІ можуть сприяти формуванню розкладу судових органів¹⁰ та оптимізувати розклад і планування слухань, через визначення найбільш ефективного використання судового часу для розгляду кожної серії проваджень, за які вони відповідають¹¹.

Нагальною проблемою сьогодення, яка є важливим аспектом публічного влади та судової системи, залишається корупція¹². Тому використання ШІ у якості судді може стати значущим засобом антикорупційної політики завдяки його невразливості до зовнішніх впливів, підвищуючи таким чином довіру до правосуддя, оскільки штучний інтелект буде неупередженим. ШІ не здатен зрозуміти так званий «людський фактор» та врахувати внутрішні переконання при оцінці доказів або певних обставин справи. Цей факт може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Однак, автоматизовані

¹⁰ Іншими словами, це можна досягти шляхом забезпечення швидкого доступу до інформації про статус та хід розгляду окремих проваджень.

¹¹ Системи планування також можуть автоматизувати розподіл справ між суддями за критеріями, узгодженими судовими органами. Це також може сприяти ефективному використанню будівель судів і судових залів.

¹² Згідно з дослідженням, проведеним Transparency International, Індекс сприйняття корупції в Україні за 2023 рік становив 36 балів з можливих 100, що призвело до зайняття країною 104-го місця серед 180 країн світу.

системи ШІ у сфері управління справами можуть сприяти дотриманню принципів справедливого судочинства.

Використання ШІ в цивільному судочинстві також повинно відповідати етичним стандартам, сприяти прозорості та можливості контролю за процесом прийняття рішень¹³. Таким чином, ШІ не може замінити суддів, проте може бути застосований для оптимізації та полегшення їх роботи та роботи суду.

Як ми бачимо, використання ШІ у судочинстві пропонує значні переваги у швидкості та точності обробки інформації. Однак, цей процес супроводжується комплексом етичних, технічних та юридичних викликів, які вимагають уважного аналізу та обговорення.

На думку Белова Д. М. та Белової М. В., встановлення етичних рамок для використання штучного інтелекту у судочинстві вимагає інтеграції глобальних практик та адаптації до унікальних аспектів внутрішнього правового ландшафту [12, с. 318]. Однією з ключових вимог є створення умов для прозорості алгоритмів штучного інтелекту та встановлення чітких механізмів їх відповідальності, зокрема у контексті обробки та аналізу великих масивів даних, включаючи особисті відомості осіб.

Технічні та юридичні аспекти захисту прав сторін вимагають ретельної розробки механізмів верифікації даних, які ШІ використовує для прийняття рішень. Необхідність введення чітких процедур для контролю за роботою ШІ та механізмів оскарження рішень, прийнятих за його участю, є критичною. Збереження балансу між автоматизацією та людським втручанням в процес прийняття рішень є ключовим для підтримання довіри до судової системи та забезпечення її справедливості.

Як зазначається в аналізі Кармази О. О., існує потреба у введенні законодавчих норм, які б безпосередньо регулювали використання штучного інтелекту в цивільному процесі, адже наявність лише підзаконних актів не вирішує питання їх ефективної практичної реалізації [13, с. 26]. В Україні поки що відсутній закон, що спеціалізовано регулює застосування ШІ, що створює прогалини в правовому регулюванні та залишає важливі аспекти, такі як форми, принципи, межі використання ШІ, неврегульованими. Така ситуація спонукає до теоретичних розмірковувань без можливості їх практичного застосування, що також підтверджується аналізом іноземного досвіду, де чіткі відповіді на ці питання також відсутні.

Супротив до впровадження штучного інтелекту в судочинстві з боку юридичної професії може бути мінімізований шляхом організації демонстраційних проектів, а також розробкою освітніх

програм, спрямованих на знайомство суддів та правників з можливостями та перевагами технологій ШІ. Підвищення обізнаності щодо того, як штучний інтелект може сприяти збільшенню продуктивності та нейтралітету у вирішенні справ, вірогідно посприє більш позитивному ставленню до цих інновацій серед юридичних фахівців.

На нашу думку, також важливо, щоб судді мали доступ до вичерпних консультацій з питань застосування штучного інтелекту в правосудді, включаючи професійне навчання, що дозволить їм належним чином оцінювати технології ШІ. Навчання має бути спрямоване на розширення знань суддів про функціонал, обмеження та потенційні ризики використання штучного інтелекту. Окрім того, важливим є надання можливості для суддів самостійно оцінювати результати роботи систем ШІ та ухвалювати рішення на основі свого досвіду, експертної думки та етичних міркувань.

Якщо спиратися на міжнародний досвід, то на рівні європейського законодавства вже почалися процеси легалізації використання ШІ у суспільстві та судовій системі. Прикладом слугує законопроект «Про штучний інтелект», розроблений Європейською комісією [7].

Іншим яскравим прикладом впровадження ШІ у процеси судочинства є прийняття Європейською комісією Етичної хартії з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі (далі — Хартія) ще у 2018 році. Хартія встановлює ключові напрямки використання ШІ в судочинстві, включаючи удосконалення пошуку судових рішень, онлайн-вирішення спорів, допомогу в підготовці процесуальних документів, аналіз та прогнозування рішень, класифікацію законодавчих актів та ідентифікацію несумісностей, а також надання інформаційної підтримки через чат-боти. [6]. На нашу думку, саме ці принципи мають розглядатись вітчизняним законодавцем як основоположні, і їх слід враховувати при впровадженні ШІ в судову систему України, зокрема, в цивільний процес¹⁴.

Ще одним кроком у визначенні напрямку європейської стратегії стосовно ШІ є Біла книга зі штучного інтелекту. У цьому документі наголошується на тому, що ШІ має сприяти благополуччю суспільства та працювати на користь людей. Основною метою цього документа є визначення можливих змін, які сприятимуть надійному та безпечному розвитку ШІ в Європі, з повагою до прав громадян ЄС [8].

Інтеграція систем ШІ до пошукових систем вже активно відбувається у деяких країнах та сервісах. Наприклад, пошукова система Bing, створена компанією Microsoft, використовує штучний інтелект для надання персоналізованих відповідей на запити,

¹³ Національне законодавство конкретизує це поняття у ст. 127 Конституції України, яка визначає, що правосуддя здійснюють виключно судді.

¹⁴ Так, відповідні положення Хартії вже стали базисом Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, про яку ми згадували раніше.

що значно прискорює пошук необхідної інформації. Схожа технологія може бути впроваджена і в процеси цивільного судочинства в Україні, що спростить роботу як суддів, так і практикуючих юристів.

Використання штучного інтелекту у судочинстві в Європі залишається на початковому етапі, на відміну від Китаю¹⁵, де практика широко розвинута, особливо у сфері електронної комерції та інтелектуальної власності. Рішення, ухвалені за допомогою ШІ, мають еквівалентну юридичну силу порівняно з рішеннями, винесеними людиною, та підлягають апеляції у загальному порядку [16, с. 77–78].

У США штучний інтелект використовується для прогнозування у сфері дослідження злочинності у кримінальному праві. Американська система COMPAS є прикладом такого застосування. Вона використовується судами при розгляді кримінальних справ для оцінки ризику вчинення нового правопорушення особою, яка вже була засуджена. Шляхом аналізу різноманітних показників, таких як психологічні особливості, характер злочину та інші, система приймає рішення про ймовірність рецидиву з боку цієї особи. Суддя, призначаючи покарання, спирається на результати проведеного аналізу [17, с. 12].

Беручи до уваги створення чат-ботів для консультування громадян з юридичних питань, однією з перших країн, де вдалося розробити подібного «бота», є Канада. У цій країні цей бот відомий як Solution Explorer і використовується для надання індивідуалізованої юридичної інформації у формі відповідей на запитання. Крім того, він має інструменти для вирішення спорів в позасудовому порядку [18, с. 534].

Естонська політика щодо застосування штучного інтелекту в судочинстві допускає використання ШІ як суддівського асистента у справах обмеженої складності з забезпеченням права на апеляцію. Проте, в глобальному контексті, Китай є лідером у повному інтегруванні ШІ в судову систему через «Систему розумного суду», що забезпечує комплексне використання штучного інтелекту для аналізу даних, підготовки процесуальних документів, консультування суддів, а також виконання конкретних судових дій, зокрема арешту майна, залежно від соціального статусу особи [15].

Релевантність та обґрунтованість судових рішень, генерованих за допомогою систем штучного інтелекту, безпосередньо залежать від якості та точності вхідних даних. Необхідність розроблення процедур для верифікації цих даних є ключовою, адже помилки можуть вплинути на справедливість вироків. Важливим є встановлення контрольних механізмів для моніторингу роботи ШІ, а також

забезпечення можливості апеляції рішень, заснованих на його аналізі.

Впровадження ШІ в у цивільне судочинство вимагає збереження гармонійного балансу між автоматизацією процесів та збереженням ролі людини. Хоча, ми вважаємо, що у випадках малозначних справ, система ШІ може бути уповноважена на ухвалення кінцевих вердиктів, але для інших випадків особливо важливо зберегти за суддями можливість приймати остаточні рішення. Людський фактор, а саме професійний розсуд та морально-етичні погляди, мають залишатися важливою складовою цивільного судочинства, а ШІ слід розглядати як інструмент, призначений для підвищення ефективності та об'єктивності судового процесу.

Також, ми вважаємо, що українське законодавство щодо ШІ має базуватися на оцінці ризиків із повноцінною розробкою регулювання цієї сфери. Сучасні тенденції вказують на актуальність розробки спеціалізованого законодавчого акту, присвяченого регулюванню сфери штучного інтелекту. Окремі пропозиції щодо законопроекту «Про штучний інтелект» базуються на рекомендаціях робочої групи під керівництвом О. Шевченка, яка розробила концептуальний документ — Стратегію розвитку штучного інтелекту в Україні на період 2022–2030 років, задля ефективної інтеграції ШІ у правове поле країни [19, с. 90].

Погоджуємося з думкою Жушмана М. В., що інтеграція штучного інтелекту та інших цифрових технологій у процес судочинства повинна включати ретельний аналіз, спрощення та належне регулювання. Особлива увага має звертатися на важливість того, аби цей процес не ставав перешкодою для забезпечення вільного доступу сторін до їхніх прав та свобод [20, с. 171].

Хоча вже зараз Верховний Суд висловив думку, що спроби застосування штучного інтелекту, такого як «ChatGPT», для оскарження судових рішень можуть бути розцінені як недоречне використання процесуальних прав. Така дія, за словами суду, не тільки демонструє неповагу до судової системи, але й ставить під сумнів рішення, які вже були ухвалені [21]. Касаційний господарський суд наголосив на необхідності використання ШІ лише як засобу, що сприяє правосуддю, а не як інструменту для його оскарження.

У зв'язку з цим, важливо підкреслити, що створення одного закону не може повністю вирішити всі правові аспекти, пов'язані з використанням ШІ, оскільки це впливає на різного роду правовідносини. Тому необхідно підкреслити, що законотворчий процес має відбуватися інтегровано та цілеспрямовано, враховуючи не тільки створення нового законодавства, але й модифікацію існуючих нормативних актів. Основною умовою ефективності є систематичне навчання суддів

¹⁵ Ще з 2019 року, там існує можливість проводити судові засідання онлайн на платформі WeChat, де штучний інтелект виступає у ролі судді.

щодо застосування ШІ, забезпечення глибокого розуміння їх потенціалу та обмежень. Суддям має бути надана можливість самостійної верифікації результатів роботи ШІ з опорою на професійну компетентність та етичні норми.

Висновки і пропозиції. На основі цього можна зробити висновок, що дослідження показало значний потенціал використання штучного інтелекту у цивільному судочинстві України, що може призвести до оптимізації судового процесу, поліпшення доступності та ефективності правосуддя. Впровадження штучного інтелекту може сприяти автоматизації збору та аналізу доказів, покращенню судового документообігу, створенню баз даних судової практики, а також унормуванню судових рішень. Однак, реалізація цих переваг вимагає ретельного регулювання з метою забезпечення правової ясності, захисту особистих даних та врахування етичних норм.

Важливою умовою ефективного впровадження штучного інтелекту є розробка чіткого та вичерпного нормативно-правового регулювання, яке враховуватиме етичні та соціальні аспекти використання штучного інтелекту в судочинстві. Таке регулювання повинно передбачати механізми контролю та оскарження рішень, прийнятих з використанням штучного інтелекту, а також визначати відповідальність за помилкові рішення. Необхідною є також підготовка та навчання суддів і правових фахівців, щоб забезпечити розуміння можливостей та обмежень штучного інтелекту, а також здатність критично оцінювати результати його роботи. Паралельно з цим, слід проводити інформування громадськості про переваги та ризики використання штучного інтелекту в правосудді.

На міжнародному рівні досвід впровадження штучного інтелекту у судову практику в інших країнах, таких як Китай та деякі європейські держави, може слугувати важливим джерелом навчання для України. Адаптація найкращих практик із урахуванням національних особливостей дозволить оптимізувати процес впровадження штучного інтелекту у цивільне судочинство. Тобто можна наголошувати на потребі подальших досліджень у цій галузі, зокрема на розробці конкретних пропозицій щодо нормативно-правового регулювання використання штучного інтелекту у судочинстві, а також на проведенні пілотних проєктів для оцінки ефективності та можливих наслідків застосування штучного інтелекту в практиці. Пілотні проєкти дозволять ідентифікувати потенційні ризики та виклики, а також розробити ефективні механізми їх запобігання та мінімізації.

Врешті-решт, створення спеціалізованого органу або робочої групи для моніторингу та координації процесу впровадження та використання штучного інтелекту в судочинстві може сприяти ефективній адаптації цих технологій. Такий орган міг би відповідати за забезпечення відповідності використання штучного інтелекту міжнародним стандартам і принципам, а також виступати в ролі консультативного центру для суддів і юристів.

Узагальнюючи викладене, інтеграція штучного інтелекту у цивільне судочинство України відкриває широкі можливості для покращення якості та доступності правосуддя. Проте, для досягнення цієї мети необхідно уважно зважити всі переваги та потенційні ризики, а також розробити міцну правову та етичну основу для використання штучного інтелекту в правосудді.

Література

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 8 берез. 2024 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: станом на 20 лют. 2024 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
3. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX: станом на 15 квіт. 2023 р. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 57. Ст. 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
4. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI: станом на 27 жовт. 2022 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
5. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р: станом на 29 груд. 2021 р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
6. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment, adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). *European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ); European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment*. 2018. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (дата звернення: 25.03.2024).

7. *The Artificial Intelligence Act*. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/> (дата звернення: 25.03.2024).
8. White paper. On Artificial Intelligence — A European approach to excellence and trust. *European Commission*. Brussels, 19.02.2020 COM(2020) 65 final. URL: <https://commission.europa.eu/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence> (дата звернення: 25.03.2024).
9. Рассел С., Норвіг П. Штучний інтелект: сучасний похід. 2-ге вид. Великобританія : Вид. будинок «Вільямс», 2006. 706 с.
10. Коцовський В.М. Методи та системи штучного інтелекту: конспект лекцій. Ужгород : ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т», 2017. 75 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/16306> (дата звернення: 25.03.2024).
11. Copeland J. Artificial intelligence: a philosophical introduction. Wiley & Sons, Incorporated, John, 2015. 328 p.
12. Белов Д.М., Белова М.В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2, № 78. С. 315–320. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286487> (дата звернення: 25.03.2024).
13. Кармаза О.О. Правова природа штучного інтелекту та цифрових технологій у цивілістичному процесі України. *Науковий вісник приватного та публічного права*. 2021. Вип. 4. С. 24–29.
14. Чепур Д. Мінцифри тестує ChatGPT для надання послуг українцям. *Forbes.ua*. 2023. URL: <https://forbes.ua/news/mintsifri-testue-chatgpt-dlya-nadannya-poslug-ukraintsyam-v-dii-15032023-12375> (дата звернення: 25.03.2024).
15. Chen S. China's court AI reaches every corner of justice system, advising judges and streamlining punishment. *South China Morning Post*. 2022.
16. Шевчук В.М. Перспективи запровадження технологій штучного інтелекту у судову діяльність в сучасних умовах. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару* (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.); НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2020. С. 86–94. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18313> (дата звернення: 25.03.2024).
17. McKay C. Predicting risk in criminal procedure: actual tools, algorithms, AI and judicial decision-making. *Legal Studies Research Paper Series: The University of Sydney Law School*. 2019. No 19/67. P. 1–25.
18. Голубєва Н.Ю. Розмежування ODR та онлайн-судів. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 533–535. URL: https://drive.google.com/file/d/1miEyerwCjrrIahjKmqS210FtJwxxI_xN/view (дата звернення: 25.03.2024).
19. Шевченко А.І. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні : монографія / заг. ред. А.І. Шевченко. Київ, 2023. 370 с.
20. Жушман М.В. Деякі аспекти запровадження технологій штучного інтелекту в судочинство. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 14 груд. 2023 р.). Харків, 2024. С. 169–171.
21. Ухвала Касаційного господарського суду від 14.02.2024 р. у справі №№ 925/200/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639> (дата звернення: 25.03.2024).

References

1. Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV: as of March 8, 2024. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed on: March 23, 2024).
2. Civil Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine from March 18, 2004, No. 1618-IV: as of February 20, 2024. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (accessed on: March 23, 2024).
3. On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine from December 1, 2022, No. 2811-IX: as of April 15, 2023. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (accessed on: March 25, 2024).
4. On the Protection of Personal Data: Law of Ukraine from June 1, 2010, No. 2297-VI: as of October 27, 2022. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (accessed on: March 25, 2024).
5. On the Approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from December 2, 2020, No. 1556-r: as of December 29, 2021. *Verkhovna Rada of Ukraine: official website*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (accessed on: March 25, 2024).
6. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their Environment, adopted at the 31st Plenary Meeting of the CEPEJ (Strasbourg, December 3–4, 2018). *European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ); European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment*. 2018. Available at: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (accessed on: March 29, 2024).
7. *The Artificial Intelligence Act*. Available at: <https://artificialintelligenceact.eu/> (accessed on: March 26, 2024).

8. White Paper on Artificial Intelligence — A European Approach to Excellence and Trust. *European Commission*. Brussels, February 19, 2020, COM(2020) 65 final. Available at: https://commission.europa.eu/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence-and-trust_en (accessed on: March 25, 2024).
9. Russell, S., Norvig, P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 2nd ed. United Kingdom: Williams Publishing House, 2006. 706 p.
10. Kotsosvsky, V.M. *Methods and Systems of Artificial Intelligence: Lecture Notes*. Uzhhorod: Uzhhorod National University, 2017. 75 p. Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/16306> (accessed on: March 25, 2024).
11. Copeland, J. *Artificial Intelligence: A Philosophical Introduction*. Wiley & Sons, Incorporated, John, 2015. 328 p.
12. Belov, D.M., Belova, M.V. Artificial Intelligence in Judiciary and Judicial Decisions, Potential and Risks. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2023. Vol. 2, No. 78. P. 315–320. Available at: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286487> (accessed on: March 25, 2024).
13. Karmaza, O.O. The Legal Nature of Artificial Intelligence and Digital Technologies in the Civil Process of Ukraine. *Scientific Bulletin of Private and Public Law*. 2021. Issue 4. P. 24–29.
14. Chepur, D. Ministry of Digital Affairs Tests ChatGPT to Provide Services to Ukrainians. *Forbes.ua*. 2023. Available at: <https://forbes.ua/news/mintsifri-testue-chatgpt-dlya-nadannya-poslug-ukraintsyam-v-dii-15032023-12375> (accessed on: March 25, 2024).
15. Chen S. China's court AI reaches every corner of justice system, advising judges and streamlining punishment. *South China Morning Post*. 2022.
16. Shevchuk, V.M. Perspectives on the Introduction of Artificial Intelligence Technologies in Judicial Activities under Contemporary Conditions. Kyiv: Law Publishing House, 2020. P. 86–94. Available at: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18313> (accessed on: March 25, 2024).
17. McKay, S. Predicting Risk in Criminal Procedure: Actual Tools, Algorithms, AI, and Judicial Decision-Making. *Legal Studies Research Paper Series: The University of Sydney Law School*, 2019. No. 19/67. P. 1–25.
18. Golubeva, N.Y. Distinguishing ODR and Online Courts. Odessa: Helvetika Publishing House, 2021. Vol. 2. P. 533–535. Available at: https://drive.google.com/file/d/1miEyerwCjrrIahjKmqS210FtJwxzI_xN/view (accessed on: March 25, 2024).
19. Shevchenko, A.I. *Strategy for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine: A Monograph*. Kyiv, 2023. 370 p.
20. Zhushman, M.V. Some Aspects of Implementing Artificial Intelligence Technologies in the Judiciary. *The Bar of Ukraine: Current State and Development Prospects: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference*. Kharkiv, 2024. P. 169–171.
21. Ruling of the Cassation Commercial Court dated February 14, 2024, in case No. 925/200/22. *Unified state register of court decisions*. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639> (accessed on: March 25, 2024).

UDC 340+347.1

Khalabudenko Oleg

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Political Science and Law Department

Kyiv National University of Construction and Architecture

Халабуденко Олег Анатолійович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук і права

Київський національний університет будівництва і архітектури

ORCID: 0000-0001-9478-0164

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-4-9788

LAW, MORALITY AND ECONOMICS: SOME METHODOLOGICAL REMARKS ON BASISES OF SUBJECTIVE RIGHTS

ПРАВО, МОРАЛЬ ТА ЕКОНОМІКА: ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПІДҐРУНТЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ

Summary. The article examines some methodological issues related to the concept of “subjective right” and corresponding civil law constructions based on moral imperatives, on the one hand, and those based on the utilitarian approach developed within the methodology of the school of Law and economics, on the other. The author demonstrates that the primary element of civil-law constructions – subjective right is the result of the construction of social reality based on a universal moral category – the golden rule of morality. In the author’s view, any other factual aspects should not be regarded as legal transcendences, but the latter are in all cases assessed within the framework of certain legal constructs. The economic and law approach, in the author’s opinion, reflects the politics of law in its ideological form, which is the reason for the transition from the paradigm of natural law to the law considered in the context of the school of “law and economics”. Following the basic hypothesis of Law matters, the author concludes that civil law constructions not be regarded solely as legal instruments or legal and technical instruments serving to achieve a utilitarian result. The author supports his conclusions with a critical analysis of the basic provisions of the economic analysis of law and empirical material. In particular, noted that the logic of law and economics relies on the analysis of limit values in a stable system, whereas the constructivist view of law based on legal constructions designed for significant socio-political and socio-economic fluctuations. The economic approach focuses on ex ante incentives, while the legal effect aims to establish fairness on the basis of an ex post assessment of the prevailing legal situation. The author shows that the stability and elasticity of legal constructions determine the limits of the impact of imperatives dictated by the vision of law as a factor of economic development. According to the author, the limits of the relevant normative components of civil law constructions are the imperatives of the “morality of duty” and the “morality of aspiration”. In other cases, in the Law enforcement process, the moral and ethical imperatives are subject to the rules of specific legal constructions.

Key words: law and morality, law and economics, law methodology, law policy, subjective right, Civil legal construction, fact, opportunistic behavior, morality of duty, morality of aspiration.

Анотація. У роботі досліджуються деякі методологічні питання, пов’язані з поняттям “суб’єктивне право” та відповідними цивільно-правовими конструкціями в контексті моральних імперативів, з одного боку, і утилітаристським підходом, що розвивається в рамках методології економічного аналізу права, з іншого. Автор демонструє, що первинний елемент цивільно-правових конструкцій – суб’єктивне право є наслідком конструювання соціальної реальності на основі універсальної моральної категорії – золотого правила моральності. На думку автора, будь-які інші фактичні аспекти не потрібно розглядати як правові трансценденції, але останні оцінюються виключно в межах певних юридичних конструкцій. Економіко-правовий підхід, на думку автора, відображає політику права в ідеологічній її формі, саме цим фактором зумовлений перехід від парадигми природного права до права, що розглядається в контексті методології школи “Права

та економіка". Дотримуючись базової гіпотези *Law matters*, автор робить висновок, що конструкції цивільного права не можна розглядати виключно як правові інструменти, юридико-технічні засоби, що служать досягненню утилітарного результату. Зроблені висновки автор підтримує критичним аналізом базових положень із аналізом права та емпіричним матеріалом. Зокрема, відзначається, що логіка права та економіки спирається на аналіз граничної величини в стабільних системах, тоді як в основі конструктивістського погляду на право знаходяться юридичні конструкції, розраховані на значні соціально-політичні та соціально-економічні коливання. Економічний підхід до права приділяє увагу стимулам, що діють *ex ante*, тоді як правовий вплив має на меті встановлення справедливості, виходячи з оцінки правової ситуації, що склалася — *ex post*. Автор демонструє, що саме стійкість та еластичність юридичних конструкцій, що ґрунтуються на моральних постулатах, визначає очікувану від них утилітарну цінність. На думку автора, межами відповідних нормативних складових конструкцій цивільного права виступають імперативи "моралі обов'язку" та "моралі прагнення". В інших випадках при здійсненні права, моральні та етичні імперативи підпорядковуються правилам певних юридичних конструкцій.

Ключові слова: право і мораль, право та економіка, методологія права, політика права, суб'єктивне право, юридична конструкція, факт, опортуністична поведінка, мораль обов'язку, мораль прагнення.

The starting point for the methodological approach in the field of law is the search for a sufficient basis for legal phenomena (*ratio*) relevant to the application of a legal technique aimed at resolving contradictions arising from the application of an abstract rule (*ratio iuris*) to a concrete legal situation (*ratio facti*). The study of methodological issues initially aimed not so much at the consideration of positive issues of law, but related to the problems of means and methods of research of legal phenomena and processes. In this sense, "Methodology is the grammar of legal argument and the fabric of legal practice" [1].

Noted that in the conditions of uncomplicated legal life the problem of finding the basis of legal phenomena could forever remain in the field of pure theory. In this case, jurisprudence, comprehending the infinite (*infinitum*), would retain its limited character (*finite doctrina*), which has found its fixation in attributing it to the sphere of arts (*ars*). However, the increasing complexity of legal reality and the consequent need to systematize legal matter in order to optimize the law-making process, and, most importantly, — the unification of law in areas of law united by the commonality of legal tradition, suggest the development of a methodology that meets the challenges of reality.

One of the most important issues in building a civil law system and determining its effectiveness is to resolve the question of the central element that should serve as the core of the structure of the legal material in question. In European civil law systems, this is either a private act or a subjective right. However, the focus and methodology set by legal policy has the potential to significantly change and possibly deform the system and structure of the legal matter. In this respect, the subject of this study is a critical examination of the positions of the two leading methodological currents in law (in relation to private law) — the school of law and economics on the one hand, and the proponents of modern natural law, who see a close connection between moral categories and legal rules.

The author sees the solution to the questions in connection with the above-mentioned problem of the correlation of positive legal material, interpreted in the context of economic efficiency, on the one hand, and moral components of the idea of law, on the other, in the application of the methodology of legal constructivism, whose history goes back to Immanuel Kant [2].

In the course of working on the tasks set in relation to the subject of this study, the positions of the representatives of the economic analysis of law were critically examined — Milton Friedman [3], Richard Allen Posner [4; 5], Ugo Mattei [6], Nicholas Mercuro and Steven G. Medema [7], the views of the representatives of legal positivism — Herbert Lionel Adolphus Hart [8] and of legal normativism — Hans Kelsen [9], as well as the critics of positivism on the part of the economic analysis of law — Ronald Dworkin [10; 11] and of natural law — Lon Luvois Fuller [12].

The aim of this study is to offer a methodologically clear solution to the question of the correlation of moral and legal components in the matter of civil law within the framework of constructivist approaches to the origin and functioning of law.

At the heart of the European tradition of law is the concept of a law as a measure of the freedom of the person to whom such a right belongs. (In this case, we are talking about the Civic Law space, which together with the Anglo-American cultural and legal space based on the Western tradition of law). This understanding of law is based on the notion that an actor is free to dispose of a good that he or she has legally acquired (freedom to pursue a particular legal goal) and is also free from interference by others with respect to the legally acquired good (freedom from interference by others).

The central category of this understanding of law is the construction "subjective right" (claims, liberties, powers, immunities, permissions and competences) and its derivative construction "legal relationship". Subjective right is interpreted either as freedom from certain duties (secular natural law

theory) or as self-limitation of freedom in a legal relationship, when a person's freedom imposes duties on her/him in the process of legal communication (Kantian version of right, which underwent further doctrinal and later normative consolidation in German modern pandectism as well as in the legal systems that follow this vector of legal development) [see 2, p. 30–56; 13, p. 227]. Both the secular natural-law theory of subjective right and the Kantian version of the basic category of law under consideration characterized by the fact that the idea of right is liberated from external factors, and its foundation rests on a moral maxim, namely, the Golden Rule of morality.

The Golden Rule is the principle of treating others, as one would want to be treated by them. It is sometimes called an ethics of reciprocity, meaning that you should reciprocate to others how you would like them to treat you (not necessarily how they actually treat you) [14, p. 125].

The category of “subjective right” as a basic legal construction gives the whole corpus of law an autonomous status, making it possible to recognize the category in question as free from external transcendence. The latter could be recognized as relevant or irrelevant with respect to a particular legal construction. It follows that any factual aspects of legal existence assessed only in the context of certain legal constructs, which makes them immanent to law.

The classic example of an institutional conflict between legal facts and scientific facts is then resolved according to the rules established for *res judicata*. Even if it turns out later that what was said at the trial was clearly wrong, the court decision and its legal, economic and social consequences will not be overturned if the procedural requirements have been met and appeals have been exhausted. It follows that in order to be recognized as legally relevant, all scientific facts must be evaluated within the accepted constructs of the legal community.

The above example confirms the autopoietic character of legal phenomena and processes, as “a system capable of producing and maintaining itself by creating its own parts” [15]. Autopoietic discourse allows us to argue that the fundamental element of the legal system is not the norm of law and political power as a form of legitimate violence perceived by the actors of legal communication, but the determinate outcome of communication itself. As Gunther Teubner notes “The law autonomously processes information, creates worlds of meaning, establishes goals and objectives, creates constructions of reality and defines normative expectations — all quite independently of the views of the world in the minds of lawyers” [16, p. 739]. Since the legal system is autopoietic, it is subordinate to the regulations developed in other socially connected systems such as politics, economics, ecology, medicine, *etc* [see 17, p. 104–114].

Thus, law is an autonomous phenomenon of social reality. Other approaches to law, in particular economic determinism (direct — representing law as a derivative product of socio-economic reality, or reverse — considering law exclusively as a factor of economic development) eliminate its very essence. In these theories, legal phenomena seen as consequence of the external action of certain factors. In essence, law contrasted with any other phenomenon that does not have a legal dimension, i.e., fact. In this regard, the words of J.J. Rousseau come to mind, who noted: “to constitute a correct phenomenon of what exists, it is necessary to know what ought to be” [18, p. 13] — rather than what is. Indeed, no method maybe so favorable to the enemies of freedom as trying to establish law from fact.

Actual reality may be described by patterns of probability and, in ordered systems, by cause-and-effect relationships; the sphere of legal phenomena is subject to other patterns, so law cannot be arbitrarily derived from actual reality. Law determines the measure of a person's freedom, releasing him or her from the variability characteristic of the actual state of affairs.

When addressing the question of the correlation between the real and the proper, it is the legal state, not the actual state (contrary to the assertion of the instrumentalist schools that consider law as a factor of social engineering) that represents the very social value (in the broad sense, the good) that the rule of law recognizes and protects. Indeed, the assessment of facts (actual states) carried out by the legal order only in connection with the legal effects associated with these facts. And even when a fact, for one reason or another not becoming a right, is still recognized as worthy of protection (for example, in certain possession situations), the legal order recognizes and protects bona fide possession, based on the assumption of the possibility of legal consequences associated with it — the acquisition of ownership. Thus, the mere existence of a legal defense serves as an incentive for the formation of factual relationships.

In the sphere of law, a form of social communication is enshrined in normative expressions. In this regard, the question arises how political-legal *peremptories*, expressed in certain ideological forms, connected with legal constructions, the normative content of which is the concept of “subjective right”.

It is well known that modern methodological research relies on the legal-political approach, which is mainly reduced to a utilitarian, economically efficient vision of law. However, it should be borne in mind that in the early days of its emergence, legal politics expressed in the consolidation of the provisions of natural law. In particular, according to Leon Petrazhitzky, “nothing but the politics of law was represented by the science of the so-called natural

law, and that section of it, which was devoted to civil law, was nothing but civil politics” [19, p. 33]. The goal of modern legal politics, however, is to expel natural-law metaphysics from the corpus of law.

Thus, the legal-political approach to law, when it is based on legal pragmatism, is transformed into the method of the school of economic analysis of law (law and economics), which has become widespread since the second half of the 20th century. Representatives of this school relate the foundation of law to the economic efficiency of legal regulators, taking into account the criterion of utility and estimating behavioral acts in the context of the activity of a rational economic agent who *aim is more to earn satisfactory profits and play safe than to maximize profits*. In this approach, private law constructions (property, contract, tort, etc.) considered as the best choice, as the efficient solution that provides the best use of society’s resources [see 20, p. 90–91].

Indeed, we can see that the worth of many private law constructs is largely determined by their economic efficiency. Thus, the protective and legitimizing function of possession aims at the stability of civil turnover and the saving of money spent by the interested party when it is necessary to confirm the proper legal ground as situations of legal possession. It is obvious that the establishment of legal presumptions through the rules of property law seems more appropriate than the introduction of a very complex system of formal requirements for the proof of the corresponding legal ground. Among the various means of legitimizing the right to movable property, possession can ultimately be recognized as the most effective [see 6, p. 173–174].

Economic analysis suggests that the more the legal system is in favor of *possession*, the more the owner is incentivized to maintain physical control over the thing in his possession. Conversely, the more protective the legal system is of the title, the less the owner is interested in such control, and the more money a prospective buyer must invest in researching the quality of the title he or she intends to purchase. As consequence, many expedient property transactions may not take place due to high turnover costs resulting from the need to verify the formal quality of the legal reason [see 6, p. 178].

The close connection between the right and the expected economic effect certainly fixed also in the relevant obligation-law constructions. However, the idea of obligation as an effective economic means nevertheless does not mean that the law of obligation should be considered as a shell of economic relations, and in obligation-law constructions one should see only effective means aimed exclusively at the extraction of economic income. It is true that economic institutions differ from legal institutions both at the level of function, structure and design. Awareness of the price to be paid in order to achieve a result should

not be equated with awareness of the value of the legal instrument that produced the expected result.

A vivid example of the determining influence of moral categories in law genesis is demonstrated by the development of contract law. A review of the problems associated with finding the basis of a contract leads to the following conclusion: the Western legal tradition sees the basis of free, mutual self-restraint in contractual relations as the intrinsically moral obligation of counterparties to refrain from disloyal behavior towards each other. Such obligations accepted by the parties in the process of legal communication voluntarily, and in accordance with the legal constructions of contract law. At the same time, contract law binds mutual restrictions on the parties’ free will to their respective interests. Where will and obligation are differentiated, the commutative effect and the corresponding defense against wrongful and unfair claims is provided under the rules on *synallagmatic* contracts in the form of objections (as is the case in Civic Law jurisdictions) [21, p. 131–135]. If, however, the provision is not separable from the will (consideration), and it is not subject to special legal assessment, the provision is regarded as a requisite of the contract (as under the Common Law). Yet even in this case, the conflict between the utilitarian effects of the contract and its moral basis is resolved ultimately in favor of the latter.

It should be noted that modern law of obligations and judicial practice in cases involving the protection of rights of obligation are increasingly permeated by social factors [see 22], that are not so much efficiency-oriented as equity-oriented. The increasing socialization of the law of obligation traced in the observed restriction of the discretion of the parties to the contract in favor of society and individuals. The very nature of the obligatory contract is changing: it is actively used not only as a means of exchange, mediating the movement of material goods, but also as a tool for organizing socio-economic activities, which leads to the recognition of organizational and property obligations. The performance of such contracts consists in the obliged person’s performance of “organizational” actions or even abstention from them. The rules on standard contractual clauses are being legislated. There is a tendency to differentiate the legal regulation of contractual obligations depending on their subjects in the law of obligations. Along with general civil contracts, there is a group of contractual obligations involving entrepreneurs (entrepreneurial contracts). Entrepreneurs, given their professional status, are subject to higher social and legal requirements. Special legal regulation applies to relationships involving consumers. Accordingly, there is a clear tendency in modern law of obligations to differentiate the liability of persons by placing it in relation to the type of role in which they participate in the relationship. In particular,

the liability of entrepreneurs to pay damages increased compared to the general rules on liability in the presence of culpability.

The socialization of the law of obligations can also be traced in the institution of pre-contractual liability (*culpa in contrahendo*), in the recognition of the institution of preventive liability, as well as in the establishment, in cases provided for by law, of an objective (*risk*) liability.

So, we see that the search for the basis of law in some manifested utilitarian result is certainly useful, but cannot be recognized as universal — such an effect, alas, can also be obtained as a result of wrongful behavior. The economic result in relation to legally relevant behavior should not obviously be regarded as the main or, indeed, the only determinant (Law matters hypothesis).

A consistent proof of this hypothesis, by Alon Harel, allows us to argue: rights are not simple instruments to realize values that exist independently of these rights and public institutions are not mere contingent instruments to facilitate the making of decisions and performing actions whose desirability, correctness, or appropriateness is independent of the identity of the agent performing them [see 23].

Thus, the connection between law and economics is not causal but correlative. In a correlative relationship, there is not a complete correspondence between cause and effect, but is observed only a certain relation.

It is no coincidence that the legal material of existing legal systems is based on immutable constructions whose history goes back at least to antiquity. Being universal, such constructions guarantee socio-economic stability of relations regardless of the type of organization of society. Indeed, if we proceed from the determinism of being, from the idea of law as a “result of experience”, it follows that the idea of law expressed exclusively in the reflection of actual legal situations. The transfer of such a conception of law into the realm of legal science makes the argument that there is nothing in common between modern civil law and the law of ancient Rome seem irresistible at *prima facie*. However, practice demonstrates the opposite: Roman legal constructions that satisfied the needs of society two thousand years ago are still in demand today [24, p. 80]. In this regard, we can agree with the opinion of European jurists that “the Civil order cannot be reduced to a market order” [25, p. 119].

First, from the position of economists, on the other hand, the complex and unorganized set of legal norms conceals purely economic logic. The distinctive features of such logic are that, the first, it relies on the analysis of limit values in a stable system. Yet at the heart of law are constructs whose social value designed to withstand significant socio-political and socio-economic fluctuations.

Secondly, the economic approach focuses on incentives that operate *ex ante*, before the event requiring the intervention of the legal system has occurred. Hence law is viewed by economists in terms of the incentives it creates, rather than as a dispute resolution mechanism, which is characteristic of jurisprudence. In contrast, jurisprudence evaluates law most often from an *ex post* perspective and analyzes whether a particular solution to a particular dispute that has arisen is just or not [7, p. 43–45].

The desire to realize the *ex ante* approach in the field of jurisprudence from the point of view of legal and economic theory leads to the formation of the so-called “normative economic theory” aimed at improving the world by finding a formula for a *better rule*. Normative economic theory uses the results of positive economic analysis, supplementing them with value judgments about what the goals of society should be. Thus, the normative approach to law involves making changes to legal norms based on the findings of the economic theory of law. However, the implementation of the results of the theory in question often meets serious valid objections in different legal cultures, even if these cultures appear to be homogeneous in their formal features. An example previously noted is the debate regarding the extension of private ownership of agricultural land in Asian jurisdictions [26, p. 12–23].

The analysis of the thesis that opportunistic (unfair) behavior of the participants of legal communication serves, in fact, as the main incentive in making economically effective decisions, leads to the need to address the issue of the correlation between moral imperatives and legal prescriptions. There are many constructions of civil law show that law and morality are correlated systems, in particular: the idea of the inadmissibility of private actions that offend common decency; the prohibition of the use of immoral customs; the inadmissibility of immoral contractual terms; the recognition of moral obligations; the inadmissibility of unjust enrichment; the priority of liability for damages over criminal liability.

Really, “any form of legal order is at its healthiest when there is a generally diffused sense that it is morally obligatory to conform to it” [8, p. 231–232]. In other words, any legal order, unless it aimed at self-destruction, is subject to the influence of morality, primarily through legislation and judicial practice. Such alliance between law and morality highlights the complexity of their relationship and the need for ongoing ethical debates within legal frameworks.

To quote Ronald Dworkin’s fair comment, “Economic analysis provides standards for identifying and measuring the welfare of the individuals who make up a community (though the nature of these standards is much dispute) and holds that the nor-

mative questions of theory of legitimacy, legislative justice, jurisdiction and controversy, as well as difference and enforcement, must all be answered by supporting that legal institutions compose a system whose overall goal is the promotion of the highest average welfare among these individuals" [10, p. 9]. So, in the economic analysis of law, judgments about legal norms based on the analysis of the efficiency of these norms, while the main purpose of law is to establish justice [see 10, p. 150–183; 11, p. 191–226].

From the perspective of the law and economics school, efficiency should be the primary goal of society. In the opinion of Richard Allen Posner and William M. Landes, "The language of justice and equity that dominates judicial opinions could represent simply the translation of economic principles into ethical language" [4, p. 863]. According to the Law and Economics school, when the principle of efficiency violated, every member of society is worse off, including anyone to whom the concept of fairness may have applied. From this standpoint, there is no conflict between efficiency and fairness, since the individual who suffers, as a result, of the application of an efficient norm still benefits the increase in the welfare of society [4, p. 88–115]. However, practice shows that an effective legal decision is not necessarily just and that a just decision is not necessarily effective. A prime example of the imbalance between efficiency and fairness is the protection of the economically weaker party in consumer contracts.

In our opinion, the correlation of law and morality in certain civil law constructions is determined by the content of the subjective right itself. In legal culture, power is recognized as the freedom of a person in relation to objects (subjects of the world outside the actor) as a social value. Its evaluation depends on the one hand on its recognition by society and its protection by the legal system, and on the other hand on the person who rules over the object, so that it is possible to impose responsibility on him or her if the recognized limits of lawful behavior are violated.

The limits of freedom based on the imperatives of the "morality of duty" and the "morality of aspiration" — these categories were introduced by the American jurist Lon L. Fuller, who studied specific moral requirements for law, and are used in this paper in a slightly different sense [see 12, p. 3–30]. The "morality of duty", being the ultimate lower limit of the individual's freedom, aims at preventing conflict within society, since the law prescribes

not to desire another's goods, rewarding everyone with their own: "*Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere alterum non laedere, suum cuique tribuere*" [28]. The ultimate upper limit of an individual's freedom determined by the freedom of others to dispose of legitimately appropriated limited resources ("the morality of aspiration"). In its moral dimension, the law is thus based on a well-known contradiction: While it does not permit prescribing how a person should behave in order to achieve the best possible outcome, it requires compliance with the above-mentioned "morality of duty", which obliges everyone to refrain from encroaching on a limited resource that a person has rightfully appropriated.

These lower and upper limits of a person's freedom set the contours of a person's acceptable legal behavior. The freedom recognized by the individual to behave within the boundaries recognized serves as the natural-law basis of the law. Accordingly, in a law-based society, the limits of a person's freedom with respect to a legitimately appropriated good correspond to the measure of the person's possible behavior.

We thus see that the maintenance of the basic legal phenomena as a subjective right guaranteed by reference to the limits coordinated with the moral imperatives. However, legal phenomena should not be considered exclusively from the point of view of the implementation of moral imperatives, if only because not the entire content of law is determined by moral principles, for many legal provisions appear to be completely indifferent from a moral point of view. On the other hand, the actual moral imperatives in the implementation of the law only can be assessed within the framework of the corresponding legal constructions. When it comes to the question of the relationship between morality and law (more precisely, the assessment of moral imperatives in the corresponding legal constructions), Hans Kelsen's point of view is acceptable:

"But the relationship between law and morality itself shows that two normative systems cannot be regarded as valid at the same time, unless they are considered as parts of a single system cannot be simultaneously considered as valid unless they are thought of as parts of a single system" [29, p. 373].

Indeed, *the content of law cannot be reduced to the realization of a moral ideal: It must also provide a distinction between different conflicting moral ideals that may clash in their practical implementation.*

Literature

1. Patterson D. Methodology and Theoretical Disagreement. *Essays in european legal method*. U. Neergaard, R. Nielsen, L. Roseberry, eds. 2011. URL: <http://ssrn.com/abstract=1748589> (date of access: 29.03.2024).
2. Ripstein A. Force and freedom: Kant's Legal and Political Philosophy. Cambridge. MA: Harvard University Press, 2009. P. xiii+399.
3. Friedman M. The Methodology of Positive Economics. *Essays In Positive Economics*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1966. P. 3–43.
4. Posner R.A., Landes W.M. The Positive Economic Theory of Tort Law. 15 *Georgia Law Review*. 1980. 851. P. 851–924.
5. Posner R. The Economic of Justice. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1983.
6. Ugo. M Basic Principles of Property Law Vol. 93: A Comparative Legal and Economic Introduction, 2000.
7. Mercurio N., Medema S.G. Economics and the Law: From Posner to Post-Modernism and Beyond. Princeton, 2006. P. 43–45.
8. Hart H.L.A. The concept of law. Oxford University Press Inc., New York, 315 p. P. 231–232.
9. Kelsen H. General Theory of Law and State. Harvard University Press, 1949. P. 374.
10. Dworkin R. Taking rights seriously. Massachusetts: Harvard University Press, 1977. P. 563.
11. Dworkin R. Is Wealth a Value? *The Journal of Legal Studies*. Change in the Common Law: Legal and Economic Perspectives. 1980. Vol. 9, No. 2. P. 191–226.
12. Fuller Lon L. Morality of Law. Yale University Press, New Haven, CT, 2000. 215 p.
13. Lawrence H.J. After the Natural Law: How the Classical Worldview Support Our Modern Moral and Political Views. San Francisco, CA: Ignatus Press, 2016. P. 306.
14. Flew A. ed. Golden rule. Dictionary of Philosophy. London: Pan Books in association with The MacMillan Press, 1979. P. 351.
15. Calhoun C.g Dictionary of the Social Sciences. Oxford University Press, 2002. P. 584.
16. Gunther T. How the Law Thinks: Toward a Constructivist Epistemology of Law. *Law and Society Review*. 1989. XXIII. P. 727–758.
17. Halabudenko O. Basic Transformation of Legal Pictures: Purpose and Method of Comparative Law. *The journal of comparative law*. 2024. Vol. 19, Is. 1. P. 103–125.
18. Montesquieu Ch. Selected political writings / Ed., introd., preface by M. Richter. Indianapolis, 1990. P. 290.
19. Petrazhitzky L.I. Introduction to the Science of Politics of Law (1896–1897). *Theory and Politics of Law. Selected works*. 2010. P. 3–184.
20. Halabudenco O. Drepturile de patrimoniu. Cartea 1. Drepturile reale. Chişinău, 2011. P. 305.
21. Halabudenco O. Drepturile de patrimoniu. Cartea 2. Drept obligaţional. Chişinău, 2014. P. 488.
22. Gaudemet E. Théorie générale des obligations. Paris: Dalloz, 2004. P. 510.
23. Harel A. Why Law Matters. *Oxford Legal Philosophy*. 2016. P. 240.
24. Halabudenko O.A. Legal Construction in the Focus of Inter-Temporal and Inter-Local Methods of Comparison: The Methodological Aspect. *The Interaction of Legal Systems: Post-Soviet Approaches*. Ed. By William E. Butler, Oleksy V. Kresin. London, 2015. P. 74–86.
25. Barrière F., Didier Ph., Dupichot Ph., Fauvarque-Cosson B., Germain M., Grimaldi M., Pourciel J., Reynis B., Terray J. Les droits de tradition civiliste en question. À propos des Rapports Doing Business de la Banque Mondiale. Association Henri Capitant des Amis de la culture Juridique française, 2006. P. 119. URL: https://chairejlb.openum.ca/files/sites/38/2015/06/tradition_civiliste.pdf (date of access: 29.03.2024).
26. Kurumisawa Y. A Method of Comparative Law: “Law and Society” from the viewpoint of “Universality and Context of Law”. Modern problems of comparative jurisprudence: coll. of science works / edited by Yu.S. Shemshuchenko, Ya. V. Azure; emphasis O. V. Kresin, M. V. Savchyn. Uzhgorod-Kyiv: “Hoverla” Publishing House, 2015. P. 12–13.
27. Omini Nostri sacratissimi principis iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti digestorum seu pandectarum. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest1.shtml> (date of access: 29.03.2024).
28. Kelsen H. General Theory of Law and State. Harvard University Press, 1949. P. 516.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 4 (74)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.04.2024. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 13,25. Тираж 100. Замовлення № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.